

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 4 рази на рік

Заснований у січні 2010 р.

Журнал визнано МОН України

*як фахове видання з юридичних наук
категорії «Б»*

2025
№2(139)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор, ректор ДТЕУ (Україна)

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор,
перший проректор з науково-педагогічної роботи ДТЕУ (Україна)

Відповідальний секретар

ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка Григорівна, д. е. н., професор,
проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародних зв'язків ДТЕУ (Україна)

Члени редакційної колегії

БАЙ Сергій, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
БЛАКИТА Ганна, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
БОЙКО Маргарита, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ВАЩЕНКО Юлія, д. ю. н., професор, КНУ ім. Т. Шевченка (Україна)
ВЛАШОВ Петер, доктор філософії, професор з економіки Університету Гринвіча (Велика Британія)
ВОЛОСОВИЧ Світлана, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ГАЙДУКЕВИЧ Агнешка, д. е. н., професор, Краківський економічний університет (Польща)
ГАРАФОНОВА Ольга, д. е. н., професор, КНЕУ ім. В. Гетьмана (Україна)
ГДОВСЬКА Катаржина, д. т. н., доцент Гірничо-металургійної академії в Кракові (AGH) (Польща)
ГОНЕТ Войцеш, д. е. н., доцент Університету природничо-гуманітарних наук у Седльце (Польща)
ГОНЧАРЕНКО Олена, д. ю. н., доцент, Головне науково-експертне управління Апарату ВР України (Україна)
ГОРДОПОЛОВ Володимир, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ГУРЖІЙ Тарас, д. ю. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ДОБЯ Мечислав, д. е. н., професор, Краківський університет економіки (Польща)
ДУГІНЕЦЬ Ганна, д. е. н., професор ДТЕУ (Україна)
ЗАПОРОЖЕЦЬ Ірина, к. т. н., професор Університету Східної Фінляндії (Фінляндія)
ЗАПОТОЦЬКА Олена, д. ю. н., доцент, ДТЕУ (Україна)
ІЛЬЧЕНКО Наталія, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
КАВКА Інга, д. ю. н., професор, Інститут права, адміністрації та економіки Краківського педагогічного університету (Польща)
КАВУН-МОШКОВСЬКА Ольга, к. е. н., доцент, ДТЕУ (Україна)
КАЛЮЖНА Наталія, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
КАНСЬВА Тетяна, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
КАРАВАЄВ Тарас, д. т. н., професор, ДТЕУ (Україна)
КЕПА Моніка, д. ю. н., доцент Університету Марії Кюрі-Скłodовської (Польща)
КЛАШКІВ Любов, доктор філософії, доцент Університету Марії Кюрі-Скłodовської (Польща)
КЛОЧНИК Альона, д. е. н., професор, МНАУ (Україна)
КОЛІСНИЧЕНКО Пауліна, д. е. н., проректор з міжнародної співпраці Академії прикладних наук у Познані (Польща)
КОРОЛЬ Світлана, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
КУМАР Гоель Амїт, доктор філософії, доцент Інтегрального університету Лакхнау (Індія)
ЛАЦЕ Наталія, д. е. н., професор, Ризький технічний університет (Латвія)
МАЗАРАКІ Наталія, д. ю. н., професор, ДТЕУ (Україна)
МЕЛЬНИК Тетяна, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
МОТОРИН Руслан, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
НАЗАРОВА Каріна, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ОНІПЕ Адабеге Яхая, доктор філософії, доцент Академії оборони Нігерії (Нігерія)
ОСИКА Сергій, к. ю. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ПАВАР Авінаш, доктор філософії, доцент Інституту менеджменту доктора Д. Й. Патіла (Індія)
ПАРАСІЙ-ВЕРГУНЕНКО Ірина, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
РЕМЕЙКІСНЕ Ріта, д. е. н., старший науковий співробітник Вільнюського університету (Литва)
САПІНСКИЙ Олександр, доктор філософії, Академія прикладних наук у Бельско-Бяла (Польща)
СОБАКАРЬ Андрій, д. ю. н., професор, ДДУВС (Україна)
ТИШЕНКО Олександр, д. е. н., професор, КНЕУ ім. Вадима Гетьмана (Україна)
ТИМАШОВ Віктор, д. ю. н., доцент, ДТЕУ (Україна)
ТРУНІНА Ірина, д. е. н., професор, КрНУ імені Михайла Остроградського (Україна)
УМАНЦІВ Юрій, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ФЕДУН Ігор, д. е. н., професор, ННГІ НА СБУ (Україна)
ФОМІНА Олена, д. е. н., професор, ДТЕУ (Україна)
ХМЕЛКО Ірина, д. ф. н., доцент, Університет Теннессі в Чаттануга (США)
ЧІЛЮЧІ Рафаель, д. е. н., професор Технічного університету Молдови (Молдова)
ЧУНХІНА Тетяна, к. е. н., доцент, ДТЕУ (Україна)
ІЛІОСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор, Жешувський університет (Польща)
ШНИРКОВ Олександр, д. е. н., професор, КНУ ім. Т. Шевченка (Україна)
ЯКУШЕВИЧ Адам, д. ю. н., доцент Інституту права, адміністрування та менеджменту Університету Казимира Великого в Бидгощі (Польща)
ЯНКОВЕЦЬ Тетяна, к. е. н., доцент, ДТЕУ (Україна)
ЯСТРЕМСЬКА Олена, д. е. н., професор, ХНЕУ ім. Семени Кузнеця (Україна)

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**ДЕРЖАВНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Директор Центру
періодичних видань
І. В. Кривицька
Редактори: Л. Л. Нескорджена,
І. С. Салай, Л. М. Данченко

Художньо-технічний редактор
Л. В. Чорнокозинська

Підписано до друку 05.06.2025.
Тираж 200 пр. Зам. 205.

Адреса редакції, видавця,
виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ,
Україна, 02156
Телефон редакції: 531-31-16
E-mail: zt@knute.edu.ua
[https://journals.knute.edu.ua/
foreign-trade/golovna](https://journals.knute.edu.ua/foreign-trade/golovna)

Внесено до Реєстру суб'єктів
у сфері друкованих медіа
за рішенням
Національної ради України
з питань телебачення
і радіомовлення
№ 798 від 31.08.2023 та присвоєно
ідентифікатор R30-01230

Індекс журналу в Каталозі видань
України на 2025 рік – 09641

Надруковано на обладнанні ДТЕУ
Свідцтво суб'єкта видавничої
справи серія ДК № 7656
від 05.09.2022

Видається за рекомендацією
Вченої ради ДТЕУ
(протокол засідання № 9
від 29.05.2025)

Журнал представлено у міжнародних наукометричних базах даних, репозитаріях та пошукових системах: Index Copernicus, Реєстр наукових видань України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Crossref, Dimensions, Research Bible.

© Державний торговельно-економічний університет, 2025

З М І С Т

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЦУВІНА Т.	Технології штучного інтелекту в судочинстві: європейські стандарти та українська практика	4
МАРГАРЯН З.	Зовнішня політика Вірменії: між диверсифікацією та залежністю	14
ПРОКОПЕНКО В., ГРИГОРЧУК М., МЕЛЬНИК О.	Правові засади управління митними ризиками в ЄС	25
ЩЕРБАК Г.	Регулювання онлайн-платформ у праві США	36
ГОЛУБЄВА В.	Міжнародно-правові особливості реалізації спадкових відносин	50

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

МЕЛЬНИЧЕНКО Р.	Правова кваліфікація злочинів щодо фінансування агресора	72
ДОБРЯНСЬКА Н.	Удосконалення нормативно-правового регулювання антикорупційної політики	86
ХАЛЮЗОВ Є.	Експертний висновок в адміністративному судочинстві	95

ПРИВАТНЕ ПРАВО

БОЯР А.	Категорійно-правова детермінація плагіату	106
----------------	---	-----

C O N T E N T

INTERNATIONAL LAW

TSUVINA T.	Artificial intelligence technologies in the judiciary: European standards and Ukrainian practice	4
MARGARYAN Z.	Armenia's foreign policy: between diversification and dependence	14
PROKOPENKO V., HRYHORCHUK M., MELNYK O.	Legal foundations of customs risk management in the EU	25
SHCHERBAK H.	Regulation of online platforms in the US law	36
HOLUBIEVA V.	International legal peculiarities of the implementation of inheritance relationships	50

PUBLIC LAW

MELNYCHENKO R.	Legal qualification of crimes on financing the aggressor	72
DOBRIANSKA N.	Improvement of the regulatory legal framework of anti-corruption policy	86
KHALIUZOV Ye.	Expert report in administrative proceedings	95

PRIVATE LAW

BOIAR A.	Categorical and legal determination of plagiarism	106
-----------------	---	-----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)03](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)03)
UDC 004.8:347(4+477)

TSUVINA Tetiana

<https://orcid.org/0000-0002-5351-1475>

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Head of Civil Process,
Arbitration and International
Private Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Skovoroda St., Kharkiv,
61024, Ukraine
t.a.tsuvina@nlu.edu.ua

ЦУВІНА Тетяна

<https://orcid.org/0000-0002-5351-1475>

д. ю. н., професор, завідувач кафедри
цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого
вул. Сковороди, 77, м. Харків,
61024, Україна
t.a.tsuvina@nlu.edu.ua

ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE JUDICIARY: EUROPEAN STANDARDS AND UKRAINIAN PRACTICE

The article provides a comprehensive analysis of the growing influence of artificial intelligence (AI) technologies on the field of justice, with a particular focus on developments within European and international institutions. Taking into account the increased academic attention to this issue, the article reviews key policy documents that set the ethical and operational framework for the use of AI in justice systems. The article also highlights the establishment of a dedicated Resource Centre on Cyberjustice and AI within the CEPEJ, that provides institutional support for the exchange of best practices and legal tools in the field of AI applications in justice. The article aims to explore the introduction of developed policies during practical implementation of AI technologies in the field of justice, particularly in the Ukrainian context. The particular attention is paid to emerging trends and practices analysis in the use of AI in judicial processes, based on broader international and European standards. The research is divided into three main parts: the first part contains an overview of developed approaches to the use of AI in justice within the Council of Europe and other international organizations; the second part examines the first domestic regulatory initiative on the use of AI in the administration of justice, introduced by the High Anti-Corruption Court of Ukraine (HACC); the third

ТЕХНОЛОГІЇ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУДОЧИНСТВІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Представлено комплексний аналіз зростаючого впливу технологій штучного інтелекту (ШІ) на сферу правосуддя, з особливим акцентом на розробках європейських і міжнародних інституцій. З огляду на підвищену увагу науковців до цього питання розглянуто ключові документи, які встановлюють етичні та операційні рамки для використання ШІ у сфері здійснення судочинства. Крім того, висвітлюється створення спеціального Ресурсного центру з питань кіберправосуддя та штучного інтелекту при СЕПЕЖ, що здійснює інституційну підтримку обміну найкращими практиками і правовими інструментами щодо застосування ШІ у сфері здійснення судочинства. Стаття має на меті дослідити, як розроблені політики втілюються під час практичної реалізації технологій ШІ у сфері судочинства, зокрема в українському контексті. Особливу увагу приділено аналізу нових тенденцій та практик використання ШІ у судових процесах на основі ширших міжнародних та європейських стандартів. Дослідження складається з трьох основних частин: перша містить огляд розроблених підходів щодо використання ШІ в судочинстві в рамках Ради Європи та інших міжнародних організацій; друга розглядає першу національну нормативну ініціативу щодо використання ШІ при здійсненні правосуддя, запроваджену

Copyright © 2025, The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\) International license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

part explores the approach of Supreme Court to the legal qualification and implications of the use of AI by parties of the case in their case law. The article contributes to the scientific debate on how national jurisdictions can responsibly adapt to technological innovations, while upholding fundamental legal principles and ensuring the protection of human rights in the digital era.

Keywords: Artificial Intelligence (AI), information and Communication Technologies (ICT), judiciary, civil procedure, abuse of procedural rights, right to a fair trial.

Вищим антикорупційним судом України (ВАСУ); третя частина досліджує підхід Верховного Суду до правової кваліфікації та наслідків використання ШІ сторонами у справі у своїй судовій практиці. Зроблено внесок у наукову дискусію про те, як національні юрисдикції можуть відповідально адаптуватися до технологічних інновацій, дотримуючись при цьому основоположних правових принципів і забезпечуючи захист прав людини в цифрову епоху.

Ключові слова: штучний інтелект (ШІ), інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), судочинство, цивільне судочинство, зловживання процесуальними правами, право на справедливий судовий розгляд.

JEL Classification: K13.

Introduction

The use of artificial intelligence (hereinafter – AI) technologies in the judiciary has received increasing attention from academics in recent years (Zsolt, 2021; Dymitruk, 2019; Veress, 2021; Razmetaeva & Razmetaev, 2021; Razmetaeva, 2022; Razmetaeva & Filatova-Bilous, 2024; Tsvina, 2020). Some common approaches and policies on this issue are being developed in the international and European institutions. The following documents were adopted in this regard: 1) the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment (CEPEJ, 2018), 2) Resolution 2341 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe "Need for democratic governance of artificial intelligence" (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2020); 3) Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights "Justice by algorithm – the role of artificial intelligence in policing and criminal justice systems" (Committee on Legal Affairs and Human Rights, 2020); 4) Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (ORCD, 2019); 5) CEPEJ Guidelines on video-conferencing in judicial proceedings (CEPEJ, 2021b), 6) Recommendation CM/Rec (2020)1 of the Committee of Ministers on the human rights impacts of algorithmic systems (Committee of Ministers, 2020); 6) CEPEJ Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts (CEPEJ, 2021a); 7) The Opinion No. 26 (2023) of the Consultative Council of European Judges (CCJE) "Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary" (Consultative Council of European Judges, 2023) etc.

Special attention was also paid to the use of information and communication technologies in general and AI technologies in the latest European judicial systems CEPEJ Evaluation Report (CEPEJ, 2024). A special Resource Centre Cyberjustice and AI was even created within CEPEJ (Resource Centre Cyberjustice and AI, 2025), which collects and disseminates information on existing instruments in this area at national legal systems.

At the same time, despite such a rapid development of the AI use in justice area, it is evident that national legal orders are only beginning to face

such existential threats as ensuring access to justice in the age of AI, respecting the principle of proportionality between the efficiency of judicial proceedings and the guarantees of the right to a fair trial, ethical challenges in the field of automated decision-making, etc. In the light of the above, research on concrete examples of the use of AI in court proceedings at national level and attempts to regulate such use are of interest.

The aim of the article is to analyse new trends in the use of AI in the judiciary, based on the existing developed policies of international and European institutions, and to study individual attempts to regulate the use of AI in Ukrainian national practice.

The article is divided into three parts: the first part is devoted to an overview of the current policy in the field of AI technologies within the Council of Europe, the second part is an analysis of the legal qualification of the possibility of using AI technologies in the case law of the Supreme Court, and the third part is devoted to the first attempt to regulate the use of AI technologies at national level in the administration of justice made by the High Anti-Corruption Court of Ukraine (HACC).

1. Policy of the AI use in judiciary in Europe: in searching of a common approach

The problem of the use of AI in the justice area is not an easy one. The integration of AI into legal practice has raised complex questions about the legitimacy, reliability, and ethical use of such tools within judicial processes. CCJE identifies the AI in its Opinion № 26 "Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary" as the replication of human cognition and decision-making by a machine, which involves applying statistical and mathematical algorithms that allow computers to recognize patterns within extensive datasets independently, without needing direct programming for each task. This ability to identify patterns is what is described as "learning". The results of such analysis can then be used for activities such as classifying data, organizing information, or making decisions (Consultative Council of European Judges, 2023).

In its European judicial systems Evaluation Report CEPEJ pointed out that "ICT is no longer a novelty, but a vital tool to automate tasks, reduce errors, standardise practices, improve monitoring of court proceedings, enable remote communication, enhance access to data and information and rationalise the overall efficiency and effectiveness of court operations. The digital transformation of justice over the last thirty years allows for remote hearings, presentation of electronic evidence, digitalisation of case files and court decisions, and simplifying / facilitating the search, analysis, and the drafting of the legal reasoning" (CEPEJ, 2024). CEPEJ emphasised three main domains, in which ICT plays a pivotal role – automation, re-organisation and management, and generative capabilities (CEPEJ, 2024). This third area is very important in our research. CEPEJ explains it as follows:

"ICT offers generative potential by fostering innovation within judicial systems. From electronic filing systems to data analytics tools, ICT empowers courts to generate new insights, improve service delivery, and adapt to evolving legal landscapes" (CEPEJ, 2024).

Although CEPEJ Evaluation Report does not explore the usage of AI tools in judiciary in detail, but only outlines them in general terms, CEPEJ noted the opening of the CEPEJ Resource Center on Cyberjustice and Artificial Intelligence, which tasks can be summarized as follows: 1) to collect and structure data of AI systems and other cyberjustice tools at national levels; 2) to help the national authorities responsible for the digitalization of justice to explore recent developments in this area to make it possible to explore its risks and benefits; 3) to provide the legal practitioners and users with the information of such systems according to the provisions of the the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment (Resource Center on Cyberjustice and Artificial Intelligence, 2025). The following areas of use of AI systems and other cyberjustice tools are distinguished: 1) document search, review, and large-scale discovery; 2) Online Dispute Resolution; 3) prediction of litigation outcome; 4) decision support; 5) anonymisation and pseudonymisation; 6) triaging, allocation and workflow automation; 7) recording, transcription and translation (Resource Center on Cyberjustice and Artificial Intelligence, 2025).

At the same time, in its Opinion № 14 on justice and information technologies (IT) CCJE emphasized that "IT should be used to enhance the independence of judges in every stage of the procedure and not to jeopardise it" (Consultative Council of European Judges, 2011). In the judicial area the use of AI has always been associated with several challenges dictated by the peculiarities of judicial decision-making and the need to ensure the right to a fair trial for litigants. CCJE in its Opinion № 26 "Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary" (2023) identified challenges arising from the use of technology, among which are: a) substantive challenges, such as: (i) the judicial independence challenge; (ii) the fair trial challenge; b) other challenges, in particular: (i) design challenge; (ii) the implementation challenge; (iii) the funding challenge; (iv) the data protection, security and accessibility challenge; (v) the well-being challenge (Consultative Council of European Judges, 2023).

The challenges related to the use of AI in justice have led to the consolidation of efforts to develop the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment, adopted within the framework of the CEPEJ, with the aim of making the use of AI in civil, commercial and administrative disputes more predictable and ensuring consistency in judicial practice. This document identifies five principles for the use of AI in judicial proceedings, in particular: a) the principle of respect for fundamental human rights; b) the principle of non-discrimination; c) the principle of quality and security; d) the principle of openness, impartiality

and fairness; e) the principle of "under user control" (CEPEJ, 2018). These principles outline the basic framework for the use of AI in the judiciary and should be used as a guide for national practices.

2. First attempts to regulate the use of AI in the justice administration in Ukraine: Regulation of the AI usage in the High Anti-Corruption Court

The first document in the field of justice that attempted to regulate the use of AI in the work of the court was the Principles for the Use of Artificial Intelligence Tools in the High Anti-Corruption Court, approved by the Order of the High Anti-Corruption Court of 19 December 2024 № 56 (hereinafter – the Principles) (High Anti-Corruption Court, 2024). This document defines the general rules for the use of artificial intelligence tools by judges and HACC staff in the performance of the tasks assigned to the HACC.

This document states that the main objective of using AI in the work of the HACC is to increase the efficiency and transparency of its activities, as well as to establish conditions and rules for the use of AI tools in the performance of official duties in order to improve the quality of work, reduce the amount of organisational and material resources spent, and find ways to improve the efficiency of the work organisation processes of the HACC (High Anti-Corruption Court, 2024).

At the same time, the Principles emphasise that the use of AI cannot be considered as the result of the work of the HACC staff and does not replace the intellectual component of the HACC's human capital, but can only serve as an auxiliary tool to accelerate and optimise the use of the HACC's organisational and material resources related to the performance of certain work processes by the HACC's staff, except for issues related to the administration of justice or the functioning of the HACC as a state body. This document states that the main objective of using AI in the work of the HACC is to increase the efficiency and transparency of its activities, as well as to establish conditions and rules for the use of AI tools in the performance of official duties in order to improve the quality of work, reduce the amount of organisational and material resources spent, and find ways to improve the efficiency of the work organisation processes of the HACC (High Anti-Corruption Court, 2024).

The Principles define the main areas where AI can be used by HACC staff, which include, in particular: a) analysing and summarising large amounts of data; b) automating repetitive work processes; c) designing and visualising work reports, graphs, charts, etc.; d) searching for new ideas for approaches to organising work processes; e) creating content and/or automating the maintenance of the HACC's social media websites; g) creating chatbots to receive feedback from HACC visitors and participants in court proceedings; h) selecting materials for self-development; i) professional development of HACC staff, training, etc. (High Anti-Corruption Court, 2024).

It is important that this document explicitly states certain reservations regarding the use of AI in the work of the court, in particular:

a human rights caveat, according to which the use of AI should not violate the rights, freedoms and duties of a person and a citizen;

an ethical caveat, which means that such use should not violate the ethical rules and principles that are mandatory for HACC staff;

a confidentiality caveat, which means that when using AI, HACC staff must comply with the requirements for the protection of sensitive and other restricted information established by the applicable legislation, it is not allowed to upload official HACC documents to AI tools (High Anti-Corruption Court, 2024).

Once again, it should be emphasised that this document does not apply to the use of AI in judicial proceedings, as it explicitly states that the latter should be based on the principles of judicial independence and should not affect the objectivity of the court proceedings.

3. First attempts to use AI in the trial: the Supreme Court assessment of the use of AI tools during the preparation of procedural documents

Attention should also be paid to attempts to use AI tools in activities directly related to court proceedings and trial. This issue can be considered from the perspective of:

a) the possibility of using AI tools by the parties to the case and their representatives when drafting procedural documents, and

b) the possibility of using AI tools by judges during judicial proceedings.

Although there is no guidance on the second perspective neither in court practice nor in special regulations, the issue of the possibility of using AI tools in the preparation of procedural documents by the parties or their representatives has already been the subject of an assessment in one of the cases considered by the Supreme Court. In our opinion, the analysis of the Supreme Court reasoning in this case leads us to reflect on the second of the above-mentioned perspectives.

A recent judgment by the Supreme Court offers one of the first domestic legal assessments of these issues. In this case, the Supreme Court addressed the utilisation of AI-generated content, specifically from ChatGPT, in a procedural application submitted by a party's legal representative. The Supreme Court's response, which classified the use of ChatGPT as an abuse of procedural rights and an expression of disrespect towards the judiciary, has provoked a heated debate within the legal community (Decision of the Supreme Court on the 8th of February 2024 in case № 925/200/22).

At the core of the dispute was a request filed under Article 245 of the Commercial Procedural Code of Ukraine, which permits parties or enforcement officers to seek clarification of a judgment that has entered into

force. This procedural mechanism is narrowly tailored to support the enforcement of court decisions and does not permit reinterpretation or reconsideration of the legal reasoning underpinning the judgment. In the case at hand, the claimant's representative sought clarification not for enforcement purposes, but to challenge a particular concept – "voluntary obligation" – used by the Supreme Court in its judgement in this case. To support this argument, the representative cited a legal explanation generated by ChatGPT, suggesting that the court's application of the term conflicted with the conceptual understanding provided by the AI system (Decision of the Supreme Court on the 8th of February 2024 in case № 925/200/22).

The Supreme Court interpreted this activity as an abuse of procedural rights. It emphasized that the role of the clarification mechanism is not to provide a platform for disputing the court's reasoning or offering alternative legal interpretations. The application was found to contain no legitimate enforcement-related question, and thus fell outside the scope of Article 245. The Supreme Court further criticized the use of ChatGPT in this context, asserting that AI systems are not reliable or authoritative sources of legal knowledge, given their lack of a scientific foundation, regulatory oversight, or verification mechanisms. The Supreme Court's ruling went beyond the specific procedural issue and ventured into broader commentary on the use of AI in the legal domain. It acknowledged that AI technologies may serve as supportive instruments in legal work but warned that their use must not undermine the authority of judicial decisions. In the the Supreme Court's view, invoking an AI-generated "opinion" to contest the conclusions of a final judgment directly challenges the institutional role of the judiciary and may erode public confidence in the justice system. Such conduct, the the Supreme Court held, demonstrates a failure to exercise the professional responsibility expected of legal practitioners and undermines the principles of fair trial and procedural discipline" (Decision of the Supreme Court on the 8th of February 2024 in case № 925/200/22).

In a notable dissent, Supreme Court Judge Hanna Vronska argued that the procedural law does not explicitly prohibit the use of AI in court filings. She emphasized that the application in question did not display disrespectful or offensive content, nor did it involve any attempt to deceive the court or the opposing party. Judge Vronska maintained that the reference to ChatGPT was used to support a legal argument and did not constitute a procedural violation per se. In her view, without clear statutory or jurisprudential criteria for defining misuse of AI tools in legal proceedings, it is premature and unjustified to categorize such usage as abusive (Dissenting Opinion of Judge Vronska in case № 925/200/22 on the 8th of February 2024).

Such a controversial position by the Supreme Court opens up a broader discussion about the interaction between information technology and the law. As AI tools become more sophisticated and widely available, legal systems will need to address questions of their evidentiary value, reliability

and permissible scope of use¹. For example, whether to consider the possibility of using texts generated by large linguistic models not only in the preparation of procedural documents by parties to a case and their representatives, but also the possibility of using AI technologies in the conduct of legal proceedings by judges themselves. And until regulatory and judicial standards are established, lawyers will continue to navigate a grey area where innovation, ethical boundaries and procedural safeguards remain in tension.

It is important to note that the question of whether judges should use large language models or other AI tools is not addressed in the procedural codes. Meanwhile, as outlined in Article 16 of the revised Code of Judicial Ethics, which was approved by the XX Regular Congress of Judges of Ukraine on 18 September 2024, the use of artificial intelligence technologies by a judge is permissible if it does not affect the independence and impartiality of the judge, does not affect the evaluation of evidence and the decision-making process, and does not violate the requirements of the law (Congress of Judges of Ukraine, 2024). In our opinion, such a different approach to the use of AI tools in court proceedings – when such use is permissible for the court, but for the parties to the proceedings and their representatives it is almost always equated with the abuse of procedural rights – is not sufficiently justified.

Conclusion

The use of AI technologies in the judiciary is spreading rapidly, and it is possible that it will eventually become an everyday reality in Ukrainian courts. At the same time, today we see only the first attempts to regulate the use of AI in a framework – in terms of the use of AI technologies in court administration, in particular in the activities of the HACC that are not related to the delivery of justice, as well as the possibility of the use of AI technologies by judges in the Code of Judicial Ethics.

At the same time, it is clear that the general reservations expressed in the Code of Judicial Ethics regarding the use of AI in the work of a judge should be understood and interpreted in the light of the rule of law, the independence of the judiciary and the guarantees of the right to a fair trial as provided for in Article 6(1) of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the case law of the ECtHR. From this point of view, it is advisable to develop and approve guidelines for the use of AI tools in the work of judges at the level of the Congress of Judges, as is the case in some foreign countries.

At the same time, it is worth critically assessing the recent case law of the Supreme Court, in which the use of large linguistic models by a party's representative when drafting a cassation appeal was considered an abuse of

¹ For the author's argumentation on this case see more: Razmetaeva, Yu., & Filatova-Bilous, N. (Eds.). (2024). *European Fundamental Values in the Digital Era*, 264–282. Pravo.

procedural rights and contempt of court. This once again highlights the lack of a uniform understanding of the nature and types of abuse of procedural rights in national court practice, which results in the concept being used to refer to behavior of the parties that does not show signs of illegality and does not contradict the purpose and objectives of the court proceedings.

In light of the above, specially developed toolkits on the use of AI tools for parties and their representatives, as is the case in foreign legal systems, as well as the introduction of provisions on the improper use of AI tools in legal proceedings in the Rules of Professional Ethics, in order to enable attorneys to be brought to disciplinary liability for the unethical use of AI in their activities, are also becoming relevant.

REFERENCE

-
- CEPEJ. (2018). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment. <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
-
- CEPEJ. (2021a). Guidelines on electronic court filing (e-filing) and digitalisation of courts. <https://rm.coe.int/cepej-2021-15-en-e-filing-guidelines-digitalisation-courts/1680a4cf87>
-
- CEPEJ. (2021b). Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. <https://edoc.coe.int/en/efficiency-of-justice/10706-guidelines-on-videoconferencing-in-judicial-proceedings.html>
-
- CEPEJ. (2024.) European judicial systems CEPEJ Evaluation Report. <https://rm.coe.int/cepej-evaluation-report-part-1-en-/1680b272ac>
-
- Committee of Ministers. (2020). Recommendation CM/Rec (2020)1 on the human rights impacts of algorithmic systems. <https://rm.coe.int/09000016809e1154>
-
- Committee on Legal Affairs and Human Rights. (2020). Report on Committee on Legal Affairs and Human Rights "Justice by algorithm – the role of artificial intelligence in policing and criminal justice systems". <https://assembly.coe.int/LifeRay/JUR/Pdf/DocsAndDecs/2020/AS-JUR-2020-22-EN.pdf>
-
- Congress of Judges of Ukraine. (2024). Code of Judicial Ethics. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>
-
- Consultative Council of European Judges. (2011). The Opinion No. 14 on justice and information technologies (IT). <https://rm.coe.int/168074816b>
-
- Consultative Council of European Judges. (2023). The Opinion No. 26 "Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary". <https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-26-2023-final/1680adade7>
-
- Decision of the Supreme Court on the 8th of February 2024 in case № 925/200/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639>
-
- Dissenting Opinion of Judge Vronska in case № 925/200/22 on the 8th of February 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074064?fbclid=IwAR1QlZ-LguEXYcD-EJbVb-5-hNO9jIVCw3Ucm4FcuP4P9Te1D2rWgVci9M_aem_ATD8yNfulhUMsr1cS9Mj3Km4NWFET0CzJM2SVWm5pdP_BOskeMIS-SoMtqlZTovpG8t2J1oKWjkjRVMR7VengUtQ
-
- Dymitruk, M. (2019). The Right to a Fair Trial in Automated Civil Proceedings. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 13(1), 27–44.
-
- High Anti-Corruption Court. (2024). The Principles for the Use of Artificial Intelligence Tools in the High Anti-Corruption Court, approved by the Order of the High Anti-Corruption Court of 19 December 2024 № 56. https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/documents/orders/19.12.2024_56.pdf
-
- OECD. (2019). Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449 (2019). <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>
-
- Parliamentary Assembly of Council of Europe. (2020). Resolution 2341 of the Parliamentary Assembly of Council of Europe "Need for democratic governance of artificial intelligence". [http://www.europeanrights.eu/public/atti/Resolution_2341_\(2020\)_ENG.pdf](http://www.europeanrights.eu/public/atti/Resolution_2341_(2020)_ENG.pdf)
-

Razmetaeva, Yu. (2022). Algorithms in The Courts: Is There any Room for a Rule of Law. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(16), 87–100.

Razmetaeva, Yu., & Filatova-Bilous, N. (Eds.). (2024). *European Fundamental Values in the Digital Era*. Kharkiv: Pravo.

Razmetaeva, Yu., & Razmetaev, S. (2021). Justice in the Digital Age: Technological Solutions, Hidden Threats and Enticing Opportunities. *Access to Justice in Eastern Europe*, 2(10), 104–117.

Resource Centre Cyberjustice and AI. (2025). <https://public.tableau.com/app/profile/cepej/viz/ResourceCentreCyberjusticeandAI/AITOOLSINITIATIVESREPORT?publish=yes>

Tsuvin, T. A. (2020). Online courts and Online Dispute Resolution in terms of the international standard of access to justice. *Problems of Legality*, (149), 62–79.

Veress, E. (2021). Can justice be anything other than human? *Acta Universitatis Sapientiae: Legal Studies*, 10(2), 161–168.

Zsolt, Z. (2021). Big-data-based legal analytics programs. what will data-driven law look like? *Acta Universitatis Sapientiae: Legal Studies*, 10(2), 287–302.

Conflict of interest. The author declares that he/she has no financial or non-financial conflicts of interest in relation to this publication and has no relationship with any governmental, commercial or non-profit organization that might have an interest in the presentation of this opinion.

This research is part of the project The Jean Monnet Center of Excellence "European Fundamental Values in Digital Era", 101085385 – EFVDE – ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH. Funded by the European Union. Views and opinions expressed are, however, those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or EACEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Tsuvin, T. (2025). Artificial intelligence technologies in the judiciary: European standards and Ukrainian practice. *Foreign trade: economics, finance, law*. Series: Legal Sciences, 2(139), 4–13. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)03](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)03)

Received by the editorial office 28.03.2025.

Accepted for printing 24.04.2025.

Published online 29.04.2025.

MARGARYAN Zaruhi

 <https://orcid.org/0009-0007-0788-5023>

Full Higher Education, Postgraduate Student
at the Department of Political Science
University of Naples Federico II
22, Leopoldo Rodinò St., Naples, 80138, Italy
zaruhi.margaryan@unina.it

МАРГАРЯН Зарухі

 <https://orcid.org/0009-0007-0788-5023>

магістр, аспірант кафедри політичних наук
Університету Неаполя Федеріко II
22, вул. Леопольдо Родіно, Неаполь,
80138, Італія
zaruhi.margaryan@unina.it

ARMENIA'S FOREIGN POLICY: BETWEEN DIVERSIFICATION AND DEPENDENCE

The structural and geopolitical barriers that limit Armenia's ability to shift its foreign policy away from Russia toward the European Union (EU) have been studied. The relevance of this study lies in understanding why, despite recent interaction with the EU – particularly via the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) – Armenia remains strategically attached to Russia. The hypothesis was tested that deep infrastructural dependence on this country, as well as institutional ties such as membership in the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and the Eurasian Economic Union (EAEU), significantly hinder Armenia's foreign policy autonomy. Qualitative analysis methods of specific cases were applied using dependency theory, based on institutional texts, trade and energy data, as well as geopolitical events from 1991 to 2023. The results of the study confirm that although EU – Armenia cooperation has deepened, particularly after the 2020 Nagorno-Karabakh war, the EU engagement remains mainly symbolic and non-military. Western actors do not offer reliable alternative security guarantees. At the same time, Russia retains the strong deterrent capabilities through economic pressure or political influence. It is concluded that Armenia's foreign policy remains structurally constrained and that a real shift away from this country, even if politically desirable, is hindered by both external and internal obstacles.

Keywords: Armenia, foreign policy, CEPA, CSTO, EAEU, dependence.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ВІРМЕНІЇ: МІЖ ДИВЕРСИФІКАЦІЄЮ ТА ЗАЛЕЖНІСТЮ

Досліджено структурні та геополітичні перешкоди, які обмежують здатність Вірменії змістити свою зовнішню політику від Росії в бік Європейського Союзу (ЄС). Актуальність цього дослідження полягає в розумінні того, чому, незважаючи на нещодавню взаємодію з ЄС – зокрема через Угоду про всеосяжне і розширене партнерство (СЕРА), – Вірменія залишається стратегічно прив'язаною до Росії. Перевірено гіпотезу про те, що глибока інфраструктурна залежність від цієї країни, а також інституційні зв'язки, такі як членство в Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) та Євразійському економічному союзі (ЄАЕС), суттєво перешкоджають зовнішньополітичній автономії Вірменії. Застосовано методи якісного аналізу конкретних випадків із використанням теорії залежності, спираючись на інституційні тексти, дані про торгівлю та енергетику, а також геополітичні події з 1991 по 2023 р. Результати дослідження підтверджують, що, хоча співпраця між ЄС та Вірменією поглибилася, особливо після війни у Нагірному Карабасі 2020 р., участь ЄС залишається переважно символічною та невійськовою. Західні гравці не пропонують надійних альтернативних гарантій безпеки. Водночас Росія зберігає потужний потенціал стримування через економічний тиск або політичний вплив. Зроблено висновок, що зовнішня політика Вірменії залишається структурно обмеженою, а реальному відходу від цієї країни, навіть якщо він є політично бажаним, перешкоджають як зовнішні, так і внутрішні перепони.

Ключові слова: Вірменія, зовнішня політика, ЦЄПД, ОДКБ, ЄАЕС, залежність.

JEL Classification: F14, F15, F42, H56, O19.

Introduction

Since gaining independence in 1991, Armenia has developed a close relationship with Russia, especially in the areas of economics, security, and politics. This country traditionally has been Armenia's main security guarantor and energy supplier. Armenia's membership in the Collective Security

Copyright © 2025, The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\) International license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Treaty Organisation (CSTO) (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, n. d.) and the Eurasian Economic Union (EAEU) (Eurasian Economic Commission, n. d.) has further deepened its structural ties with the capital of this country.

At the same time, Armenia has gradually developed its relationship with the European Union (EU). In 2017, they signed the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA), which reflected Armenia's willingness to align with EU standards, especially in areas such as legal reform, public administration, and trade, even though Armenia was not pursuing membership (European Union & Republic of Armenia, 2018, January 26). This cooperation has not replaced Russia but coexists with it, which produced a complex dual-track foreign policy (Poghosyan, 2018, February 15).

However, recent geopolitical developments around Nagorno-Karabakh (NK) have shown the fragility of the historic alliance with Russia. Azerbaijan's military victory in 2020 dramatically shifted Armenia's regional position (Bowen, 2020, December 23, p. 12). In 2022, Azerbaijan attacked Armenia, and in 2023, relaunched an offensive in NK, which led to the mass displacement of its Armenian population despite the presence of Russian peacekeepers. In both cases, the CSTO or Russia remained silent, resulting in growing anti-Russian sentiment in Armenia, undermining its role as a reliable security partner (Broers, 2022, September 21; Hedenskog, 2023, October 10). These events and the Russia-Ukraine war have accelerated geopolitical instability in the South Caucasus and prompted Yerevan to reconsider its strategic orientation. In response, Armenia has sought to diversify its partnerships, particularly with the EU (de Waal, 2024, July).

This paper uses dependency theory to analyze the limitations of Armenia's foreign policy autonomy. The theory suggests that structural reliance on a dominant partner can restrict a smaller state's ability to choose independently (Oyetunde, 2022, August 17). In the case of Armenia, despite increased cooperation with the EU, dependence on Russia continues to shape its orientation. This theoretical lens helps explain why Armenia's foreign policy recalibration remains constrained by structural factors.

The hypothesis of this paper is that despite Armenia's efforts to stand closer to the EU, its strategic choices remain constrained by deep dependence on Russia, which is examined through qualitative analysis of institutional agreements, trade data, media news, and geopolitical events from 1991 to 2023.

The paper proceeds as follows: Section 1 outlines the evolution of Armenia's dual alignment. Section 2 highlights the constraints that limit policy diversification. Section 3 evaluates the limitations of the EU's role as an alternative partner and the geopolitical risks. And Armenia's foreign policy diversification challenges and limitations are concluded in the last section.

Accordingly, this study addresses two core questions:

1. How does Armenia balance its foreign policy between Russia and the EU?
2. What structural and geopolitical constraints limit Armenia's ability to shift away from Russia?

1. Between russia and the EU: Armenia's Dual Alignment

Since gaining independence in 1991, Armenia has pursued a multi-vector foreign policy to maintain balanced relations with russia, Iran, and Western countries. However, due to its unfavorable geography, the NK crisis, and the border closure by Turkey, Armenia had to align more closely with russia to counterbalance the Azerbaijan-Turkey alliance.

Diplomatic relations between Armenia and russia were established in 1992 (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2023, April 5). In 1995, Armenia authorized the establishment of russia's 102nd military base in Gyumri (Poghosyan, 2020, p. 16). In 1997, both states signed the Treaty on Friendship, Cooperation, and Mutual Assistance, which became the cornerstone of the partnership. This framework includes about 200 bilateral agreements, indicating the institutional depth of Armenia's alignment with russia (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 2023, April 5).

Armenia's dependence deepened further after putin's rise to power. In 2002, Armenia officially joined the CSTO, a military alliance providing mutual defense guarantees under Article 4, which mirrors Article 51 of the UN Charter (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, n. d.). Under this umbrella, Armenia established a joint air defense system with russia and authorized the troops of this country to guard its borders with Turkey and Iran. Then, russia gradually gained control over key Armenian infrastructure, including the railway system, energy distribution networks, and gas sector (Poghosyan, 2020, pp. 15–16). Giving russia access to its strategic assets has reduced Yerevan's ability to maneuver independently in foreign policy – an outcome that aligns with dependency theory.

In 2015, Armenia joined the russia-led EAEU, deepening economic alignment with this country as the EAEU promotes the free movement of goods, capital, and labour among member states and coordinates policies across key sectors (Eurasian Economic Union, n. d.).

Simultaneously, Armenia strived to strengthen its relationship with the EU.

The EU and Armenia signed the Partnership and Cooperation Agreement (PCA) in 1996, creating a foundation for political and economic cooperation. Then Armenia joined the European Neighbourhood Policy (ENP) and became an active member of the Eastern Partnership (EaP) in 2009, receiving substantial technical and financial support for reforms (Aleksanyan, 2023).

Between 2010 and 2013, Armenia and the EU negotiated an Association Agreement (AA) that included provisions for a Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA).

However, in September 2013, just a few days before signing the AA, Armenia reversed course under russian pressure and announced its decision

to join a russian-led customs union (the precursor to the Eurasian Economic Union). This decision made the DCFTA legally incompatible (Ghazaryan & Delcour, 2017; Poghosyan, 2020, pp. 19–20).

Despite this U-turn, both sides renewed cooperation and signed the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement in 2017. CEPA was ratified in 2018 and entered into force in 2021 (European External Action Service, 2021, February 28). It replaced the PCA and remains the foundation of EU-Armenia relations, aiming to foster institutional reform, regulatory alignment, political dialogue, and the rule of law. It also encourages mobility, trade harmonization, and governance improvements (European Union & Republic of Armenia, 2018, January 26).

Post-2020 regional developments significantly altered Armenia's foreign policy alignment. Russia's failure to prevent the 2020 Nagorno-Karabakh war, its muted response to Azerbaijani aggression in 2022, and its inaction during the 2023 crisis in Nagorno-Karabakh weakened Armenia's trust in this country as a reliable partner (Hedenskog, 2023, October 10). In response, Armenia accepted the deployment of the EU Monitoring Mission (EUMA) in October 2022, marking the EU's first physical presence in Armenia's security space (European External Action Service, n. d.).

This presence is symbolically significant but, at the same time, underscores the limitations of EU engagement in the region. Although EU-Armenia ties have deepened, structural dependencies continue to constrain Armenia's ability to pivot away from Russia. The following section explores the economic and security dimensions of these constraints.

2. Structural Constraints: Armenia's Economic and Security Dependencies

After 2020, Armenia has shown a greater interest in diversifying its international cooperation. However, its ability to shift away from Russia remains limited because of deep-rooted dependencies, particularly in the economic and security spheres. These dependencies are essential for understanding the constraints of Armenia's foreign policy and geopolitical flexibility.

2.1. Economic dependencies

Following the war-driven closure of Armenia's borders with Azerbaijan and the loss of key transit routes through Georgia due to the Georgian-Abkhazian war in the early 1990s, Russia emerged as Armenia's most vital economic partner, supplying raw materials, armaments, and strategic goods (AGBU, 2023, July 18). Turkey's closure of its border with Armenia in 1993 (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, n. d.) further deepened its geographic isolation, leaving it heavily reliant on Moscow for access to global markets.

This reliance was later institutionalized through Armenia's accession to the EAEU in 2015, granting tariff-free access to the russian-led common market. In the context of russia's growing international isolation due to Western sanctions, Armenia has become an increasingly significant trade partner for moscow (de Waal, 2024, July). Trade between the two countries has surged in recent years. Armenia's exports to russia reached approximately USD 3.54 billion in 2023-representing a fivefold increase compared to 2020 (ArmStat, 2024). Broader trade turnover, including imports, surpassed USD 7.3 billion (Mgdesyan, 2024, May 9). By contrast, Armenia's trade with the European Union in 2023 stood at only USD 710 million, highlighting the persistent imbalance in its foreign economic relations (*Figure 1*).

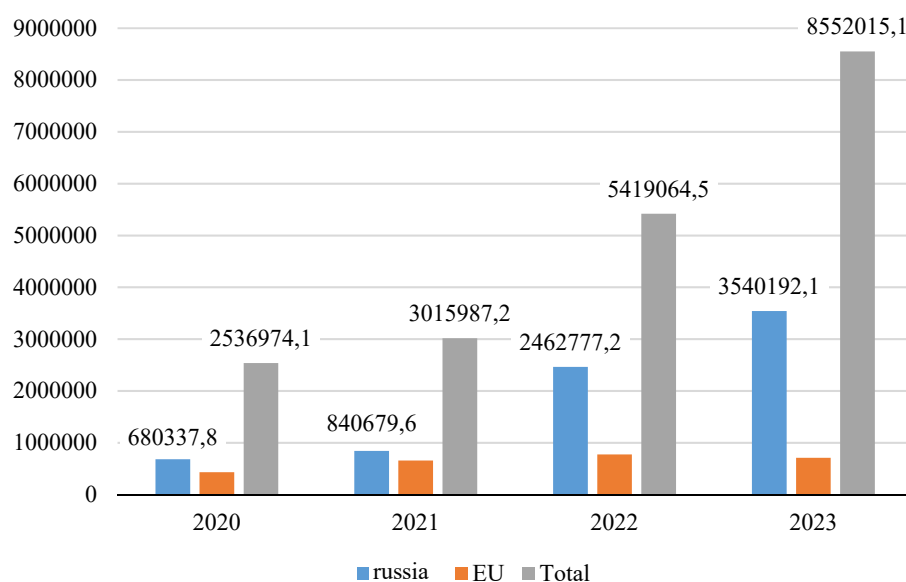

Figure 1. Armenian exports to russia and the EU, 2020–2023 (USD thousand)

Source: ArmStat (2024).

Except for trade, the russian invasion of Ukraine has triggered the migration of approximately 100,000 russian nationals to Armenia. This influx, which includes mainly tech professionals and entrepreneurs, contributed significantly to economic growth, with Armenia's GDP nearly doubling between 2020 and 2023 (Poghosyan, 2023, November 6).

Remittances from russia are another critical component of Armenia's economic dependence: over 85% of all personal transfers to Armenia come from this country, which reflects the labor migration patterns. Armenia also relies heavily on russian imports. For example, 98% of the country's grain supply is sourced from russia (de Waal, 2024, July), a vulnerability that implies food security. As shown in *Figure 2*, russia consistently dominates Armenia's import flows compared to the EU.

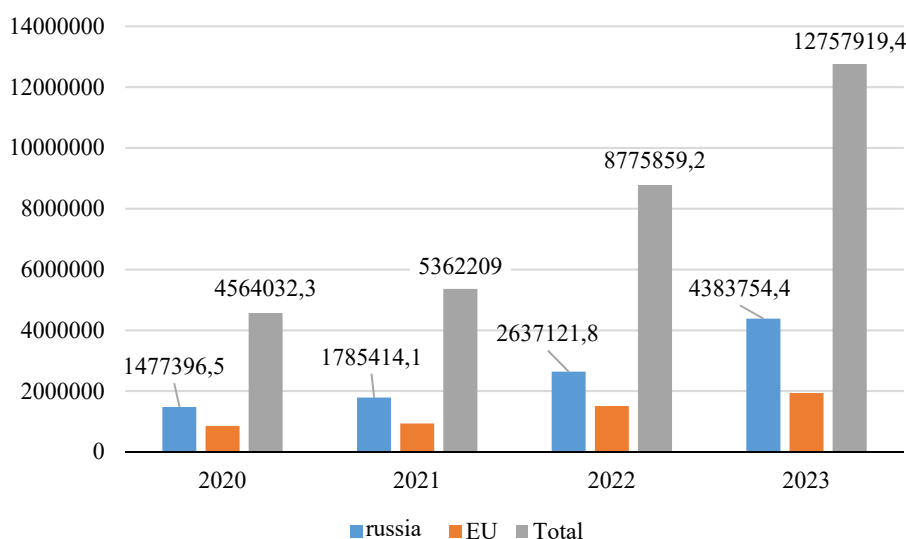

Figure 2. Armenian imports from Russia and the EU, 2020–2023 (USD thousand)
Source: ArmStat (2024).

Armenia's apparent energy self-sufficiency, reportedly producing up to 98% of its electricity domestically (Markosyan, 2023, December 18), masks deeper structural dependencies. Much of this electricity relies on imported resources, particularly nuclear fuel and natural gas from Russia. The Metsamor Nuclear Power Plant, a Soviet-era facility, supplies around 35% of Armenia's electricity (Krikorian, 2024, February 9), but it operates using Russian-supplied enriched uranium and their technology (International Energy Agency, 2022). Rosatom, Russia's state atomic energy company, oversees the nuclear sector, including fuel supply and waste disposal (Baghirov, 2024, January 4).

Meanwhile, Armenia's natural gas infrastructure is fully controlled by Gazprom Armenia, a subsidiary of Russia's state-owned energy giant. With approximately 85% of Armenia's gas imported from Russia via Georgia, the country lacks energy independence. Oil and gas imports combined account for around 77% of Armenia's total energy consumption (International Energy Agency, n. d.).

While Armenia has recently initiated efforts to develop renewable energy, such as solar and wind, these alternatives are still in early stages. The urgency of diversification has grown due to the planned decommissioning of the reactor of the Metsamor plant. The negotiations are ongoing for the latter and involve South Korea and the United States (Krikorian, 2024, February 9).

The closed borders with Armenia's neighbours, Turkey and Azerbaijan, hinder its access to alternative energy routes. While Iran provides a partial alternative for gas imports, it cannot fully replace Russia's dominant role due to infrastructural limitations and geopolitical constraints (CivilNet, 2025, February 12).

These economic and energy limitations highlight the structural constraints outlined in dependency theory. Armenia's reliance on Russia for energy and infrastructure restricts its foreign policy flexibility despite its wish for deeper integration with Western countries.

2.2. *Security dependencies*

Since gaining independence, Armenia's national security strategy has been almost entirely shaped by its long-running conflict with Azerbaijan. Driven by this conflict, newly independent Armenia became one of Russia's closest allies, joining the CSTO and tying its foreign and security policies to the capital of this country (de Waal, 2024, July).

Russia's military presence in Armenia, joint border protection and joint air defense system, as well as subsidized arms transfers, strengthened Armenia's dependence on this country and limited its defense autonomy, hindering its efforts to form alternative security partnerships.

Armenia's dependence on Russia increased due to unofficial arms embargoes from the EU, the US, and Canada, which prohibited access to Western suppliers. In addition, recommendations by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) against supplying arms to conflict zones have further tightened Armenia's defense options.

In the meantime, Azerbaijan successfully diversified its defense system in collaboration with Israel and Turkey. Armenia leaned only on Russia due to the ongoing conflict and the absence of viable Western alternatives. (Arakelyan et al., 2024).

However, the inaction of the CSTO and the Russian peacekeeping mission during Azerbaijan's post-2020 aggression and its military takeover of Nagorno-Karabakh in 2023 exposed the risks associated with Armenia's overdependence on Russia and the CSTO for its security (Pilibossian & Nersisyan, 2024, December 17).

These events underscored the urgency of developing new strategic partnerships beyond Moscow. In addition, the war in Ukraine diverted the Kremlin's attention and influence from the region, opening a window for Armenia to explore new defense alignments with Western partners (Mammadova, 2024, April 8). Thus, Armenia has taken steps toward diversification through closer cooperation with Western institutions and arms deals with France and India (Chukhuran et al., 2024, July 31).

Despite these developments, Armenia's strategic reorientation remains largely symbolic.

Russian military base, binding CSTO obligations, economic interdependence, and an Armenian diaspora residing in Russia. The latter highlights how structural dependency can limit, in this case, Armenia's autonomy.

3. Why diversification remains Incomplete: limits of EU support and geopolitical risk

While Armenia continues to deepen its ties with the EU, its foreign policy reorientation is still largely symbolic. Several interrelated factors

hinder its reorientation, including Armenia's structural dependence on Russia, limited EU engagement, and an unstable regional and domestic environment.

Structural dependence is the most challenging obstacle to diversification. As mentioned before, Russian state-owned enterprises control the important sectors of Armenia, such as gas and wheat imports (de Waal, 2024, July; Baghirov, 2024, January 4). These dependencies can be coercive. Any decisive effort by Armenia to shift away from Russia presents a risk of severe retaliation. This country has numerous means to press Yerevan, including giving the green light to Azerbaijan to launch another military operation, cease natural gas exports to Armenia, or deport ethnic Armenians from Russia (Zolyan, 2023, November 27). Russia can also close the Upper Lars checkpoint, Armenia's main land route to this country, which would disrupt Armenia's ability to import and export goods to its largest market.

Institutionally, Armenia's membership in the EAEU reinforces this dependency as it makes incompatible free trade agreements with the EU (von Essen & Hedenskog, 2024, December 4; NEWS.am, 2025, January 14). Trying to exit from EAEU may expose Armenia to significant vulnerabilities, including losing tariff-free access to the Russian market and increased prices for critical goods such as natural gas and foodstuffs. For a small, landlocked country with closed borders with Turkey and Azerbaijan, the threat of Russian retaliation presents a serious hindrance to strategic reorientation, even when such a shift is politically desirable.

Except for the constraints imposed by Russia's dominance, there are constraints shaped by the EU's limited capacity and strategic caution. The relations between the EU and Armenia have been steadily improved in recent years, yet key limitations remain. CEPA represents the EU's most ambitious institutional agreement with Armenia. However, it does not include any binding security guarantees or imply a path to EU membership. Armenia is a reform partner rather than a strategic ally. While Article 5 refers to foreign and security policy dialogue, this cooperation is framed around shared norms, not mutual defense. The deployment of EUMA underscores the EU's willingness to engage symbolically, but its non-military nature highlights the structural limits of the EU as a reliable security provider during conflict (European Union & Republic of Armenia, 2018, January 26).

This limited scope of EU engagement is not only a matter of political choice but it reflects deeper internal structural constraints. One such constraint is geopolitics – Russia's influence continues to deter the EU from deepening its engagement in the eastern neighborhood. The EU's cautious posture also stems from its experience with the Greek financial collapse, which negatively impacted other member countries. (Hovhannisyan, 2023).

Beyond external constraints, the regional and domestic environment also complicates Armenia's diversification attempts. Regional instability driven by unresolved conflict with Azerbaijan creates a fragile security environment that drains state resources and increases political uncertainty. These conditions affect the speed and direction of Armenia's pivot away from

russia, limiting its room for manoeuvre. Armenia's potential shift toward Europe is hampered also by domestic obstacles, especially its stalled reform process, insufficient public support for closer ties with the EU, and difficult economic and political circumstances EU (von Essen & Hedenskog, 2024, December 4).

Conclusion

This paper examined challenges and limitations of Armenia's foreign policy diversification, its relations with russia and the EU by addressing two central questions: How does Armenia balance its foreign policy between the EU and russia, and what structural and geopolitical constraints limit Armenia's ability to diversify its foreign policy away from this country?

In regard to the first question, the findings demonstrate that Armenia adopts a dual-track approach. This means that while maintaining strategic ties with russia, it is gradually implementing reforms according to the CEPA agreement.

Regarding the second question, the study shows that Armenia remains deeply dependent on russia, particularly in important economic, energy, and security areas. In order to reduce this dependence, Armenia needs to allocate significant time, focus on institutional reforms and engage in strategic planning. Although EU – Armenia collaboration is growing steadily, CEPA, does not provide security guarantees or a pathway to membership. The EU's support has been symbolic, limited to a non-armed civilian mission (EUMA), which is a positive step for bilateral relations. Although EUMA has had a positive impact on border monitoring, it does not provide what Armenia needs to reduce Armenia's reliance on russia.

The paper applied dependency theory to explain how small states like Armenia face structural limitations in achieving foreign policy autonomy. These limitations are not only economic or security-related but also institutional and geopolitical. Therefore, while Armenia's westward orientation is politically desirable, a genuine shift will depend on long-term domestic reforms and credible external support, neither of which is guaranteed in the near future.

REFERENCE

AGBU. (2023, July 18). *The moscow connection: Armenia-russia analysis highlights challenge of economic independence amid risk of reliance*. <https://agbu.org/moscow-connection/armenia-russia-analysis-challenge-economic-independence-risk-reliance>

Aleksanyan, Ye. (2023). *The European integration policy of the Republic of Armenia: Before and after the 2020 war* (Master's thesis, Pompeu Fabra University et al., Václav Havel Joint Master Programme). Charles University Digital Repository. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/186053/120456293.pdf>

Arakelyan, E., Avedissian, K., & Grigoryan, T. (2024). *Armenia's structural dependence on russia: Trade, energy, security*. Regional Center for Democracy and Security. <https://drive.google.com/file/d/13O1uZS98j6DDMrsD3ZSMQNM8zZTJLktG/view>

ArmStat. (2024). *Armenian exports to russia and the EU, 2020–2023*. National Statistical Committee of the Republic of Armenia. <https://www.armstat.am>

- Baghirov, O. (2024, January 4). *Significant economic reliance on russia stunts Armenia's integration with West*. *Eurasia Daily Monitor*, 21(3). The Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/significant-economic-reliance-on-russia-stunts-armenias-integration-with-west/>
- Bowen, A. S. (2020, December 23). *Armenia, Azerbaijan, and the Nagorno-Karabakh conflict* (CRS Report No. R46651). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/row/R46651.pdf>
- Broers, L. (2022, September 21). *Is Azerbaijan planning a long-term presence in Armenia?* Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2022/09/azerbaijan-planning-long-term-presence-armenia>
- CivilNet. (2025, February 12). *Iranian gas not a viable alternative to russian gas, says former official*. <https://www.civilnet.am/en/news/816957/iranian-gas-not-a-viable-alternative-to-russian-gas-says-former-official/>
- Chukhuran, N., Minasyan, N., & Muradyan, V. (2024, July 31). *A shift away from russia*. German Marshall Fund of the United States. <https://www.gmfus.org/news/shift-away-russia>
- de Waal, T. (2024, July). *Armenia navigates a path away from russia*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2024/07/armenia-navigates-a-path-away-from-russia?center=russia-eurasia&lang=en>
- Eurasian Economic Commission. (n. d.). *Armenia's accession to the Eurasian Economic Union*. https://eec.eaeunion.org/en/comission/department/dep_razv_integr/prisoedinenie-gosudarstv-k-eaes/ra.php
- Eurasian Economic Union. (n. d.). *About the EAEU*. <https://eaeunion.org/?lang=en#about>
- European External Action Service. (2021, February 28). *The EU and Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement enters into force*. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-armenia-comprehensive-and-enhanced-partnership-agreement-enters-force_en
- European External Action Service. (n. d.). *About the European Union Mission in Armenia*. https://www.eeas.europa.eu/euma/about-european-union-mission-armenia_en?s=410283
- European Union & Republic of Armenia. (2018, January 26). *Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)*. *Official Journal of the European Union*, L 23, 4–465. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22018A0126\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22018A0126(01))
- Ghazaryan, N., & Delcour, L. (2017). *From EU integration process to the Eurasian Economic Union: The case of Armenia* [Preprint of a book chapter]. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/325246773>
- Hedenskog, J. (2023, October 10). *The Armenian dilemma after Azerbaijan's September attack on Nagorno-Karabakh* (SCEEUS Report No. 14, 2023). Stockholm Centre for Eastern European Studies. <https://sceeus.se/en/publications/the-armenian-dilemma-after-azerbajjans-september-attack-on-nagorno-karabakh/>
- Hovhannisyan, V. (2023). The prospects of EU-Armenia cooperation: Opportunities and challenges. *The Politonomos Journal of Political and Legal Studies*, 1(1), 58–73. <https://www.researchgate.net/publication/374177927>
- International Energy Agency. (2022). *Armenia 2022: Energy policy review*. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/8328cc7c-e65e-4df1-a96f-514fdd0ac31e/Armenia2022EnergyPolicyReview.pdf>
- International Energy Agency. (n. d.). *Armenia*. <https://www.iea.org/countries/armenia>
- Krikorian, O. J. (2024, February 9). *Armenia's nuclear dilemma*. Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa. <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/Armenia/Armenia-s-nuclear-dilemma-233054>
- Mammadova, G. (2024, April 8). *From moscow to the West: Armenia in a security trap*. Geopolitica.info. <https://www.geopolitica.info/from-moscow-to-the-west-armenia-in-a-security-trap/>
- Markosyan, G. (2023, December 18). *Armenia's energy security faces frosty relations with russia*. Institute for War & Peace Reporting. <https://iwpr.net/global-voices/armenias-energy-security-faces-frosty-relations-russia>
- Mgdesyan, A. (2024, May 9). *putin announced record trade volumes between russia and Armenia*. BMG. <https://bm.ge/en/news/putin-announced-record-trade-volumes-between-russia-and-armenia>
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia. (2023, April 5). *Bilateral relations with the russian Federation*. <https://www.mfa.am/en/bilateral-relations/ru>
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia. (n. d.). *Collective Security Treaty Organization (CSTO)*. <https://www.mfa.am/en/international-organisations/1>
- NEWS.am. (2025, January 14). *russia FM: Armenia's membership in both EU and EAEU is incompatible*. <https://news.am/eng/news/861417.html>
- Oyetunde, O. S. (2022, August 17). *Is dependency theory relevant in the twenty-first century?* E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2022/08/17/is-dependency-theory-relevant-in-the-twenty-first-century/>

-
- Pilibossian, A., & Nersisyan, L. (2024, December 17). *Leaving the "post-Soviet" behind: Redefining Armenia's deterrence strategy*. Royal United Services Institute. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/leaving-post-soviet-behind-redefining-armenias-deterrence-strategy>
-
- Poghosyan, B. (2023, November 6). *How russian migration fuels Armenia's IT sector growth*. ISPI – Italian Institute for International Political Studies. <https://www.ispionline.it/en/publication/how-russian-migration-fuels-armenias-it-sector-growth-151311>
-
- Poghosyan, B. (2020). Political and economic context of Armenian membership in the Eurasian Economic Union. In V. Davtyan (Ed.), *Armenia's precarious balance: The European Union (EU) and the Eurasian Economic Union (EAEU)* (pp. 15–30). Konrad-Adenauer-Stiftung. <https://www.researchgate.net/publication/352440383>
-
- Poghosyan, B. (2018, February 15). *Tailor-made cooperation? Armenia's new partnership agreement with the EU*. European Policy Centre. https://epc-web-s3.s3.amazonaws.com/content/PDF/180215_Tailor-made-cooperationArmenia_BP.pdf
-
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (n. d.). *Relations between Türkiye and Armenia*. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-armenia.en.mfa>
-
- von Essen, H., & Hedenskog, J. (2024, December 4). *Threading the needle: Boosting Armenia's resilience and deepening EU cooperation* (SCEEUS Report No. 17). Stockholm Centre for Eastern European Studies. <https://sceeus.se/en/publications/threading-the-needle-boosting-armenias-resilience-and-deepening-eu-cooperation/>
-
- Zolyan, M. (2023, November 27). *Defeated Armenia looks to a new, post-russia foreign policy*. Carnegie Politika. <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2023/11/defeated-armenia-looks-to-a-new-post-russia-foreign-policy?lang=en>
-

Conflict of interest. The author declares that has no financial or non-financial conflicts of interest in relation to this publication and has no relationship with any governmental, commercial or non-profit organization that might have an interest in the presentation of this opinion.

The author of the manuscript did not receive direct funding in the preparation of the manuscript.

Margaryan, Z. (2025). Armenia's foreign policy: between diversification and dependence. *Foreign trade: economics, finance, law*. Series: Legal Sciences, 2(139), 14–24. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)01](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)01)

Received by the editorial office 12.05.2025.

Accepted for printing 26.05.2025.

Published online 11.06.2025.

DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)10](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)10)
УДК 339.543:061.1ЄС

ПРОКОПЕНКО Валерія

<https://orcid.org/0000-0002-4030-3255>

д. е. н., професор,
старший науковий співробітник
Вищої ради з наукових досліджень Іспанії
вул. Альбасанс, 26–28, Мадрид, Іспанія
prokopenko_valeriia@ukr.net

PROKOPENKO Valeriia

<https://orcid.org/0000-0002-4030-3255>

Doctor of Science (Economics), Professor,
Senior Researcher
Higher Council for Scientific Research
26–28, Albasanz St., Madrid, Spain
prokopenko_valeriia@ukr.net

ГРИГОРЧУК Мирослав

<https://orcid.org/0000-0003-0523-030X>

д. ю. н., доцент, завідувач кафедри
адміністративного права,
процесу та митної безпеки
Державного податкового університету
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь,
Київська обл., 08205, Україна
miroslavhryhorchuk@gmail.com

HRYHORCHUK Myroslav

<https://orcid.org/0000-0003-0523-030X>

Doctor of Science (Law), Associate Professor,
Head of the Department of Administrative
Law, Process and Customs Security
State Tax University
31, Universytetska St., Irpin,
Kyiv region, 08205, Ukraine
miroslavhryhorchuk@gmail.com

МЕЛЬНИК Олена

<https://orcid.org/0000-0001-8704-3326>

к. е. н., доцент, доцент кафедри
митної справи та товарознавства
Державного податкового університету
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь,
Київська обл., 08205, Україна
melnyk1212@outlook.com

MELNYK Olena

<https://orcid.org/0000-0001-8704-3326>

PhD (Economics), Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Customs and Commodity Research
State Tax University
31, Universytetska St., Irpin,
Kyiv region, 08205, Ukraine
melnyk1212@outlook.com

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ
МИТНИМИ РИЗИКАМИ В ЄС**

Актуальність дослідження визначається необхідністю гармонізації вітчизняного митного законодавства з нормами ЄС в умовах євроінтеграції України. Гіпотеза полягає в тому, що система управління митними ризиками в ЄС базується на чіткій правовій структурі, яка включає взаємопов'язані принципи й елементи, що забезпечують її ефективне функціонування. Досліджуються правові засади та ключові елементи системи управління митними ризиками в ЄС. Автори аналізують положення Митного кодексу ЄС, зокрема статті, що стосуються управління ризиками та митного контролю. Розглядаються основні принципи та механізми європейської системи управління митними ризиками. Дослідження показало, що європейське митне законодавство створює міцну правову основу не тільки для міжнародної торговельної діяльності, але й для ефективного управління ризиками.

**LEGAL FOUNDATIONS OF CUSTOMS
RISK MANAGEMENT IN THE EU**

The research relevance is determined by the need to harmonize domestic customs legislation with EU norms in the context of Ukraine's European integration. The hypothesis is that the customs risk management system in the EU is based on a clear legal structure, which includes interrelated principles and elements that ensure its effective functioning. The legal foundations and key elements of the customs risk management system in the European Union are being studied. The authors analyze the provisions of the EU Customs Code, particularly the articles related to risk management and customs control. The fundamental principles and mechanisms of the European customs risk management system are being considered. The research has demonstrated that European customs legislation creates a strong legal foundation not only for international trade activities but also for effective risk management. A number of principles have been

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

Виокремлено низку принципів, на яких базується система управління митними ризиками: принцип ризик-орієнтованого підходу, принцип конфіденційності інформації, принцип міжвідомчої співпраці та принцип диференційованого підходу до контролю. Охарактеризовано ключові елементи системи: спільні критерії ризику, які забезпечують єдиний підхід до аналізу ризиків на всій території ЄС, пріоритетні сфери контролю, що визначають напрями першочергової уваги для митного контролю, систему обміну інформацією про ризики, яка забезпечує оперативний обмін даними між митними органами, а також концепцію авторизованого економічного оператора. Значна увага приділяється механізмам електронного обміну інформацією. Висвітлено сучасні тенденції розвитку системи управління митними ризиками в ЄС, зокрема впровадження нових технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та блокчейн, а також посилення міжнародного співробітництва і вдосконалення механізмів оцінки ефективності митного контролю. Дослідження має практичне значення в контексті євроінтеграційних процесів України та гармонізації вітчизняного митного законодавства з нормами ЄС щодо управління митними ризиками.

Ключові слова: Митний кодекс ЄС, митне право, управління митними ризиками, спільні критерії ризику, пріоритетні сфери контролю, авторизований економічний оператор.

identified on which the customs risk management system is based: the principle of a risk-oriented approach, the principle of information confidentiality, the principle of interagency cooperation, and the principle of differentiated approach to control. The key elements of the system are characterized: common risk criteria, which ensure a unified approach to risk analysis throughout the entire EU territory; priority control areas, which determine the directions of primary focus for customs control; and a risk information exchange system, which ensures prompt data exchange between customs authorities, as well as the concept of an authorized economic operator. Significant attention is paid to the mechanisms of electronic information exchange. The current trends in the development of the customs risk management system in the EU have been highlighted, particularly the implementation of new technologies such as artificial intelligence, machine learning, and blockchain, as well as the strengthening of international cooperation and the improvement of mechanisms for evaluating the customs control effectiveness. This research has practical significance in the context of Ukraine's European integration processes and the harmonization of domestic customs legislation with EU standards regarding customs risk management.

Keywords: EU Customs Code, customs law, customs risk management, common risk criteria, priority control areas, authorized economic operator.

JEL Classification: F13, K33, K34, F15, F42.

Вступ

В умовах євроінтеграції України особливої актуальності набуває гармонізація вітчизняного митного законодавства з нормами ЄС. Ця проблематика є важливою, оскільки Україна активно адаптує свою нормативно-правову базу в митній сфері до європейських стандартів. Система управління митними ризиками є одним із найважливіших компонентів митного регулювання, що базується на ризик-орієнтованому підході, спільних критеріях ризику, пріоритетних сферах контролю й ефективній системі обміну інформацією. Актуальним завданням для вітчизняної науки є дослідження правових засад та ключових елементів європейської системи управління митними ризиками, що сприятиме успішній імплементації відповідних положень Митного кодексу ЄС в українське законодавство. Ґрунтовний аналіз цих аспектів має практичне значення в контексті євроінтеграційних процесів України та вдосконалення вітчизняної системи управління митними ризиками.

Система управління митними ризиками є важливим напрямом досліджень вітчизняних науковців, серед яких – Несторишен, Бережнюк та Брендак (2020), Капітанець та Фрадинський (2022), Ковальова (2021), Кривіцький (2019), Кунда та Яровий (2023), Неліпович (2020, 2024), Сосенко (2022), Туржанський (2024), Уткіна (2023) та ін. У наукових публікаціях розглядаються питання визначення митних ризиків, їх

класифікації та категоризації в системі митної безпеки держави. Дослідження охоплюють теоретичні основи аналізу й оцінки ризиків при здійсненні митного контролю, методики ідентифікації потенційних ризиків та розробки профілів ризику. Значну увагу приділено організаційним аспектам функціонування системи управління ризиками, зокрема питанням побудови інституційних механізмів, розподілу повноважень між структурними підрозділами митних органів та розробці стратегій реагування на виявлені ризики. У вітчизняній науковій літературі також досліджуються практичні аспекти впровадження автоматизованих систем аналізу й оцінки ризиків, інтеграції інформаційних технологій у процеси митного контролю та застосування методів інтелектуального аналізу даних для виявлення потенційних порушень митного законодавства. Також висвітлюються правові засади управління митними ризиками і питання імплементації положень міжнародних нормативно-правових актів, зокрема стандартів Всесвітньої митної організації та директив ЄС. Проте недостатньо дослідженими залишаються питання правових засад і ключових елементів системи управління митними ризиками в ЄС у контексті гармонізації українського митного законодавства з європейськими стандартами, особливо з урахуванням останніх змін у Митному кодексі України та вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Мета статті – дослідити правові засади щодо управління ризиками під час провадження митних процедур, проаналізувати ключові елементи цієї системи та розкрити їхню роль у забезпеченні ефективного митного контролю в ЄС.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що система управління митними ризиками в ЄС базується на чіткій правовій основі, яка включає взаємопов'язані принципи та елементи, що забезпечують її ефективне функціонування. Аналіз цієї системи є важливим у контексті гармонізації українського митного законодавства з нормами ЄС, хоча питання практичної адаптації європейського досвіду до українських реалій потребує подальших досліджень. Методологія перевірки цієї гіпотези ґрунтується на системному підході та містить правовий аналіз положень Митного кодексу ЄС. Інформаційною базою дослідження слугували: Митний кодекс ЄС (*Regulation (EU) No. 952/2013*, 2013), інформаційні матеріали Європейської комісії щодо управління митними ризиками, документи Всесвітньої митної організації (Кіотська конвенція), а також наукові праці вітчизняних учених з цієї тематики. Обробка інформації відбувалася шляхом послідовного аналізу правових норм та їх практичного застосування з виокремленням ключових принципів і елементів системи. Дослідження обмежується аналізом правових засад та не охоплює кількісну оцінку ефективності системи управління ризиками.

Структура статті логічно розкриває результати проведеного дослідження у трьох взаємопов'язаних частинах: аналіз положень Митного кодексу ЄС як правової основи системи управління митними ризиками; характеристика основних принципів цієї системи (ризик-

орієнтований підхід, конфіденційність інформації, міжвідомча співпраця та диференційований підхід до контролю); огляд ключових елементів системи (спільні критерії ризику, пріоритетні сфери контролю, форми обміну інформацією та концепція авторизованого економічного оператора) і сучасних тенденцій її розвитку в контексті євроінтеграційних процесів України.

1. Правові засади управління митними ризиками в ЄС

В умовах європейської інтеграції Україна активно працює над удосконаленням національного законодавства, узгоджуючи його з нормами ЄС. Пріоритетним напрямом є гармонізація митного законодавства, оскільки воно безпосередньо впливає на торговельно-економічні відносини з країнами ЄС. Ефективне регулювання митних відносин сприятиме інтеграції України до єдиного ринку ЄС та забезпечить для неї вільний рух товарів і послуг.

Підтвердженням вищевказаному є Закон України "Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу" (2024, 22 серпня), який остаточно набрав чинності 19 квітня 2025 р. У процесі законодавчих змін вітчизняне митне законодавство системно наближається до європейських стандартів. Враховуючи це, видається обґрунтованим здійснити правовий аналіз окремих положень Митного кодексу ЄС, затвердженого Регламентом 952/2013 (*Regulation (EU) No. 952/2013*, 2013). Європейське митне законодавство не тільки створює міцну правову основу для здійснення міжнародної торговельної діяльності, але й забезпечує управління ризиками в митній сфері ЄС. Ключові положення, закріплені у ст. 6, 12, 16, 46, 47–50 аналізованого документа, забезпечують необхідне правове та організаційне підґрунтя для розуміння і застосування ризик-орієнтованого підходу, а також інших інструментів регулювання митної справи.

2. Основні принципи та ключові елементи системи управління митними ризиками в ЄС

У контексті цієї статті необхідно визначити логіко-семантичні межі поняття "ризик-орієнтований підхід", яке можна сформулювати як стратегію, що базується на визначенні, оцінці й управлінні ризиками, пов'язаними з фінансовими операціями (Уткіна, 2023). На думку Сосенка (2022), ризик-орієнтований підхід як принцип права загалом можна умовно охарактеризувати як дворівневий. По-перше, він має застосовуватись на першому або ж національному (вітчизняному) рівні. По-друге, ризик-орієнтований підхід повинен впроваджуватись безпосередньо фінансовими установами й інституціями та визначеними нефінансовими установами і професіями – це так званий другий рівень.

Правовий аналіз наведених нижче статей Митного кодексу ЄС дозволяє виокремити принципи та механізми, на яких базується система управління митними ризиками в ЄС. Зокрема, положеннями ст. 46 "Управління ризиками та митний контроль" Митного кодексу ЄС чітко вирізняється принцип ризик-орієнтованого підходу. Згідно з цим принципом митний контроль, окрім вибіркового перевірок, має базуватися переважно на аналізі ризиків із застосуванням електронного опрацювання даних. Метою такого контролю є виявлення й оцінка ризиків, розробка необхідних заходів протидії на основі критеріїв, визначених на національному, європейському та міжнародному рівнях. Це дає змогу оптимізувати використання ресурсів митних органів, зосереджуючи увагу на потенційно небезпечних або підозрілих операціях, пов'язаних зі здійсненням зовнішньоекономічної діяльності.

Як зазначає Ковальова (2021), система управління митними ризиками на сучасному етапі розвитку зовнішньої торгівлі є одним з основних та дієвих інструментів митного контролю, під час її побудови та вдосконалення одним із головних критеріїв має бути оптимальне співвідношення між забезпеченням певного рівня захисту та безпеки для громадян і полегшенням торгівлі між підприємствами різних країн. Розвиток сучасних технологій, поява принципово нових інструментів, які дозволяють ідентифікувати, проаналізувати та мінімізувати ймовірність настання ризику, дають можливість українським митним органам оперативно реагувати на запити сьогодення, проте робота з удосконалення системи управління митними ризиками повинна мати системний і неперервний характер.

Аналіз системи управління митними ризиками ЄС був би неповним без розгляду її ключових елементів, які забезпечують ефективність, гнучкість і адаптивність цієї системи до нових викликів у сфері міжнародної торгівлі та безпеки. Серед цих елементів особливу увагу слід приділити спільним критеріям ризику (*Common Risk Criteria, CRC*), пріоритетним сферам контролю (*Priority Control Areas, PCAs*), системі обміну інформацією про ризики (*Risk Information Form, RIF*) та концепції авторизованого економічного оператора (*Authorised Economic Operator, AEO*). *CRC* забезпечують єдиний підхід до їх аналізу. Вони спрямовані на виявлення високоризикових вантажів і гарантують однаковий рівень захисту на всьому зовнішньому кордоні ЄС. Завдяки *CRC* митний контроль залишається цілісним і безперервним, що збільшує ймовірність виявлення ризикових вантажів навіть після їх переміщення територією Союзу. *PCAs* дозволяє ЄС зосереджувати контроль на напрямках підвищеного ризику. Вони охоплюють митні процедури, товари, маршрути, транспорт і економічних операторів, забезпечуючи гнучкість і адаптивність системи. Контроль у цих сферах посилюється на основі *CRC* та обміну інформацією в реальному часі. Європейська комісія, співпрацюючи з митними органами, ініціює цільові проєкти для контролю ризикових товарів, зокрема фальсифікованих

ліків, прекурсорів наркотиків, текстилю, тютюнових виробів і товарів подвійного використання. Для забезпечення ефективного обміну інформацією про ризики між митними органами держав – членів ЄС використовується система управління митними ризиками, ключовим елементом якої є *RIF*. Ця система дає змогу здійснювати швидкий і зручний обмін інформацією безпосередньо між посадовими особами оперативних підрозділів та центрами аналізу ризиків. *RIF* заповнюється онлайн і миттєво стає доступною для всіх підключених митних органів, що сприяє забезпеченню еквівалентного рівня митного контролю на зовнішньому кордоні ЄС щодо виявлених нових ризиків. Така оперативність обміну інформацією є критично важливою в умовах динамічного характеру сучасних митних ризиків та постійної зміни тактик, що використовуються недобросовісними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Принцип конфіденційності інформації, яким закріплюються умови збереження даних, отриманих митними органами під час виконання їхніх обов'язків, утверджується положеннями ст. 12 "Передача інформації та охорона даних". Зазначена норма передбачає, що вся інформація, яка за своїм характером є конфіденційною або надана на конфіденційній основі, охоплюється зобов'язанням щодо збереження професійної таємниці. Як видається, означений принцип є ключовим для забезпечення довіри між митними органами та економічними операторами, а також для захисту чутливої комерційної інформації.

Щодо загальної організації інформаційно-правового забезпечення діяльності митних органів ЄС, вагоме місце відведено принципу міжвідомчої співпраці (ст. 47 "Співпраця між органами"), який закріплює канали тісної взаємодії між митними та іншими компетентними органами. Цей принцип реалізується через механізм "єдиного вікна", що передбачає одночасне проведення усіх видів контролю в одному місці за координуючої ролі митниці, підвищуючи ефективність митних процедур.

Принцип диференційованого підходу до контролю як підґрунтя застосування різних рівнів та форм контролю залежно від оцінки ризиків відображається в основних напрямках взаємодії структурних підрозділів митниць (ст. 47 "Співпраця між органами", ст. 48 "Контроль після випуску", ст. 49 "Подорожі повітряним і морським транспортом у межах Союзу" та ст. 50 "Надання виконавчих повноважень"). Такий підхід забезпечує можливість оптимізувати ресурси митних органів та мінімізувати втручання у законну торгівлю. Також зазначені норми регламентують особливості здійснення митного контролю в різних ситуаціях, з урахуванням специфіки товарів, видів транспорту і характеру переміщень, що забезпечує гнучкість та ефективність системи управління ризиками.

Механізм електронного обміну інформацією і розвитку електронних систем відведено особливе місце як інструментам прискорення та підвищення якісних характеристик електронного обладнання, яке

застосовується для забезпечення інформаційної складової під час провадження митних процедур. Так, приписи щодо механізмів електронного обміну інформацією зазначено у ст. 6 "Засоби для обміну інформацією та її зберігання і спільні вимоги до даних" Митного кодексу ЄС. Положеннями цієї норми встановлюється порядок електронного обміну та зберігання інформації як основний засіб комунікації між митними органами й економічними операторами. Це означає, що вся інформація, якою обмінюються митні органи між собою та з економічними операторами, має передаватися із застосуванням методів електронного оброблення даних. Для виконання завдань, пов'язаних з митними процедурами, такий механізм забезпечує швидкість, точність та захищеність інформаційних потоків, що є критично важливим для ефективного аналізу ризиків.

Механізм розвитку електронних систем (ст. 16 "Електронні системи") Митного кодексу ЄС визначає взаємодію між державами-членами та Європейською комісією для розробки, підтримки та використання електронних систем обміну інформацією. Це створює правове підґрунтя для розбудови надійної цифрової екосистеми обміну митною інформацією та основу для постійного вдосконалення технологічної інфраструктури системи управління ризиками.

Окремо слід охарактеризувати механізм контролю після випуску товарів, що відповідає приписам ст. 48 "Контроль після випуску" Митного кодексу ЄС. Цей механізм встановлює систему контролю після випуску товарів, що дозволяє митним органам здійснювати перевірки навіть після того, як товари випущені у вільний обіг. Одночасно його можна позиціонувати як важливий інструмент управління ризиками, оскільки результати такого застосування дають змогу проводити більш глибокий аналіз без затримки товарообігу, що сприяє провадженню багаторівневого контролю та вибіркової перевірок на основі ризиків.

Концепція *AEO* є ключовим елементом управління митними ризиками ЄС, спрямованим на безпеку та спрощення торгівлі. Статус *AEO* надається надійним економічним операторам, що відповідають митним вимогам, ведуть належну документацію та дотримуються стандартів безпеки. Власники цього статусу отримують спрощення митних процедур, зокрема зменшення кількості перевірок і пріоритетне оформлення вантажів. Це сприяє партнерству між митницями та трейдерами, дозволяючи зосередити ресурси на ризикових операціях. Статус *AEO* діє у всіх країнах ЄС, забезпечуючи рівні переваги на всій території Союзу.

3. Тенденції розвитку системи управління митними ризиками в ЄС

З метою забезпечення ефективного аналізу митних ризиків і вдосконалення митного контролю в ЄС Європейська комісія у 2014 р. затвердила Стратегію та План дій щодо управління митними ризиками,

що спрямовані на зміцнення безпеки ланцюгів постачання та спрощення міжнародної торгівлі (*European Commission*, 2014). У травні 2018 р. Європейська комісія ухвалила імплементаційне рішення (C(2018)3293), яке встановило заходи для уніфікованого застосування митного контролю шляхом запровадження спільних фінансових критеріїв та стандартів ризику (*Common risk criteria and standards for financial risks – financial risk criteria, FRC*). Ці критерії дають змогу системам митного оформлення держав-членів систематично виявляти транзакції, що становлять потенційний фінансовий ризик і потребують додаткової перевірки. Це рішення не є публічно доступним, що посилює безпеку системи (*European Commission, n. d.*). Внесення змін до *FRC*, модернізація IT-інструментів обміну даними, розбудова аналітичних потужностей на рівні Союзу відбуваються відповідно до Плану дій у митній сфері (*Customs Action Plan*), представленого Європейською комісією у вересні 2020 р. Планом передбачається вдосконалення механізмів оцінки ризиків, посилення міжвідомчої взаємодії та міжнародного співробітництва у митній сфері, а також підвищення прозорості митних процедур і покращення якості послуг, що надаються митними органами (*European Commission*, 2020).

Серед пріоритетних напрямів розвитку системи управління митними ризиками в ЄС особливе місце посідає використання нових технологій. Зокрема, планується ширше впровадження систем штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу великих обсягів даних і виявлення потенційних ризиків. Також передбачається розвиток технологій блокчейн для забезпечення надійності та простежуваності ланцюгів постачання. Ці інновації мають потенціал суттєво підвищити точність та швидкість виявлення ризикових операцій при одночасному зменшенні адміністративного навантаження на добросовісних учасників зовнішньоекономічної діяльності. Покращення аналізу даних є ще одним ключовим пріоритетом. Європейська комісія працює над створенням єдиного аналітичного центру на рівні ЄС, який забезпечуватиме комплексний аналіз інформації з різних джерел для ідентифікації основних фінансових і безпекових ризиків. Це дозволяє перейти від реактивного до проактивного підходу в управлінні ризиками, завчасно виявляючи нові тенденції та загрози.

Посилення співпраці на різних рівнях також залишається важливим напрямом розвитку. Це включає як поглиблення взаємодії між митними органами держав – членів ЄС, так і розширення партнерства з митними службами інших країн, міжнародними організаціями та приватним сектором. Особлива увага приділяється обміну передовим досвідом, спільному навчанню персоналу та розробці уніфікованої оцінки ризиків. Такий підхід продовжує приписи Кіотської конвенції щодо митного контролю й управління ризиками, зокрема мінімізує митний контроль до необхідного рівня, передбачає перевірку всіх товарів і транспортних засобів незалежно від оподаткування, вимагає застосування системи управління ризиками для визначення об'єктів і

обсягу перевірок, використовує аудиторські методи контролю, сприяє співпраці митних адміністрацій із суб'єктами ЗЕД через меморандуми про взаєморозуміння та передбачає широке застосування інформаційних й інноваційних технологій, зокрема у сфері електронної комерції (*World Customs Organization, 2006*). Водночас, згідно з Третім Звітом про прогрес у виконанні Стратегії та Плану дій ЄС щодо управління митними ризиками, оприлюдненим у 2021 р., найбільш пріоритетним напрямом удосконалення митного контролю та протидії митним правопорушенням в ЄС є посилення можливостей аналізу митних ризиків, у тому числі шляхом удосконалення або розробки нових національних систем управління ризиками і покращення можливостей самого аналізу (*European Commission, 2021*).

Висновки

Дослідження показало, що система управління митними ризиками в ЄС базується на чітких правових засадах, закріплених у Митному кодексі ЄС, та включає взаємопов'язані принципи й елементи. Виявлено, що ця система функціонує на основі таких ключових принципів: ризик-орієнтованого підходу, конфіденційності інформації, міжвідомчої співпраці та диференційованого підходу до контролю. Ефективність системи забезпечується такими елементами, як спільні критерії ризику, пріоритетні сфери контролю, форми обміну інформацією та концепція авторизованого економічного оператора. Особлива увага в ЄС приділяється розвитку електронних систем обміну інформацією, що підвищує оперативність та точність аналізу ризиків. Сучасні тенденції розвитку системи передбачають впровадження технологій штучного інтелекту, машинного навчання та блокчейну, а також посилення міжнародного співробітництва. Досвід ЄС має важливе практичне значення для України в контексті гармонізації вітчизняного митного законодавства і вдосконалення національної системи управління митними ризиками. Перспективними напрямками подальших досліджень вбачаються: емпірична оцінка ефективності імплементації елементів європейської системи управління митними ризиками в Україні; порівняльний аналіз механізмів практичного застосування ризик-орієнтованого підходу в ЄС та Україні; дослідження потенціалу впровадження новітніх технологій у митній сфері України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

European Commission. (2014). *EU Strategy and Action Plan for Customs Risk Management: Tackling Risks, Strengthening Supply Chain Security and Facilitating Trade*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52014DC0527>

European Commission. (2020). *Taking the Customs Union to the Next Level: a Plan for Action*. https://taxation-customs.ec.europa.eu/document/download/612d7854-7c3f-4bf8-a580-6029fc816024_en?filename=customs-action-plan-2020_en.pdf

European Commission. (2021). <i>Third Progress Report on the Implementation of the EU Strategy and Action Plan for Customs Risk Management</i> . https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2021-01/eu-strategy-action-plan-customs-risk-management-third-report-staff-working-paper.pdf	
European Commission. (n. d.). <i>Customs risk management. Taxation and Customs Union</i> . https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs-4/customs-risk-management_en	
Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council establishing the Union Customs Code (consolidated version 2022-12-12). (2013). EUR-Lex. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02013R0952-20221212	
World Customs Organization. (2006). <i>International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Revised Kyoto Convention)</i> . https://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/instrument-and-tools/conventions/pf_revised_kyoto_conv.aspx	
Закон України "Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу" № 3926-IX (2024, 22 серпня). https://zakon.rada.gov.ua/go/3926-20	Law of Ukraine "On amendments to the Customs Code of Ukraine regarding the implementation of certain provisions of the Customs Code of the European Union" No. 3926-IX. (2024, August 22). https://zakon.rada.gov.ua/go/3926-20
Капітанець, С., & Фрадинський, О. (2022). Ризико-орієнтований підхід у проєктуванні розгортання нової комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS) в митному просторі України. <i>Інфраструктура ринку</i> , (68). http://market-infr.od.ua/journals/2022/68_2022/9.pdf	Kapitanets, S., & Fradynskyi, O. (2022). Risk-oriented approach in the designing the deployment of the new computerized transit system (NCTS) in the customs space of Ukraine. <i>Market Infrastructure</i> , (68). http://market-infr.od.ua/journals/2022/68_2022/9.pdf
Ковальова, М. (2021). Особливості системи управління митними ризиками: світовий та український досвід. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство</i> , (35), 42–46. https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-35-8	Kovalova, M. (2021). Peculiarities of the customs risk management system: Global and Ukrainian experience. <i>Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy</i> , (35), 42–46. https://doi.org/10.32782/2413-9971/2021-35-8
Кривіцький, В. (2019). <i>Митний контроль у протидії ризикам і загрозам митної безпеки України</i> [Дис. канд. екон. наук, Тернопільський національний економічний університет].	Kryvitskyi, V. (2019). <i>Customs control in counteracting risks and threats to the customs security of Ukraine</i> [PhD thesis in Economics, Ternopil National Economic University].
Кунда, Н., & Яровий, М. (2023). Управління митними ризиками, що виникають при перевезенні вантажів у міжнародному сполученні. <i>Грааль науки</i> , 1(33). https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.42	Kunda, N., & Yarovy, M. (2023). Management of customs risks arising during the transportation of cargo in international traffic. <i>Grail of Science</i> , 1(33). https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.42
Неліпович, О. (2020). Система управління ризиками як інструмент спрощення митних процедур в контексті євроінтеграції. <i>Modern Economics</i> , (24), 119–124. https://doi.org/10.31521/modecon.V24(2020)-19	Nelipovych, O. (2020). Risk management system as a tool for simplifying customs procedures in the context of European integration. <i>Modern Economics</i> , (24), 119–124. https://doi.org/10.31521/modecon.V24(2020)-19
Несторишен, І., Бережнюк, І., & Брендак, А. (2020). Система управління митними ризиками в контексті спрощення митних процедур. <i>Modern Economics</i> , (22), 59–63. https://doi.org/10.31521/modecon.V22(2020)-09	Nestoryshen, I., Berezhniuk, I., & Brendak, A. (2020). Customs risk management system in the context of simplifying customs procedures. <i>Modern Economics</i> , (22), 59–63. https://doi.org/10.31521/modecon.V22(2020)-09

Сосенко, В. (2022). Ризик-орієнтований підхід як принцип права. <i>Право і суспільство</i> , (2), 186–194.	Sosenko, V. (2022). Risk-oriented approach as a principle of law. <i>Law and Society</i> , (2), 186–194.
Туржанський, В., & Неліпович, О. (2024). Європейські орієнтири розвитку системи управління митними ризиками в Україні. <i>Сталий розвиток економіки</i> , 1(48), 206–213. https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/905	Turzhanskyi, V., & Nelipovych, O. (2024). European benchmarks for the development of the customs risk management system in Ukraine. <i>Sustainable Economic Development</i> , 1(48), 206–213. https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/905
Уткіна, М. (2023). Впровадження ризик-орієнтованого підходу в системі фінансового моніторингу України. <i>Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції</i> , (2), 127–131.	Utkina, M. (2023). Implementation of a risk-oriented approach in the financial monitoring system of Ukraine. <i>Current issues of national jurisprudence</i> , (2), 127–131.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що не мають фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не мають відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автори не отримували прямого фінансування для цього дослідження.

Прокопенко, В., Григорчук, М., & Мельник, О. (2025). Правові засади управління митними ризиками в ЄС. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, 2(139), 25–35. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)10](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)10)

Надійшла до редакції 19.03.2025.

Прийнято до друку 04.05.2025.

Публікація онлайн 11.06.2025.

ЩЕРБАК Геннадій <https://orcid.org/0000-0002-8569-9812>

магістр, аспірант кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
H.Shcherbak@knute.edu.ua

SHCHERBAK Hennadii <https://orcid.org/0000-0002-8569-9812>

Full Higher Education, Postgraduate Student
at the Department of International, Civil
and Commercial Law
State University of Trade and Economics
19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
H.Shcherbak@knute.edu.ua

**РЕГУЛЮВАННЯ
ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ
У ПРАВІ США**

Присвячено дослідженню особливостей американського підходу до регулювання онлайн-платформ, який заснований на ліберальній моделі мінімального державного втручання. Актуальність теми зумовлена стрімким зростанням значення онлайн-платформ у соціально-економічному житті та появою численних викликів, пов'язаних із приватністю даних, монополізацією ринку та дезінформацією. Гіпотеза дослідження полягає в тому, що ліберальний підхід США до регулювання платформ перебуває у стані трансформації, що виражається у зростанні кількості законів на рівні штатів і втручанні федеральних органів, таких як Федеральна торгова комісія. Використано методи аналізу нормативно-правових актів, телеологічного аналізу регуляторних документів та доктринальних публікацій. Основні результати свідчать, що американська модель намагається зберегти баланс між захистом приватного інтересу, спрямованого на свободу підприємництва, і публічним інтересом, що вимагає більшого захисту користувачів та запобігання зловживанням. Відсутність єдиного федерального закону та уніфікації між штатами створює труднощі для онлайн-платформ у дотриманні законодавства, водночас закони штатів можуть стимулювати федеральний уряд до прийняття уніфікованого акта. Дослідження підкреслює необхідність адаптації американського підходу до сучасних реалій через інтеграцію найкращих практик європейського та китайського досвіду.

Ключові слова: онлайн-платформи, саморегулювання господарської діяльності, конкурентне право, захист прав користувачів.

JEL Classification: K20, K24, L86.

Вступ

Онлайн-платформи стали невіддільною частиною сучасного суспільно-економічного життя, забезпечуючи швидкий доступ до інформації, комунікації, торгівлі та послуг. Вони сприяють розвитку

**REGULATION OF ONLINE
PLATFORMS
IN THE US LAW**

The article is devoted to the study of the peculiarities of the American approach to regulating online platforms, which is based on a liberal model of minimal state intervention. The relevance of the topic is determined by the rapid growth of the online platforms' importance in socio-economic life and the emergence of numerous challenges related to data privacy, market monopolization, and misinformation. The study hypothesis is that the U.S. liberal approach to platform regulation is undergoing a transformation, which is expressed in the increasing number of state-level laws and federal agency intervention, such as the Federal Trade Commission. Methods of analysis of regulatory legal acts, teleological analysis of regulatory documents, and doctrinal publications were used. The key findings indicate that the U.S. model is striving to maintain a balance between protecting private interest aimed at entrepreneurial freedom and the public interest, which requires greater user protection and preventing abuses. The absence of a unified federal law and the lack of standardization between states creates difficulties for online platforms in complying with legislation, while state laws may encourage the federal government to adopt a unified act. The study emphasizes the necessity of adapting the U.S. approach to modern realities by integrating the best practices from European and Chinese experiences.

Keywords: online platforms, self-regulation of economic activity, competition law, protection of user rights.

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

цифрової економіки, створюючи нові бізнес-моделі, робочі місця та можливості для підприємництва. Платформи також впливають на формування громадської думки, політичні процеси та соціальну взаємодію, що робить їх важливими інструментами у глобалізованому світі. Однак їхня значущість супроводжується викликами, такими як захист приватності, боротьба з дезінформацією та забезпечення рівності доступу, через що виникає питання щодо їх регулювання.

Основою визначення підходів до регулювання онлайн-платформ є коливання між приматом публічного інтересу та приматом приватного інтересу. Публічний інтерес може містити такі пункти, як національна безпека, громадський порядок, захист прав громадян, забезпечення існування наявного політико-правового режиму, економічна стабільність і конкуренція, соціальна справедливість, тоді як приватний інтерес може охоплювати такі поняття, як свобода слова, свобода підприємницької діяльності, саморегулювання, просування інновацій тощо. Очевидні тенденції до все більшого втручання держави у функціонування цифрових ринків та цифрових платформ стали предметом дослідження багатьох учених (*Bradford, 2023, 2024; Gorwa, 2024*), які приходять до погодженої позиції, що у світі формується три підходи до регулювання цифрових ринків та онлайн-платформ: ліберальний, орієнтований на розвиток технологій та інновацій за мінімального державного втручання (наприклад США), орієнтований на захист фундаментальних прав в інтернет-просторі (ЄС) та орієнтований на підтримку внутрішньої політики держави (КНР). При цьому в останніх двох випадках регулювання платформ стає все більш деталізованим, комплексним і складним для впровадження цільовими компаніями.

Марк Цукерберг, власник та виконавчий директор корпорації *Meta*, 7 січня 2025 р. виклав відеозвернення на своїй сторінці у *Facebook*, в якому зазначив, що компанія збирається переглянути політику модерації у власних соціальних мережах (*Facebook, Instagram, Threads*), зменшивши цензурування, та відмовитися від "фактчекерів", які були залучені корпорацією у 2016 р., і замінити їх на "нотатки від спільноти", що застосовуються, наприклад, в соцмережі *X*. Цукерберг пояснив це рішення тим, що "фактчекери стали занадто політично упередженими та руйнували довіру більше, ніж її створювали" (*Booth, 2025*). Заміна незалежних "фактчекерів" на "нотатки від спільноти" може бути корисною для створення більш прозорої системи перевірки інформації, а також зменшити звинувачення у цензурі з боку консервативних чи інших груп, які раніше критикували *Meta*. Проте спільнота не завжди здатна ефективно протидіяти фейковим новинам через брак експертності, що може призвести до зниження якості інформаційного середовища, посилює ризик використання платформ для політичної пропаганди та поляризації суспільства. Таку ситуацію можна назвати проявом принципу саморегулювання, що є одним із характерних аспектів американського підходу до регулювання онлайн-платформ.

Вищезгаданий американський підхід, який виник першим, став ґрунтуватися на невтручанні держави в діяльність онлайн-платформ, щоб не заважати прискоренню інновацій у цифровій сфері, а тому його коливання зрушено в бік приватного інтересу. Фактично китайський та європейський підходи стали зворотною реакцією та відповіддю на американський підхід та його фокус на мінімальному втручанні. Так, європейський підхід переважно був сфокусований на захисті фундаментальних прав користувачів онлайн-платформ, а тому при ньому відбувається балансування між вимушеним державним контролем і регулюванням задля забезпечення фундаментальних прав та приватними інтересами онлайн-платформ, а китайський підхід, своєю чергою, розглядає регулювання онлайн-платформ як один з інструментів контролю держави за громадянами та забезпечення існування правлячого політично-правового режиму, а тому в цьому випадку коливання сильно зрушено в напрямі публічного або державного інтересу.

Причинами ранньої успішності американського підходу можна вважати стрімкий розвиток цифрових технологій та інновацій, оскільки це було достатнім для американської влади аргументом, що мінімальна роль держави у регулюванні онлайн-платформ є правильним варіантом; з розповсюдженням доступу до інтернету по всьому світу американські онлайн-платформи були ефективним способом поширення американських цінностей в інші країни світу. Однак протягом часу стали очевидними як недоліки цього підходу до регулювання, так і відмінність у пріоритетах регулювання (в ЄС – пріоритет захисту прав людини, у КНР – пріоритет забезпечення існування правлячого режиму), що, зокрема, і спричинило виникнення європейського та китайського підходів. Такий підхід призвів до того, що без втручання держави, за відсутності федеральних законів про захист даних користувачів, а також бездіяльності з боку антимонопольних органів власники онлайн-платформ отримали значну владу над своїми користувачами та їхніми особистими даними, що створювало передумови для вчинення онлайн-платформами різноманітних зловживань (*Bradford, 2024*).

Проте в останні роки американська федеральна влада почала робити перші кроки з внесення змін до цього підходу, а на рівні штатів приймаються перші закони, що врегульовують певні аспекти діяльності онлайн-платформ.

Дослідницький інтерес до регулювання онлайн-платформ, підкріплений доктринальним аналізом, привів до формулювання гіпотези цього дослідження, що полягала в тому, що регулювання онлайн-платформ у США, яке базується на ліберальному підході, переживає кризу та вимагає змін та вдосконалення, що виражається у діях американської федеральної влади стосовно онлайн-платформ після 2016 р. та законотворчій діяльності влад американських штатів з 2018 р.

З огляду на сформульовану гіпотезу, метою цього дослідження є з'ясування особливостей ліберального підходу регулювання онлайн-платформ у США та намагань американської влади з його вдосконалення.

Для цього проаналізовано нормативно-правові акти США, наукові праці та публіцистичні джерела за тематикою дослідження, а також застосовано телеологічний метод до текстів регуляторних актів.

Структурно дослідження побудовано так: у першій частині розглянуто сутність основних федеральних законів США, що стосуються регулювання онлайн-платформ, до 2016 р., у другій – розкрито сутність зміни ставлення федеральної влади США до питання регулювання онлайн-платформ після 2016 р., у третій – висвітлено ситуацію з регулювання діяльності онлайн-платформ на рівні штатів.

1. Регулювання онлайн-платформ на федеральному рівні до 2016 р.

Хоча Сполучені Штати і є одним з найперших та найбільших осередків онлайн-платформ у світі, держава майже не намагається їх контролювати. З моменту масового розповсюдження інтернету та створення перших онлайн-платформ на території США майже зразу сформувалася ідея того, що інтернет-простір має бути вільним від впливу реального світу, що виражалася в недопущенні того, що держава може регулювати та контролювати інтернет-спільноти. Навпаки, вони мають бути саморегульованими. Ці ідеї просувалися візіонерами та, відповідно, творцями перших онлайн-платформ, а згодом вони знайшли відгук і серед представників американської влади як в Конгресі, так і в тодішній адміністрації президента Клінтона (*Bradford, 2023*). Отже, процес створення законодавчої бази для регулювання онлайн-платформ був повністю загальмований. Як зазначила виконавча директорка *Silicon Flatirons Center* Емі Степановіч, "історично в США є купа розрізнених федеральних законів ... [вони] або направлені на конкретні типи даних, як-от кредитні дані чи інформацію про здоров'я, або направлені на конкретні групи населення, як-от на дітей, і регулюють ці сфери" (*Klosowski, 2021*).

Американська законодавча база щодо захисту даних на федеральному рівні охоплює такі закони (*Boone, 2018*):

Акт про приватність 1974 р.

Акт стосується виключно діяльності федеральних агенцій зі збору та обробки персональних даних громадян. Документ гарантує право на отримання копії даних, які обробляються, право вимагати внесення змін у разі неточності даних. Акт забороняє розкриття даних без письмової згоди особи, а також невинуватне втручання в особисте життя (*Privacy Act of 1974, 5 U.S.C. § 552a, 1974*).

Акт про мобільність та підзвітність медичного страхування 1996 р.

Цей акт регулює діяльність зі збору та обробки персональних медичних даних надавачам медичних послуг. Акт так само гарантує право користувача отримати копію своїх даних та право на виправлення

неточності в персональних медичних даних, а також забороняє розкривати їх без наданої письмової згоди (*Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996*, 1996).

Акт про фінансову модернізацію, або Акт Гремма – Ліча – Блайлі 1998 р.

Цей документ стосується діяльності фінансових установ зі збору та обробки персональних даних. Акт зобов'язує фінансові установи створювати політики щодо захисту даних користувачів, пояснювати, як відбувається обробка персональних даних, та забороняє передавати дані третім особам без згоди осіб, яким належать ці дані (*Financial Services Modernization Act of 1999*, 1999).

Акт про захист конфіденційності дітей онлайн 2000 р.

Документ регулює збір та обробку персональних даних дітей віком до 13 років, що можуть здійснюватися будь-якою приватною компанією або вебсайтом. Акт зобов'язує їх отримати дозвіл батьків або опікунів на обробку персональних даних дітей. Окрім того, батьки або опікуни дітей мають право на доступ до оброблюваних даних та їх перевірку, видалення даних та заборону компанії надалі збирати персональні дані дітей (*Children's Online Privacy Protection Act of 1998 (COPPA)*, 1998).

Розділ 230 Акта про комунікації

На початку 1990-х років ряд онлайн-платформ почав створювати перші правила модерації контенту задля формування середовища, яке було б безпечним для сімейного перегляду. З цією метою адміністрації платформ видаляли незаконний або вульгарний контент (наприклад порнографічні матеріали). Але цим вони наразили себе на небезпеку: в низці судових позовів американські суди прирівняли діяльність адміністрацій цих платформ до кураторської відповідальності, яку виявляють видавці чи дистриб'ютори, що фактично дозволяло притягати платформи до відповідальності за контент, створений користувачами.

У 1996 р. до Акта про комунікації Конгресом було внесено правки, об'єднані під заголовком "Захист для "добро-самаритянського" блокування та перевірки образливих матеріалів", або "Розділ 230 Акта про комунікації" (47 U.S. Code § 230 – *Protection for private blocking and screening of offensive material*, 1996). Цей розділ знімав відповідальність з онлайн-платформ за контент, який публікували користувачі, а також за видалення контенту, який вважається непристойним, образливим, насильницьким тощо (Balendra, 2024).

Акт про авторське право в цифрову епоху 1998 р.

Цей акт містив положення щодо умовного імунітету онлайн-платформ у сфері авторського права, а саме: онлайн-сервіси, що надають доступ до захищеного авторським правом вмісту, мають "безпечну гавань", але з умовами впровадження функціональних процесів для отримання та обробки скарг від власників авторських прав.

Також варто зазначити, що у Сполучених Штатах вже давно розроблено комплексне антимонопольне законодавство (Акт Шермана 1890 р.,

Акт Клеймана 1914 р. та Акт про створення Федеральної торгової комісії 1914 р.). Однак через обраний американською владою підхід на невтручання та саморегулювання онлайн-платформ Федеральна торгова комісія (далі – *FTC*), головним завданням якої є сприяння захисту прав споживачів та усунення і запобігання антиділовим практикам, таким як примусова монополія, не втручалася у сферу онлайн-платформ. Водночас *FTC* у 1990 р. подала судовий позов проти корпорації *Microsoft*, звинувативши компанію в монополізації ринку веббраузерів (*Gorwa*, 2024).

Отже, у Сполучених штатах на федеральному рівні практично відсутня законодавча система для регулювання онлайн-платформ (*Jamison*, 2019). Лише 2 документи безпосередньо дотичні до цієї сфери: Розділ 230 Акта про комунікації, який наділяв онлайн-платформи як проміжні сервіси імунітетом від відповідальності за публікації користувачів, та Акт про захист конфіденційності дітей онлайн, який стосувався зобов'язань онлайн-платформ у досить вузькій сфері.

2. Зміни у ставленні до регулювання онлайн-платформ після 2016 р.

Протягом 2000-х років онлайн-платформи продовжували користуватися лояльністю американської влади. Під час президентства Джорджа Буша-молодшого при його адміністрації створили Консультативну раду з інформаційних технологій, куди увійшли представники великих фірм, що займаються програмним забезпеченням і обладнанням. При президентстві Барака Обами Державний департамент та його держсекретарка Хілларі Клінтон активно просували "свободу в інтернеті" на міжнародній арені та повістку "Державного управління двадцять першого століття", яка закликала до збільшення глобального доступу не тільки до інтернету загалом, а й до пошукових двигунів, соціальних мереж тощо, розроблених американськими ІТ-корпораціями. Також компанії – власники онлайн-платформ залучалися до розробки цієї повістки та інших політик Державного департаменту в цій сфері (*Gorwa*, 2024).

Переломним моментом у зміні ставлення до регулювання онлайн-платформ американською владою можна вважати період президентства республіканця Дональда Трампа (2017–2021 рр.). Трамп є активним користувачем соціальних мереж (зокрема *Twitter/X*), які дозволяли йому досягати своєї аудиторії. Його початкова позиція до онлайн-платформ була лояльною, що стало очевидним, зокрема, коли французький президент Макрон пропонував ввести податок на цифрові сервіси на території ЄС. Дональд Трамп погрожував введенням високих мит на французькі предмети розкоші (*BBC*, 2019). Однак наприкінці президентства його позиція (а також консервативно-республіканських правих сил) змінилася на ворожу щодо платформ, оскільки, на його думку, вони почали заважати йому досягати своєї аудиторії. Яскравим

прикладом буде ситуація, коли в травні 2020 р. під час виборчої кампанії *Twitter* почав маркувати пости Трампа, в яких він стверджував, що під час голосування поштою мала місце фальсифікація голосів, приписами, що звинувачення є необґрунтованими (*BBC*, 2020). Після цього президент Трамп видав указ "Щодо запобігання онлайн-цензурі", де вказувалося, що онлайн-платформи перешкоджають реалізації права на свободу вираження (*The White House Archives*, 2020). Документ був спрямований на звуження застосування Розділу 230: у ньому зазначалося, що соціальні мережі використовують цю поправку як засіб боротьби з думками та позиціями, з якими вони не згодні, а тому вони не мають права користуватися захистом, передбаченим Розділом 230. Для реалізації указу Національна адміністрація з телекомунікацій та інформації мала подати петицію Федеральній комісії з комунікацій з вимогою розтлумачити положення Розділу 230.

Іншою підставою для обурення правих сил стало блокування акаунту Дональда Трампа в соціальних мережах *Twitter* та *Facebook* у зв'язку із захопленням Капітолія його прихильниками в січні 2021 р. У той час Дональд Трамп виклав відео в цих соціальних мережах, де виправдовував їхні дії (захоплення відбулося через переконання, що президентські вибори в США 2020 р. були сфальсифіковані). *Twitter* та *Facebook* спочатку додали примітки до постів Трампа, а згодом видали їх та призупили дію його акаунтів (*Al Jazeera*, 2021).

Водночас були підстави для обурення діяльністю онлайн-платформ і у прихильників Демократичної партії. Але якщо республіканці дотримувалися думки, що онлайн-платформи своєю модерацією та боротьбою з дезінформацією посягають на свободу вираження думок, то демократи вважали, що адміністрації онлайн-платформ навпаки не прикладали достатньо зусиль для запобігання дезінформації на власних платформах. Оскільки вони вважали, що завдяки дезінформації американських виборців Дональд Трамп зумів перемогти на президентських виборах 2016 р., до цього не маючи значного досвіду у великій політиці та не займаючи жодної державної посади.

Для боротьби з онлайн-платформами і республіканець Дональд Трамп, і наступний президент-демократ Джо Байден вирішили залучити *FTC*, яка до цього ігнорувала сферу онлайн-платформ. Наприкінці президентства Трампа керівник комісії Джо Сіммонс ініціював формування технологічного відділу комісії, який би займався питаннями технічної політики. У грудні 2020 р. *FTC* оголосила про подання судового позову проти компанії *Facebook*, вимагаючи диверсифікації активів, зокрема *Whatsapp* та *Instagram*, припинення встановлення антиконкурентних умов для виробників програмного забезпечення тощо (*Facebook, Inc., FTC v.*, 2024). Наступний президент Джо Байден призначив на посаду комісії Ліну Хан, яка мала намір продовжити боротьбу з монополіями у сфері онлайн-платформ. Так, у 2022 р. комісія подала позов проти корпорації *Microsoft*, щоб заблокувати придбання нею ігрового

видавця, корпорації *Activision Blizzard* (*Microsoft/Activision Blizzard, In the Matter of*, 2024). У 2023 р. *FTC* звернулася з позовом до суду проти корпорації *Amazon*, звинувативши її в незаконній монополізації сфери онлайн роздрібної торгівлі (*FTC Sues Amazon for Illegally Maintaining Monopoly Power*, 2023).

3. Спроби законодавчого врегулювання діяльності онлайн-платформ на рівні штатів

На рівні штатів ситуація різниться. У 2018 р. в Каліфорнії був прийнятий Акт про приватність споживачів (*California Consumer Privacy Act of 2018*, 2018), який у 2020 р. був доповнений Актом про права приватності. Оскільки цей документ не належить до федерального законодавства, а є складовою частиною каліфорнійської законодавчої бази, то він застосовується до бізнесів, під чим розуміється будь-яка фізична особа – підприємець або юридична особа, яка працює з метою отримання прибутку чи фінансової вигоди та яка збирає особисту інформацію споживачів і здійснює свою підприємницьку діяльність у штаті Каліфорнія. Відповідно, "споживачем" у розумінні цього закону будуть вважатися виключно фізичні особи, які мають місце проживання у штаті Каліфорнія. Акт застосовується як до діяльності офлайн, так і онлайн.

Варто зазначити, що цей документ не застосовується до будь-якого бізнесу, а лише до тих, які відповідають одному або декільком критеріям, а саме:

- 1) річний дохід становить 25 000 000 доларів США;
- 2) щорічно продає, купує або ділиться особистими даними більше ніж 100 000 споживачів або домашніх господарств;
- 3) як мінімум, 50% щорічного доходу походить від продажу або поширення особистих даних.

Хоча акт також допускає, що будь-яка особа, яка займається підприємницькою діяльністю в Каліфорнії, може добровільно підтвердити свою відповідність цьому акту.

Можна підсумувати, що акт застосовується до будь-якого бізнесу, який здійснює свою діяльність (офлайн або онлайн) на території штату Каліфорнія, є прибутковою організацією, збирає особисті дані споживачів, а також відповідає хоча б одному із трьох зазначених вище критеріїв. Отже, можна сказати, що цей акт, зокрема, спрямований на регулювання великих комерційних та інших онлайн-платформ.

Що ж до обсягу персональної інформації, яка захищається актом, то до неї належать:

- інформація, яка ідентифікує особу (справжнє ім'я, поштова адреса, ідентифікаційний код, номер водійського посвідчення, номер соціального страхування, адреса електронної пошти, номер банківського рахунку тощо);
- біометричні дані особи;

- комерційна інформація (дані про власність особи, придбані товари та послуги тощо);
- інформація щодо активності в інтернеті або інших цифрових мережах (історія пошуку в браузері, взаємодії з цифровими застосунками та рекламою тощо);
 - геолокаційні дані;
 - інформація, пов'язана з працевлаштуванням, освітою;
 - чутлива особиста інформація;
 - висновки, зроблені на основі будь-якої вищевказаної інформації, що дозволяють визначити профіль споживача, який відображає його вподобання, психологічні характеристики, схильності, поведінку, соціальні відносини, розумові здібності тощо.

На суб'єктів дії акта покладаються такі основні зобов'язання:

- інформувати споживачів про те, які категорії даних з них збираються, використовуються або продаються та з якою ціллю і метою;
- утримуватися від збирання додаткових категорій інформації, якщо це не виправдано ціллю та метою збору;
- інформувати про період часу, протягом якого будуть використовуватися дані споживачів;
- забезпечувати, щоб збір, використання та продаж особистих даних споживачів були обґрунтовано необхідними та виправданими для досягнення мети.

Акт про приватність споживачів гарантує їм такі права стосовно своїх персональних даних:

- на видалення зібраної платформою особистої інформації споживача за його запитом;
- на виправлення особистої інформації у разі виявлення неточностей та помилок;
- знати, яку персональну інформацію платформа збирає, та мати доступ до персональної інформації, яку збрала платформа;
- знати, яку персональну інформацію платформа продає або передає, і кому саме;
- не допускати продаж або передачу персональної інформації платформою третій стороні за запитом;
- на обмеження використання чутливої особистої інформації за запитом;
- на недопущення дискримінації.

Споживач не повинен зазнавати дискримінації з боку суб'єкта у випадку застосування ним одного з вищезазначених прав, що може проявлятися в ненаданні товарів чи послуг, стягненні відмінної від вказаної плати за товари або послуги, в гіршому рівні якості товарів тощо.

Актом також передбачається створення органу контролю – Агентства з захисту приватності Каліфорнії (*California Privacy Protection Agency*),

діяльність якого спрямована на застосування та контроль за виконанням положенням Акта про приватність, захистом та просуванням права на приватність фізичних осіб та інших похідних прав, які зазначені в цьому акті.

На Агентство покладаються такі обов'язки:

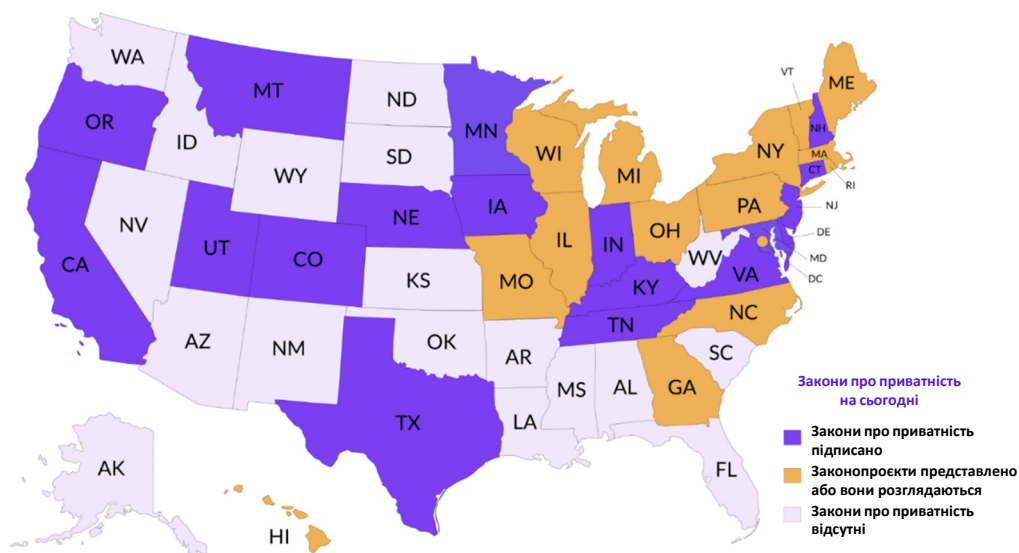
- проведення консультацій із суб'єктами, які підпадають під дію цього акта, для роз'яснення їх обов'язків та відповідальності у сфері захисту персональних даних;
- проведення консультацій із каліфорнійськими споживачами для роз'яснення їхніх прав, гарантованих цим актом;
- надання технічної та консультаційної допомоги законодавчим органам штату за запитом стосовно законодавства, пов'язаного із захистом персональних даних;
- співробітництво з іншими агентствами та органами, чия діяльність пов'язана із захистом приватності або обробкою персональних даних у Каліфорнії, інших штатах, на федеральному рівні.

Агентство наділяється повноваженнями з розслідування можливих випадків порушення положень акта, вчинених вищевказаними суб'єктами. Розслідування може розпочиналися як за власною ініціативою органу, так і за скаргами фізичних осіб. Агентство може припинити розслідування, якщо доведено відсутність доказів існування порушення або якщо суб'єкт добровільно повідомляє про факт порушення та вчиняє дії щодо його припинення. В такому випадку воно може дати суб'єкту час на ліквідацію порушення та його наслідків. Також, перед тим як робити будь-які висновки стосовно існування факту порушення, Агентство має повідомити суб'єкта електронним листом про розслідування та надати докази існування порушення, які воно має, і запросити викласти Агентству свою позицію та можливі докази щодо відсутності порушення. У процесі розслідування Агентство може допитувати свідків. Далі Агентство проводить слухання з представниками суб'єкта, який підозрюється у вчиненні порушення, за результатами якого Агентство може визнати факт відсутності порушення або визнати суб'єкта винним та накласти на нього штраф.

Для фізичних осіб цей спосіб захисту своїх прав не є єдиним. Акт також гарантує можливість звернення до суду з цивільним позовом до суб'єкта, який порушив права особи у сфері захисту персональних даних.

Окрім того, для каліфорнійських споживачів передбачається інший механізм захисту порушених прав. Якщо до персональних даних споживачів здійснюється несанкціонований доступ, що стався внаслідок незабезпечення суб'єктом належного рівня захисту та безпеки, споживач може звернутися з цивільним позовом проти цього суб'єкта. Споживачі можуть стягнути збитки, якщо вони є більшими ніж 100 доларів США, але не перевищують 750 доларів США на споживача; вимагати судову заборону або декларативне рішення; висувати інші вимоги, які будуть визнані судом відповідними.

Що ж до відповідальності, то Актом передбачається накладення адміністративного штрафу розміром до 2500 доларів США за ненавмисне порушення, що стосується персональних даних неповнолітніх осіб, та до 7500 доларів США за вмисне порушення в цій сфері.

Штати, де були прийняті закони про захист приватності

Джерело: *U.S. Data Privacy Laws: A Guide to the 2025 Landscape*, (2025).

Окрім згаданих вище штатів, подібні закони про захист приватності споживачів вступили в дію й у інших штатах: Вірджинія – 1 січня 2023 р.; Колорадо – 1 липня 2023 р.; Юта – 31 березня 2023 р.; Коннектикут – 1 липня 2023 р.; Орегона, Техас, Флорида – 1 липня 2024 р.; Монтана – 1 жовтня 2024 р.; Айова, Делавері, Небраска, Нью-Гемпшир – 1 січня 2025 р.; Нью-Джерсі – 15 січня 2025 р. Також такі закони були прийняті, але ще не набрали чинності у штатах: Індіана, Монтана, Теннессі, Кентуккі, Мериленд, Міннесота, Небраска, Род-Айленд. Отже, можна підсумувати, що приблизно третина американських штатів прийняла власні закони для захисту приватності споживачів, зокрема у цифровій сфері (*Bloomberg Law*, 2024).

Також варто згадати спроби губернаторів штатів Флорида та Техас, які були представниками республіканської партії, внести в парламенти штатів законопроєкти про заборону цензури на онлайн-платформах. У Флориді законопроєкт містив положення про обов'язок онлайн-платформ за 30 днів повідомляти про зміни до правил користування платформою, користувацької угоди тощо, а також заборонялося видаляти облікові записи або займатися "деплатформуванням" кандидатів на політичні посади. Схожі положення містилися і в законопроєкті, запропонованому губернатором Техасу, який зазначав: "Інтерактивна комп'ютерна служба не може цензурувати користувача, висловлювання користувача або

здатність користувача сприймати вирази іншої особи на основі: (1) погляду користувача або іншої особи; [або] (2) погляду, представленого у висловлюванні користувача або висловлюванні іншої особи" (Gorwa, 2024).

Висновки

Можна підсумувати, що у США з 2016 р. почався період переосмислення наявного ліберального підходу до регулювання онлайн-платформ, це проявилось як у прийнятті нових законів щодо їх регулювання, так і наділенні відповідних федеральних урядових агентств повноваженнями розслідувати порушення, скоєні адміністраціями або власниками онлайн-платформ. Хоча на федеральному рівні законодавчий процес загальмований через суперечності між демократами і республіканцями, на рівні окремих штатів законодавчі органи змогли частково подолати проблему відсутності комплексного федерального законодавства у сфері регулювання онлайн-платформ, приймаючи власні закони у цій сфері, однак цей підхід має суттєвий недолік – відсутність уніфікації: всі зазначені штати приймали закони, які за своєю сутністю та структурою є схожими на акт, прийнятий у Каліфорнії (який, своєю чергою, орієнтується на Загальний регламент про захист даних ЄС (*General Data Protection Regulation, GDPR*), але кожен з них містить різні критерії визначення суб'єктів регулювання, відмінності у визначенні поняття "споживач", різний зміст і перелік прав споживачів, а також різні механізми притягнення до відповідальності. Отже, все це ускладнює можливості онлайн-платформ дотримуватися законодавства про приватність і підвищує витрати на юридичне забезпечення їхньої діяльності.

З іншого боку, за відсутності відповідного закону на федеральному рівні прийняття та введення в дію закону про приватність даних є єдиним способом на цей момент гарантувати захист прав осіб щодо їхніх даних, які обробляються онлайн-платформами або іншими суб'єктами, які підпадають під дію таких законів. Крім того, зі зростанням кількості штатів, які приймають закони про приватність даних, виникає ймовірність, що це спонукатиме федеральних законодавців до створення єдиного закону на федеральному рівні з метою уніфікації законодавства. Також варто зазначити, що важливим кроком є активізація американської адміністрації, зокрема *FTC*, у розслідуванні порушень антимонопольного законодавства з боку великих *IT*-компаній.

Однак прийняття законів на рівні штатів, заснованих на *GDPR*, не є достатнім. Для забезпечення комплексного регулювання та подолання проблем американського підходу необхідним є залучення найкращих практик європейського та китайського досвіду: зокрема, на федеральному рівні мають бути прийняті закони, подібні, наприклад, до європейських Акта про цифрові ринки (*Digital Markets Act*) та Акта про цифрові послуги (*Digital Services Act*). Ці закони мають встановлювати

для онлайн-платформ вимоги як у сфері антимонопольного регулювання, так і в питаннях боротьби з незаконним контентом. Серед таких вимог: забезпечення можливості користувачам оскаржувати рішення платформ щодо них, створення механізмів оцінки ризиків, проведення регулярних перевірок, складання звітів та впровадження додаткових заходів для підвищення прозорості та відповідальності платформ. Це дозволить забезпечити більш ефективний захист інтересів користувачів і справедливу конкуренцію на ринку цифрових послуг.

Ця проблематика продовжуватиме бути актуальною через зростаючу роль онлайн-платформ у суспільних відносинах, монополізацію ринку цифрових платформ, проблеми захисту приватності та даних користувачів, боротьбу з дезінформацією тощо, а тому потребує подальших досліджень, зокрема в таких напрямках, як порівняльний аналіз ефективності різних моделей регулювання онлайн-платформ (США, КНР, ЄС тощо), роль антимонопольного регулювання в діяльності онлайн-платформ, розвиток законодавства у сфері приватності даних, протистояння саморегулювання та державного втручання, моделі вирішення конфліктів між керівництвами онлайн-платформ та урядами держав тощо.

REFERENCE

47 U.S. Code § 230 – Protection for private blocking and screening of offensive material (1996). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/47/230>

Al Jazeera. (2021). *Which online platforms banned Trump over Capitol riot?* <https://www.aljazeera.com/news/2021/1/14/which-online-platforms-banned-trump-over-capitol-riot>

Balendra, S. (2024). *Free Speech in the Puzzle of Content Regulation: Insights from the West and the Global South*. Springer Nature Switzerland.

BBC. (2019). *Trump threatens tariffs against "foolish" Macron*. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49131301>

BBC. (2020). *Twitter tags Trump tweet with fact-checking warning*. <https://www.bbc.com/news/technology-52815552>

Bloomberg Law. (2024). *Which States Have Consumer Data Privacy Laws?* <https://pro.bloomberglaw.com/insights/privacy/state-privacy-legislation-tracker/#map-of-state-privacy-laws>

Booth, R. (2025). *Meta to get rid of factcheckers and recommend more political content*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/technology/2025/jan/07/meta-facebook-instagram-threads-mark-zuckerberg-remove-fact-checkers-recommend-political-content>

Boyne, S. M. (2018). Data Protection in the United States. *The American Journal of Comparative Law*, (66), Supplement 1, 299–343. <https://www.scilit.com/publications/9cc47792af226bef0c996c5c21aec052>

Bradford, A. (2023). *Digital empires: The Global Battle to Regulate Technology*. Oxford University Press.

Bradford, A. (2024). The false choice between digital regulation and innovation. *Northwestern University Law Review*, 118(2), 377–454. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4753107

California Consumer Privacy Act of 2018. (2018). https://coppa.ca.gov/regulations/pdf/ccpa_statute.pdf

Children's Online Privacy Protection Act of 1998 (COPPA) (1998). <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/rules/childrens-online-privacy-protection-rule-coppa>

Financial Services Modernization Act of 1999 (1999). <https://fraser.stlouisfed.org/title/financial-services-modernization-act-1999-gramm-leach-bliley-act-1050/fulltext>

FTC. (2023). *FTC Sues Amazon for Illegally Maintaining Monopoly Power*. <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2023/09/ftc-sues-amazon-illegally-maintaining-monopoly-power>

FTC. (2024a). *Facebook, Inc., FTC v.* <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/cases-proceedings/191-0134-facebook-inc-ftc-v>

FTC. (2024b). *Microsoft/Activision Blizzard, In the Matter of.* <https://www.ftc.gov/legal-library/browse/cases-proceedings/2210077-microsoftactivision-blizzard-matter>

Gorwa, R. (2024). *The Politics of Platform Regulation: How Governments Shape Online Content Moderation.* Oxford University Press.

Health Insurance Portability and Accountability Act of 1996 (1996). <https://aspe.hhs.gov/reports/health-insurance-portability-accountability-act-1996>

Jamison, S. G. (2019). Creating a National Data Privacy Law for the United States. *Intellectual Property Law Review*, 10(1). <https://open.mitchellhamline.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1089&context=cybaris>

Klosowski, T. (2021). *The State of Consumer Data Privacy Laws in the US (And Why It Matters).* Wirecutter. <https://www.nytimes.com/wirecutter/blog/state-of-privacy-laws-in-us/>

Osano. (2025). *U.S. Data Privacy Laws: A Guide to the 2025 Landscape.* <https://www.osano.com/us-data-privacy-laws>

Privacy Act of 1974, 5 U.S.C. § 552a (1974). <https://bja.ojp.gov/program/it/privacy-civil-liberties/authorities/statutes/1279>

The White House Archives. (2020). *Executive Order on Preventing Online Censorship.* <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/executive-order-preventing-online-censorship/>

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою..

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Щербак, Г. (2025). Регулювання онлайн-платформ у праві США. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* Серія. Юридичні науки, 2(139), 36–49. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)04](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)04)

Надійшла до редакції 24.01.2025.

Прийнято до друку 09.02.2025.

Публікація онлайн 11.06.2025.

ГОЛУБЕВА Вікторія <https://orcid.org/0000-0003-3903-3451>

к. ю. н., професор,
професор кафедри міжнародного,
цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
vicgolubeva@ukr.net

HOLUBIEVA Viktoriia <https://orcid.org/0000-0003-3903-3451>

PhD (Law), Professor,
Professor at the Department of International,
Civil and Commercial Law
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
vicgolubeva@ukr.net

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН

Досліджено особливості міжнародного організаційно-правового регулювання спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, з огляду взаємодії й взаємного впливу окремих аспектів публічно-правової та приватно-правової сфер. Актуальність питання полягає в масштабах міграційних процесів, які відбуваються у світі й у т. ч. пов'язані з Україною, що потенційно є однією з підстав виникнення взаємних спадкових прав і спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом. Внаслідок різноманітності та складності спадкових відносин, обтяжених іноземним елементом, організаційно-правові особливості, пов'язані з ними, складаються з приватно-правових і публічно-правових аспектів, що закріплені в численних міжнародних та національних джерелах. Узагальнено і систематизовано міжнародні договори, що регулюють спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом, за просторовою і предметною ознаками, а також кількістю учасників і особливостями змісту; окрім того, приділено увагу чинності деяких з них для України. З погляду міжнародного і національного забезпечення, а також взаємопов'язаності публічної та приватної сфер комплексно проаналізовано співвідношення окремих аспектів спадкових відносин з іноземним елементом та дипломатичних і консульських відносин між державами (за наявності) в контексті консульських конвенцій (договорів). Продемонстровано, як деякі національні організаційно-правові вимоги щодо особистої участі в тих чи інших етапах спадкування пов'язані з публічно-правовою сферою, а саме умовами перебування іноземців на території держави, візового/безвізового режиму. Проаналізовано низку взаємозумовлюючих міжнародних договорів, які регламентують вимоги щодо надання офіційним документам однієї держави юридичної сили на території іншої шляхом консульської легалізації, проставлення апостиля тощо. Особливу увагу, в контексті спадкових відносин з іноземним

INTERNATIONAL LEGAL PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF INHERITANCE RELATIONSHIPS

The features of the international organizational and legal regulation of inheritance relations complicated by a foreign element have been studied, in view of the interaction and mutual influence of certain aspects of the public and private law spheres. The issue is relevant due to the extent of the world migration processes occurring in the world, including those related to Ukraine, which is potentially one of the grounds for the emergence of mutual inheritance rights and inheritance relations complicated by foreign element. Due to the diversity and complexity of inheritance relations burdened with a foreign element, the organizational and legal features associated with them consist of private law and public law aspects, which are enshrined in numerous international and national sources. The international treaties regulating inheritance relations complicated by foreign element have been generalized and systematized in terms of spatial and substantive features, as well as the number of participants and content peculiarities; moreover, attention has been given to the validity of some of them for Ukraine. From the perspective of international and national support, as well as the interconnection of the public and private spheres, a comprehensive analysis has been performed on the correlation of individual aspects of inheritance relations with a foreign element and diplomatic and consular relations between states (if any) in the context of consular conventions (treaties). It is demonstrated how some national organizational and legal requirements for personal participation in certain stages of inheritance are related to the public legal sphere, namely to the conditions for the stay of foreigners in the territory of the state, visa / visa-free regime. A number of interrelated international treaties have been analysed, which regulate the requirements for granting official documents of one state legal validity in the territory of another by means of consular legalization, affixing an apostille, etc.

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

елементом, приділено договорам про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах, а також ролі в цьому процесі консульських установ.

Ключові слова: спадкові відносини з іноземним елементом, приватно-правові відносини, публічно-правові відносини, міжнародне багатостороннє регулювання, міжнародне двостороннє регулювання, міжнародне право, міжнародне приватне право.

In the context of inheritance relations with a foreign element, particular attention has been paid to agreements on legal assistance and legal relations in civil cases, as well as the role of consular institutions in this process.

Keywords: inheritance relations with a foreign element, private law relations, public law relations, international multilateral regulation, international bilateral regulation, international law, international private law.

JEL Classification: K36, K33, K30.

Вступ

Глобалізаційні та міждержавні регіональні (інтеграційні й реінтеграційні) процеси стали суттєвим поштовхом для виходу спадкових відносин із суто національної сфери регулювання на міжнародний рівень. Серед основних чинників, які сприяли значному кількісному збільшенню спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, і, відтак, необхідності їх міжнародного організаційно-правового регулювання, можна виділити такі: переважна відкритість кордонів для переміщень фізичних осіб і можливості обрання ними постійного місця проживання, розвиток міжнародного транспортного сполучення та туризму, активізація міграції населення, в т. ч. трудової, укладання шлюбів між громадянами різних держав та ін. Відповідно, змінюються, а саме розширюються, і підходи до правового забезпечення та регулювання спадкових відносин від суто національної цивільно-правової сфери (яка превалює) до міжнародного приватного права (зокрема колізійного регулювання спадкових відносин, обтяжених іноземним елементом) і міжнародного публічного права, яке, звичайно, прямо такий вид відносин не регулює, але опосередковано на них впливає через ті чи інші причини (наприклад через стан відносин між державами, наявність укладених міжнародних договорів про надання правової допомоги тощо).

На існування спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, впливає постійне проживання чи тимчасове перебування громадян на території іноземної держави, що не є винятковим явищем сучасності й може бути пов'язане з певним видом діяльності фізичних осіб або бути наслідком стихійних лих, збройних конфліктів тощо. Станом на початок літа 2023 р. кількість вимушених переселенців загалом у світі становила близько 110 млн осіб (Farge, 2023, 14 червня). Міжнародна міграція, на думку ООН, є однією з чотирьох основних демографічних тенденцій, які формують світ, а імміграція стане одним із факторів збільшення населення в 52 країнах і регіонах до 2054 р., а до 2100 р. – в 62 (UN, Department of Economic and Social Affairs, World Population Prospects, 2024). Міграційні процеси характерні й для України, як з огляду історичної ретроспективи, так і в реаліях сьогодення. За даними МЗС України, станом на кінець 2019 р. за межами України мешкало від 11 до 13 млн українців (не громадян України) і їх нащадків, так званих закордонних українців (Міністерство закордонних справ

України, 2019, 29 жовтня). Водночас, за даними ООН, станом на 18 листопада 2024 р. кількість мігрантів з України (громадян України), які стали зовнішніми вимушеними переселенцями внаслідок агресії РФ у різних правових статусах, по всьому світу становила 6 785 900 осіб (*UNHCR, Ukraine Refugee Situation, 2024*).

Як наслідок міграційних процесів, збільшується кількість шлюбів, власності, спадкування тощо, що ускладнені іноземним елементом різних видів або їх поєднанням. Зокрема, іноземним елементом може бути:

- суб'єкт, тобто іноземець як учасник певних відносин, а рано чи пізно спадкодавець і спадкоємець;
- об'єкт, а саме майно, яке належить такому суб'єкту і знаходиться на території однієї чи кількох держав;
- юридичний факт, що має місце в одній державі, а його наслідки можуть проявитися в іншій (наприклад складання заповіту, смерть спадкодавця).

Спадкові відносини, обтяжені іноземним елементом, залежно від конкретних обставин, здебільшого регулюються нормами міжнародного приватного права (щодо визначення права, яке має до них застосуватися) і національного цивільного права (по суті). Але все частіше на суто приватно-правову сферу спадкових відносин з іноземним елементом впливають міжнародні публічно-правові аспекти, які можуть їх спростити, ускладнити або унеможливити (зокрема стосовно стану консульських відносин між державами, порядку перетину іноземцями/спадкоємцями кордону, умов їх перебування на території держави та ін.). Отже, набуває актуальності практичне поєднання національних приватно-правових вимог і міждержавних публічно-правових умов у процесі реалізації суб'єктами спадкових прав, ускладнених іноземним елементом.

У вітчизняній науковій літературі питання особливостей спадкових відносин з іноземним елементом у контексті міжнародного приватного права було предметом дослідження таких науковців, як Ватрас (2021), Діковська (2020), Довгерт (2008, 2014), Кисіль (2014), Гайворонський (2005, 2007), Жушман (2007, 2011), Шуміло (2011), Кармаза (2006), Килимник та Бровдій (2018), Кузьменко (2010), Кулак (2017), Мироненко (2013), Михайлів (2020а), Чубарєв (2008), Г. Фединяк та Л. Фединяк (2021), Цибульська (2020, 2023) та ін. Теоретичні питання міжнародного права і міжнародного приватного права вивчали Мережко (2010), Галущенко (2005). Міжнародне право і міжнародне приватне право розглядали об'єднано, але не комплексно Акіменко та ін. (2023). Зважаючи на міжнародну публічно-правову складову теми дослідження, варто навести такі джерела: щодо питань легалізації, проставлення апостиля – праці Манька (2004), Чередника (2023) та ін.; щодо консульських зносин, дипломатичного і консульського права – праці Репецького (2006), Балабанова (2013), Панова (2015), Пуртової (2022), Турчин (2018), Крупені (2019) та ін.

Зазвичай теоретичні й практичні публічно-правові та приватно-правові питання розглядаються окремо. Проте в міжнародному приватному праві та в міжнародному публічному праві існує чимало дотичних сфер, які потребують дослідження з огляду на їх комплексність й міждисциплінарний зв'язок (зокрема для чіткого розуміння організаційно-правових особливостей реалізації спадкових відносин з іноземним елементом). Внаслідок значної різноманітності й здебільшого розмежування, окремої уваги потребує означення взаємозв'язку, взаємного впливу, взаємозалежності й зумовленості практичних публічних і приватних аспектів щодо конкретних видів цивільних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, у т. ч. спадкових.

Метою статті є комплексне дослідження міжнародного організаційно-правового забезпечення і регулювання відносин спадкування з іноземним елементом з визначенням та врахуванням їх публічно-правових і приватно-правових особливостей, а також взаємозв'язку і взаємного впливу.

В основі цієї публікації лежить гіпотеза про суттєвий прямий або опосередкований взаємозв'язок і вплив міжнародного співробітництва держав у публічно-правовій площині (зокрема щодо консульських зносин та ін.) і міжнародної співпраці в наданні правової допомоги в цивільних відносинах з іноземним елементом (зокрема спадкових), а також про національні організаційно-правові особливості реалізації спадкових прав, ускладнених іноземним елементом, якщо між державами відсутні деякі різновиди міжнародних договорів.

Відповідно, при дослідженні міжнародних організаційно-правових особливостей спадкових відносин з іноземним елементом застосовується:

- систематизація за певними ознаками (походження, територія дії, предмет тощо) міжнародних договорів цієї сфери;
- комплексний аналіз змісту деяких міжнародних і національних нормативно-правових актів з точки зору їх взаємозв'язку і взаємозумовленості щодо реалізації спадкових прав, ускладнених іноземним елементом (зокрема консульських конвенцій (договорів), двосторонніх договорів про надання правової допомоги в цивільних справах/відносинах та ін.);
- узагальнення і синтез впливу публічно-правової та приватно-правової, міжнародної й національної складових на теоретичні та практичні реалії означених відносин і огляд їх міжгалузевості й необхідності комплексного підходу.

Стаття складається з трьох розділів. У першому йдеться про загальну характеристику системи джерел, що регулюють спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом, і місце в ній саме міжнародних договорів, а також їх поділ на групи за певними класифікаційними ознаками. У другому розділі приділено увагу впливу міжнародної публічно-правової сфери, а саме дипломатичних і консульських зносин, на окремі аспекти спадкових відносин з іноземним елементом,

базуючись на закріпленні цього взаємозв'язку і взаємозумовленості в міжнародних та національних нормативно-правових актах. У третьому розділі окреслено співвідношення міжнародних публічно-правових аспектів з деякими національними організаційно-правовими положеннями щодо спадкування (на прикладі вимоги до особистої присутності або певної особистої участі іноземного спадкоємця при подачі заяви про прийняття спадщини і можливості легального перебування в країні, відкриття спадщини або оформлення такої заяви за кордоном, а також вимог до деяких видів документів, їх легалізації чи проставляння апостиля) та ін.

1. Міжнародно-правове регулювання спадкових відносин з іноземним елементом: загальна характеристика деяких джерел

У разі якщо йдеться про спадкування, переважно увагу звертають на загальну характеристику та особливості спадкових відносин, їхніх видів (за законом, за заповітом, при укладенні спадкового договору), процедурні аспекти спадкування та інші питання, пов'язані зі спадком, спадкодавцями, спадкоємцями чи процедурою спадкуванням загалом. Умовно спадкові відносини, незалежно від їхніх різновидів, можна поділити на цивільно-правові, тобто без іноземного елемента, і міжнародні приватно-правові, тобто з іноземним елементом (які також іменують міжнародними спадковими відносинами або цивільно-правовими, ускладненими/обтяженими іноземним елементом).

Стан, проблеми і тенденції регулювання спадкових відносин з іноземним елементом зумовлюються, з одного боку, поєднанням аспектів матеріально-правового, процесуального і колізійного характеру, а з іншого – як різновид цивільних відносин – тісним зв'язком зі шлюбно-сімейними питаннями (Цибульська, 2023) і сферою власності. Внаслідок такого різноманіття мають місце відмінності розуміння і регулювання спадкових відносин на національному рівні (з урахуванням релігійних, звичаєвих, моральних, політичних та інших особливостей). Своєю чергою, особливості внутрішньодержавного регулювання спадкування з іноземним елементом призводять до певних проблем при розробці єдиних, однотипних, уніфікованих підходів, їх міжнародно-правового закріплення і запровадження. Хоча безпосередньо організаційно-правове регулювання спадкових відносин з іноземним елементом переважно міститься в національних нормативно-правових актах, саме міжнародне співробітництво, як щодо публічно-правових, так і щодо приватно-правових аспектів цієї сфери, в сучасних умовах фактично переміщується на перший план. З публічно-правової точки зору йдеться про стан відносин між державами, створення і діяльність мережі закордонних дипломатичних установ, наділення їх певною компетенцією щодо приватних суб'єктів та ін.; відкритість кордонів, яка визначає умови в'їзду/виїзду і перебування на території держави іноземців; міграційну політику, що може проявитися в умовах постійного проживання

та питань, з цим пов'язаних; наявність і узгодженість організаційно-правових підходів і механізмів у сфері цивільних та інших відносин (зокрема правову допомогу, визнання документів та ін.) тощо.

У міжнародному приватному праві першочергова увага приділяється вирішенню колізійних питань заповідальних і спадкових відносин з іноземним елементом, тобто визначенню того, право якої держави має застосовуватися в конкретному випадку. Як зазначалося, спадкові відносини є різновидом цивільних правовідносин, а спадкові відносини, обтяжені іноземним елементом, обов'язково включають колізійне регулювання, притаманне міжнародному приватному праву, тобто має місце взаємодоповнення міжнародної приватно-правової та національної цивільно-правової сфер.

З урахуванням особливостей цивільно-правових відносин, ускладнених іноземним елементом, система джерел їх регулювання охоплює: 1) національне право держав; 2) міжнародні договори; 3) правові звичаї (міжнародні та внутрішньодержавні); 4) акти міжнародних організацій; 5) судову та арбітражну практику; 6) правові доктрини (Акіменко та ін., 2023, с. 69; Ватрас, 2021; Кулак, 2017). Відповідно, нормативно-правове регулювання спадкових відносин з іноземним елементом може різнитися за джерелами, в яких вони закріплені.

За територіальною ознакою і кількістю учасників, організаційно-правове забезпечення і регулювання спадкових відносин з іноземним елементом відбуваються на таких рівнях: міжнародному багатосторонньому (універсальному та регіональному) і двосторонньому, а також національному (Чубарєв, 2008, с. 431–433; Діковська, 2020, с. 13–14; Кармаза, 2006, с. 137–149; Мироненко, 2013, с. 200–203; Михайлів, 2020b). Поміж міжнародних нормативно-правових актів з питань спадкування з іноземним елементом за територіальною ознакою і кількістю учасників можна виокремити такі групи:

- багатосторонні міжнародні договори (універсальні), розроблені під егідою Гаазької конференції з міжнародного приватного права (Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів (1961), Гаазька конвенція про міжнародне управління майном осіб, які померли, 1973 р., Гаазька конвенція про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб, 1989 р. тощо), а також Вашингтонська конвенція про форму міжнародного заповіту 1973 р. (розроблена в рамках УНІДРУА);
- багатосторонні регіональні міжнародні договори: Конвенція РЄ про запровадження системи реєстрації заповітів (1972); Частина V Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних, кримінальних справах (1993), Протокол до неї 1997 р. та ін.;
- у межах регіональної уніфікації: Розділи III–V Кодексу міжнародного приватного права (Кодекс Бустаманте) 1928 р. і Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу про компетенцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття

і виконання нотаріальних актів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування 2012 р. (Рим IV, діє з 2015 р.);

- двосторонні міжнародні договори про правову допомогу у цивільних справах/відносинах (Кармаза, 2006, с. 137–149; Галущенко, 2005, с. 117–136) і консульські конвенції/договори (Пуртова, 2022).

Міжнародні нормативно-правові акти (переважно міжнародні договори) за предметом регулювання можуть бути загальними і галузевими, тобто за змістом вони можуть бути повністю присвячені регулюванню спадкових відносин або частково. Галузеві акти стосуються виключно і прямо спадкових відносин або загалом, або окремих їх сфер (тобто виключно конкретних різновидів чи питань спадкування, за якими далі можна продовжувати градацію). Загальні акти містять положення щодо врегулювання спадкових відносин поряд з іншими питаннями, наприклад, розглядають їх в контексті цивільних відносин та ін. (Галущенко, 2005, с. 117–136). Відповідно, серед міжнародних нормативно-правових актів з питань спадкування з іноземним елементом за предметом регулювання і змістом можна виділити такі групи:

- загальні (консульські конвенції/договори між Україною та Китайською Народною Республікою (1992), Україною та Республікою Казахстан (1994), Україною та Італійською Республікою 2003 р. та ін.; договори між Україною і Республікою Молдова 1993 р. та між Україною та Республікою Грузія 1995 р. про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах 1998 р., Гаазька Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, 1961 р. тощо);

- галузеві (Гаазькі конвенції про право, що застосовується до спадкування майна померлих осіб, 1989 р., та про колізії законів, які стосуються форми заповітів, 1961 р., Вашингтонська конвенція про форму міжнародного заповіту 1973 р., Конвенція РЄ про запровадження системи реєстрації заповітів 1972 р. та ін.).

Для прикладу, серед двосторонніх галузевих міжнародних договорів про правову допомогу за участю України можна *виокремити* (Цибульська, 2020; Діковська, 2020, с. 15–17; Галущенко, 2005, с. 117–136): Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах 1992 р.; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 р.; Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (1993); Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р.; Договір між Україною і Естонською Республікою про правову допомогу та правові

відносини у цивільних та кримінальних справах 1995 р.; Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах (1995); Договір між Україною та Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах 1995 р.; Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах (1995); Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах (1998); Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво у цивільних справах 2000 р.; Договір між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах 2000 р.; Договір між Україною і Чеською Республікою про правову допомогу і правові відносини у цивільних справах 2001 р.; Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах 2001 р.; Угода між Україною та Грецькою Республікою про правову допомогу в цивільних справах 2002 р.; Договір між Україною та Румунією про правову допомогу та правові відносини в цивільних справах 2002 р.; Договір між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах 2003 р.; Договір між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах 2003 р.; Договір між Україною та Республікою Болгарія про правову допомогу в цивільних справах 2004 р.; Угода між Україною та Республікою Кіпр про правову допомогу в цивільних справах 2004 р.; Договір між Україною та Сирійською Арабською Республікою про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах 2008 р.; Договір між Україною та Об'єднаними Арабськими Еміратами про взаємну правову допомогу у цивільних та комерційних справах 2012 р.; Договір між Україною та Республікою Індія про взаємну правову допомогу у цивільних і господарських справах 2012 р.; Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу та правові відносини у цивільних справах 2018 р.; Договір між Україною та Йорданським Хашимітським Королівством про взаємну правову допомогу у цивільних справах 2019 р. та ін.

Фактично Україна майже не бере участі у багатосторонніх (універсальних) міжнародних договорах, пов'язаних зі сферою спадкування, за винятком Гаазької конвенції про колізії законів, які стосуються форми заповітів, 1961 р. Протягом тривалого часу Україна надавала перевагу регіональному багатосторонньому регулюванню цієї сфери Конвенцією РЄ про запровадження системи реєстрації заповітів 1972 р. і насамперед Конвенцією СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. (а саме Ч. 5 (ст. 44–50)). Але згідно із Законом України "Про зупинення дії та вихід з Конвенції

про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року" № 2783-IX (2022) 19 травня 2024 р. дія відповідних міжнародних домовленостей є припиненою для України у відносинах з усіма їх державами – учасниками (Лист Міністерства закордонних справ України, 2022).

Наразі для врегулювання цивільних (у т. ч. спадкових) відносин між державами – учасниками СНД застосовуються або інші багатосторонні міжнародні договори (Україна в них участі ніколи не брала), або двосторонні угоди (наприклад Консульський договір між Україною і Республікою Казахстан 1994 р. (ст. 17, 40, 44) та ін.

Варто зазначити, що в рамках загальної тенденції розвитку регулювання різних видів міжнародних публічно-правових і приватно-правових відносин, зокрема спадкових, ускладнених іноземним елементом, мають місце уніфікація і зміщення в площину багатостороннього регулювання (хоча наведений вище приклад і свідчить про інше). Але будь-яке міжнародне співробітництво держав у спеціальних/вузькопрофільних сферах, саме яким і є регулювання спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, передусім залежить від наявності та стану міждержавних відносин взагалі, і фактично є їх розвитком і поглибленням.

2. Вплив дипломатичних і консульських відносин між державами на окремі аспекти спадкових відносин з іноземним елементом

Внаслідок того, що здійснення представництва державними органами в міжнародних відносинах реалізується в рамках дипломатичного і консульського права, вони є підгалуззями права зовнішніх зносин, яке, своєю чергою, є галуззю міжнародного публічного права. У низці сфер саме консульське право пов'язане з міжнародним приватним правом, незважаючи на те, що консульські відносини між державами хоча і зберігають самостійний характер, проте переважно пов'язані з дипломатичними відносинами (*Енциклопедія міжнародного права*, 2017, с. 743). Як один з інструментів реалізації зовнішньої політики держави консульське право стосується передусім вирішення економічних і соціально-культурних проблем держави та її громадян на території держави перебування (Репецький, 2006, с. 6, 280; Балабанов, 2013; Крупеня, 2019; Турчин, 2018; Панов, 2015), тобто тією чи іншою мірою пов'язане зі спадковими відносинами, обтяженими іноземним елементом.

За даними Міністерства закордонних справ, станом на 1 грудня 2024 р. Україна має дипломатичні відносини зі 182 із 193 держав – членів ООН, а також Святим Престолом та Суверенним Мальтійським орденом; не підтримує дипломатичних відносин із 6 суверенними державами, внаслідок того, що вони не встановлені, зокрема з Бутаном, Кірибаті,

Науру, Папуа Нова Гвінея, Сомалі, Тонга. Крім того, Україна розірвала дипломатичні відносини із Сирією (30.06.2022), Північною Кореєю (13.07.2022), рф (24.02.2022); з Україною розірвали дипломатичні відносини Малі (04.08.2024) і Республіка Нігер (06.08.2024).

Окремо уточнимо, що через збройну агресію рф проти України і введення воєнного стану (Указ 64/2022, 2022) 24 лютого 2022 р. Україна розірвала дипломатичні відносини з рф, встановлені Протоколом 1992 р., але без розриву консульських відносин, що є можливим відповідно до п. 3 ст. 2 Віденської конвенції ООН про консульські зносини (*Vienna Convention on Consular Relations*, 1963). Консульські відносини були встановлені на підставі Консульської конвенції між Україною і російською федерацією 1993 р., в якій питанням спадкування присвячено ст. 17, 40, 44. На кінець 2024 р. Консульська конвенція між Україною і російською федерацією 1993 р. є чинною, але на розгляді у Верховній Раді України знаходиться "Проект Закону про припинення дії Консульської конвенції між Україною і російською федерацією" № 0231 (2023). Крім того, за інформацією МЗС України, функціонування закордонних дипломатичних установ України на території рф та діяльність дипломатичних установ рф на території України зупинено, а комунікація МЗС України з органами влади рф за посередництва третіх держав також не здійснюється (Лист Міністерства юстиції України, 2024).

Консульські конвенції (договори) є міжнародними договорами публічно-правового характеру, метою укладання яких є розвиток консульських зносин між державами для сприяння захисту прав та інтересів суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), походженням з акредитуючої держави на території держави перебування (ст. 5 пп. *e*), *f*), *i*) Віденської конвенції ООН "Про консульські зносини" 1963 р.). У текстах двосторонніх консульських конвенцій (договорів) зазвичай конкретизуються функції консульських установ, у т. ч. пов'язані зі спадкуванням їх національними суб'єктами або дотичними питаннями (наприклад ст. 16 Консульської конвенції між Україною та Китайською Народною Республікою 1992 р.; ст. 17 Консульського договору між Україною та Республікою Казахстан 1994 р. та ін.).

Оскільки консульські конвенції (договори) насамперед входять до системи джерел права зовнішніх зносин, то в них окрема увага приділяється спадковому майну і податкам, з ним пов'язаним, як частині консульських імунітетів і привілеїв (з різними нюансами) консульських посадових осіб, консульських службовців і членів їх сімей, які проживають разом з ними (наприклад ст. 49, 51 Віденської конвенції ООН "Про консульські зносини" 1963 р.; ст. 40, 44 Консульського договору між Україною та Республікою Казахстан 1994 р.; ст. 34, 38, 42 Консульської конвенції між Україною та Китайською Народною Республікою 1992 р. та ін.).

"У межах міжнародного (міждержавного) публічного права є низка міжнародних договорів, які за своєю суттю спрямовані на регулювання приватно-правових відносин" (Мережко, 2010, с. 194),

повністю або частково. Тобто сфера спадкових відносин у контексті консульських конвенцій (договорів), умовно кажучи, розділяється на публічно-правовий напрям (пов'язаний з організацію роботи закордонної установи акредитуючої держави) і приватно-правовий напрям (пов'язаний з деякими організаційно-правовими аспектами спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом).

За відсутності або після розірвання консульських зносин між державами у міжнародній співпраці є практика взаємного надання допомоги з консульських питань, можливість якої передбачена у ст. 8 Віденської конвенції ООН "Про консульські зносини" 1963 р. Посередником може стати третя держава в наданні будь-яких або певних консульських послуг на підставі міжнародної домовленості. Зазначене посередництво може передбачатися міжнародним договором, укладеним заздалегідь, як-от Конвенція держав – членів Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань (2022), або підписаним для врегулювання конкретних ситуацій (наприклад, коли Швейцарія виконувала відповідні функції у 2008 р. для Грузії в РФ та РФ в Грузії, для Ірану в Саудівській Аравії та Саудівської Аравії в Ірані 2016 р., для США у Венесуелі 2019 р. та ін.).

У Конвенції держав – членів Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань (2022), у т. ч. і щодо спадкових відносин з іноземним елементом, у ст. 2 закріплено, що сторони (а саме Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна) "за взаємною згодою, в кожному конкретному випадку, надають одна одній взаємну допомогу щодо захисту прав та інтересів громадян на території третіх держав, за згодою останніх, у разі відсутності у цих державах дипломатичних представництв та консульських установ однієї зі сторін".

Слід зауважити, що міжнародне зобов'язання відповідно до контексту ст. 5 Віденської конвенції ООН "Про консульські зносини" 1963 р. знайшло відбиття і на національному рівні в абз. 1 ст. 1 Консульського статуту України (1994), де зазначено, що завданням саме консульських установ є "захист за кордоном прав і законних інтересів України, юридичних осіб і громадян України", до речі, як і консульських установ інших держав щодо їх національних суб'єктів. Крім того, гл. XI "Нотаріальні дії" Консульського статуту України окрім іншого стосується заповідальних і спадкових питань.

3. Співвідношення окремих міжнародних публічно-правових аспектів з деякими національними організаційно-правовими вимогами прийняття спадщини й оформлення права на неї

Як зазначалося раніше, до системи джерел регулювання будь-якого виду міжнародних приватно-правових відносин, у т. ч. спадкових,

входять національні нормативно-правові акти (Михайлів, 2020a), які можуть містити положення, що спрощують або суттєво ускладнюють, навіть іноді унеможлиблюють, прийняття спадщини, обтяженої іноземним елементом, чи оформлення права на неї. Є доцільним розглянути цю тезу на прикладі України.

Відповідно до ст. 1221 Цивільного кодексу України (2003), місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, якщо ж воно невідоме, то місце перебування або нерухомого майна чи його основної частини, або, за відсутності нерухомого майна, місце знаходження основної частини рухомого майна, з чим цілком співвідноситься зміст ст. 70–71 Закону України "Про міжнародне приватне право" 2005 р. (Довгерт, 2008; Килимник & Бровдій, 2018, с. 97–98; Михайлів, 2020b).

Згідно зі ст. 1269 п. 2 Цивільного кодексу України і п. 3 пп. 3.6 розділу II гл. 10 Наказу Міністерства юстиції України "Про затвердження порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України" № 296/5 (2012), заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто, як і заява про відмову від неї або про їх відкликання. Тобто у визначені у ст. 1270 Цивільного кодексу України строки або додані судом (ст. 1272) для запуску всієї процедури спадкування іноземний спадкоємець має або приїхати, щоб особисто долучитися до подачі заяви про відкриття спадщини в Україні; або особисто за кордоном звернутися до нотаріуса чи закордонної дипломатичної установи України для оформлення такої заяви (після чого належним чином оформлена заява надсилається поштою нотаріусу в Україну (що є важливим для обрахування строків).

Спочатку варто розглянути можливість на сьогодні особистої присутності іноземного спадкоємця в Україні (це стосується і його іноземного представника), це або його приїзд (у безвізовому режимі, а за відсутності такого між Україною і державою його громадянства/підданства – на підставі візи); або перебування на території України на підставі посвідки на постійне/тимчасове проживання.

Режим в'їзду іноземців в Україну, як і навпаки, залежить від держави громадянства подорожуючих, типу проїзних документів і може обмежуватися певними строками й умовами. Введення безвізового режиму є суто публічно-правовою сферою співробітництва держав і може відбутися двома шляхами: або на підставі укладених міжнародних договорів (наприклад Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз 2007 р. в редакції 2012 р., яка для громадян України почала застосовуватися з 11 червня 2017 р., Угоди між Урядом України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про умови взаємних безвізових поїздок громадян 1993 р., Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісландії про спрощення оформлення віз 2013 р. та ін.); або національних нормативних актів (наприклад Указу Президента України "Про встановлення безвізового режиму для громадян Австралії, Нової Зеландії, Королівства

Бахрейн, Держави Кувейт, Султанату Оман, Королівства Саудівська Аравія" № 289/2020 (2020). Зокрема, візовий режим в'їзду в Україну застосовується до громадян Алжиру, Анголи, Ефіопії, Йорданії, Пакистану, Палестини, Сирії, Уганди, Філіппін, рф та ін. (з повним списком держав і режимами перебування на їх територіях можна ознайомитися на сайті Міністерства закордонних справ України (МЗС України, Подорожнім, 2019; МЗС України, Режим в'їзду іноземців до України за державами, 2019).

Варто окремо зазначити, що публічно-правові відносини між державами через різні зовнішні або внутрішні причини можуть як покращуватися, так і погіршуватися, що може суттєво змінювати підстави переміщення іноземців через їх кордони й умови перебування іноземців на їх територіях. Наприклад, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 692 "Про припинення дії Угоди між Урядом України і Урядом рф про безвізові поїздки громадян України і рф та застосування деяких міжнародних договорів України з рф" (2022, 17 червня), з 1 липня 2022 р. в'їзд в Україну всіх категорій громадян рф має здійснюватися виключно через міжнародні та міждержавні пункти пропуску через державний кордон на підставі попередньо отриманої в установленому законодавством України порядку відповідної візи.

Отже, певна процедурна вимога, суто цивільно-правового (приватно-правового) змісту і національного походження, опосередковано впливає на необхідність враховувати низку особливостей публічно-правового характеру, які, своєю чергою, можуть суттєво ускладнити, позбавити сенсу або навіть унеможливити з різних причин реалізацію, наприклад, спадкових прав іноземним спадкоємцем.

Тепер доречно розглянути деякі міжнародні та національні організаційно-правові особливості закріплення вимог до належного оформлення офіційних документів, виданих компетентними іноземними органами (у т. ч. до заповіту, свідоцтва про смерть, оформленої за кордоном заяви про прийняття спадщини в Україні, довіреності на представництво інтересів спадкоємця та ін.). Хоча зазначені питання зумовлено і певними публічно-правовими аспектами, вони зазвичай пов'язуються з "міжнародним спадковим правом" (або "спадковими відносинами в міжнародному приватному праві", або "спадковими відносинами з іноземним елементом") і "міжнародним приватним процесуальним правом" (або "міжнародним цивільним процесом" і "міжнародним нотаріальним правом", з огляду на легалізацію та апостилювання відповідних документів) як частиною міжнародного приватного права (Чубарев, 2008, с. 446–448; Фурса, 2010, с. 20–21; Довгерт & Кисіль, 2014, с. 446–448; Гайворонський, 2005; Гайворонський & Жушман, 2007; Жушман & Шуміло, 2011; Кузьменко, 2010; Г. Фединак & Л. Фединак, 2021).

У світовій практиці для надання юридичної сили документам, виданим уповноваженими органами або особами однієї держави і

таким, що підлягають пред'явленню в уповноважені органи іншої держави, застосовуються найчастіше два способи (формальні процедури щодо засвідчення підписів, підтвердження дійсності оригіналів документів тощо): консульська легалізація і проставляння апостиля, крім того, застосовується нотаріальне засвідчення перекладу без апостиля та ін. (Манько, 2004; Чередник, 2023).

У ст. 13 Закону України "Про міжнародне приватне право" (2005) закріплено, що для визнання дійсними документів, виданих уповноваженими органами іноземних держав у встановленій формі, необхідна їх легалізація, якщо інше не передбачено. Йдеться про:

- Гаазьку конвенцію, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, 1961 р., але передбачає засвідчення апостилем офіційних документів, які будуть пред'являтися в Україні й видані в інших 126 державах-учасниках (зокрема, з 19 травня 2023 р. це положення діє щодо Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану). Слід звернути увагу, що у ст. 3 ч. 2 Гаазької конвенції 1961 р. надається пріоритет "простішій формі посвідчення документа", якщо це передбачено в двосторонніх договорах держав – учасниць цієї Конвенції або в їх національному законодавстві. Наприклад, зазначене положення може бути застосовано відповідно до Договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах 1995 р. (Сайт Гаазької конференції з міжнародного приватного права, 1961);

- Європейську конвенцію про скасування легалізації документів, складених дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами (1968), для 27 держав-учасниць (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Республіка Кіпр, Латвія, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Молдова, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, рф, Румунія, Туреччина, Україна (є чинною для України з 6 квітня 2023 р.), Франція, Чехія, Швейцарія, Швеція);

- чинні двосторонні міжнародні договори про правову допомогу та правові відносини у цивільних та інших справах, в яких передбачено використання документів з нотаріально засвідченим перекладом без апостиля (наприклад, з 19 травня 2024 р.: Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (ст. 15), Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах (ст. 13); Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах (ст. 13);

- Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. та Протокол до неї 1997 р., яка є нечинною для України на підставі Закону України "Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу

до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року" № 2783-IX (2022), що фактично запустило застосування міжнародних договорів у зазначених вище пунктах.

Також необхідно зважати на Постанову Кабінету Міністрів України "Деякі питання прийняття на території України під час воєнного стану документів, виданих уповноваженими органами іноземних держав" № 107 (2023). Окрім того, в Наказі Міністерства юстиції України "Про затвердження Правил проставлення апостиля на офіційних документах, призначених для використання на території інших держав" № 125/209/293/139/999/5 (2023) визначено перелік документів, які не підлягають проставлянню апостиля.

Щодо належного оформлення документів, виданих у країні для пред'явлення їх в інших державах, то це питання регулюється Постановою Кабінету Міністрів України "Про надання повноважень на проставлення апостиля, передбаченого Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів" № 61 (2003). Серед уповноважених в Україні на проставляння апостиля органів виокремимо Міністерство юстиції для сфери спадкових відносин (п. 1 абз. 4).

З огляду на вищезазначене, іноземцю або громадянину України, що проживає чи перебуває за її межами, у разі необхідності подавати на території України будь-які документи, пов'язанні зі спадкуванням, найкраще все ж таки звертатися до закордонних дипломатичних установ України для їх складання. Особливо це стосується оформлення документів, що потребують нотаріального посвідчення або складання/підписання в присутності нотаріуса і пред'явлення на території України (будь-то заява про прийняття спадщини, довіреності на представництво інтересів (спадкоємця, в суді тощо), заява про відмову від спадщини та ін.), адже в такому випадку документ відразу буде складений відповідно до національних нормативно-правових вимог, українською мовою, його не потрібно буде апостилювати або легалізувати, перекладати українською мовою та засвідчувати переклад (до речі, це стосується будь-яких держав світу, якщо документи будуть використовуватися на їх території).

Додатково необхідно звернути увагу на зносини (у т. ч. пов'язані із заповідальними і спадковими питаннями) у сфері державної реєстрації актів цивільного стану та нотаріату, виконання судових доручень, правової допомоги у цивільних справах, щодо яких співробітництво держав-учасниць може здійснюватися на підставі: Конвенції з питань цивільного процесу 1954 р.; Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р.; Конвенції про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р. та ін.

У разі відсутності міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах або неучасті держави у зазначених вище конвенціях співробітництво між національними судами та іншими компетентними органами відбувається на основі принципу взаємності

у відповідності з національним правом через дипломатичні канали (якщо вони є, про що йшлося раніше). Крім того, фактично унеможливує застосування положень більшості міжнародних договорів процесуального характеру припинення поштового сполучення між державами. Тобто в рамках тих чи інших процедурних і процесуальних дій, пов'язаних з приватно-правовими відносинами, у т. ч. спадковими, обтяженими іноземним елементом, мають взаємодіяти міністерства закордонних справ, закордонні установи держав або міністерства юстиції (у разі наявності та дії певних видів міжнародних договорів), але це не завжди можливо через певні міжнародні публічно-правові обставини.

Отже, стан дипломатичних відносин між державами, як міжнародна публічно-правова сфера, на перший погляд начебто безпосередньо не стосується сфери приватно-правових відносин, обтяжених іноземним елементом, тобто гіпотетично не впливає на спадкові відносини з іноземним елементом у широкому розумінні, але фактично, з практичної точки зору, може його суттєво ускладнити або взагалі зробити неможливим. Відповідно, приватним суб'єктам, причетним до спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, необхідно враховувати конкретні обставини не лише приватно-правового, а й публічно-правового характеру. Крім того, у разі відсутності чинних двосторонніх міжнародних договорів про надання правової допомоги в цивільних справах (відносинах) між державами, з якими пов'язані ті чи інші обставини в процесі спадкування, суб'єктам, причетним до спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, самотійно або із залученням фахівців необхідно з'ясовувати, положення яких багатосторонніх міжнародних договорів за участю означених держав можуть бути застосовані тощо.

Висновки

Наявність іноземного елемента, як характерної особливості міжнародного приватного права, і стрімке зростання кількості цивільних правовідносин (наприклад спадкових), ускладнених іноземним елементом, спонукає держави в рамках їх (публічно-правового) співробітництва створювати для приватних суб'єктів відповідні умови для реалізації ними різних видів цивільних прав, пов'язаних з юрисдикціями цих держав. Відповідно, "розв'язання проблем оптимізації приватних і публічних засад для забезпечення прав людини" полягає в їх "конструктивному поєднанні" (Юлдашев, 2004, с. 50).

Організаційно-правове забезпечення і регулювання спадкових відносин з іноземним елементом за походженням можна розділити на міжнародну і національну складові, які взаємодоповнюють і взаємозумовлюють одна одну, про що наочно свідчить система джерел міжнародного приватного права. В системі джерел, що регулюють приватно-правові відносини з іноземним елементом, поряд з іншими, превалююче місце займають міжнародні договори і національне законодавство. Як взаємопов'язані, вони опосередковують застосування один

одного і мають взаємний вплив з огляду на створення відповідних (як політичних, так і організаційно-правових) умов для реалізації фізичними особами спадкових прав, ускладнених іноземним елементом.

Загалом міжнародні договори як джерела регулювання спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, можна класифікувати або характеризувати за такими ознаками:

- територією дії (просторовою сферою) – універсальні та регіональні;
- кількістю учасників – багатосторонні та двосторонні;
- предметом регулювання – загальні та спеціальні (галузеві);
- змістом – повністю присвячені питанням спадкування чи частково (наприклад у контексті цивільних відносин, нотаріального засвідчення документів) та ін.

Спадкові відносини складаються із заповідальної та безпосередньо спадкової (у вузькому розумінні) сфер, а далі ще поділяються на спадкування за законом, за заповітом, при укладенні спадкового договору, які, своєю чергою, мають численні варіації з огляду на суб'єктів, об'єкти спадкування, особливості їх колізійного та матеріально-правового регулювання тощо. Внаслідок того, що спадкові відносини загалом й ускладнені іноземним елементом зокрема є різноманітними і багатокомпонентними, людство напрацювало значну кількість міжнародних та національних нормативно-правових актів для їх врегулювання не лише в приватно-правій сфері.

Окрім безпосередньо спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом (приватно-правового характеру), є сфери (публічно-правового характеру), які або опосередковано на них впливають, або є дотичними, але за певних умов можуть унеможливити реалізацію права на спадок для спадкоємця із самого початку, або звести нанівець результати переходу права власності на спадкову масу чи інші результати спадкування. Йдеться про консульські зносини між державами, що функціонально пов'язані із захистом прав та інтересів (у т. ч. спадкових) національних приватних суб'єктів у державі перебування; надання закордонними дипломатичними установами різних видів консульських послуг, які прямо стосуються спадкової сфери (наприклад засвідчення заяви про відкриття спадщини, про відмову від спадщини тощо); легалізацію і проставлення апостиля, для надання юридичної сили документам на території іноземної держави; можливість прибуття/перебування спадкоємця (або уповноваженої ним особи) на території держави знаходження спадкового майна або його частини, що іноді пов'язано з візовим режимом тощо.

Міжнародне співробітництво і суспільна відкритість (мобільність) у будь-яких сферах, у т. ч. і збільшення випадків виникнення спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, активно впливають на відповідні зміни в організаційно-правовому їх забезпеченні, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Сучасні реалії спонукають підходити комплексно до врегулювання приватно-правових

відносин, зокрема реалізації спадкових прав, обтяжених іноземним елементом, і все більше уваги приділяти публічно-правовим аспектам, з ними пов'язаним, а також враховувати і зважати на їх як позитивний, так і негативний вплив.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

- Convention Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents.* (1961). <https://assets.hcch.net/docs/b12ad529-5f75-411b-b523-8eebe86613c0.pdf>
- Farge, E. (2023, June 14). Global level of forced displacement climbs to record 110 million, UN says. Reuters. <https://www.reuters.com/world/global-level-forced-displacement-climbs-record-110-mln-un-2023-06-14/>
- UNHCR. (2024). *Ukraine Refugee Situation. Select location.* Operational Data Portal. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (2024). *World Population Prospects 2024: Summary of Results.* https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2024_wpp_2024_advance_unedited_0.pdf
- Vienna Convention on Consular Relations.* (1963). https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf
Акіменко, Ю., Белогубов, О., Мануїлова, К., Войтович, П., & Каненберг-Сандул, О. (2023). <i>Міжнародне публічне та приватне право сучасності.</i> Видавець Кошовий Б.-П.О.	Akimenko, Yu., Belogubov, O., Manuilova, K., Voitovich, P., & Kanienberh-Sandul, O. (2023). <i>International public and private law of the present.</i> Publisher Koshovyi B.-P.O.
Балабанов, К. (2013). <i>Дипломатична та консульська служба.</i> Ноулідж.	Balabanov, K. (2013). <i>Diplomatic and consular service.</i> Knowledge.
Ватрас, В. (2021). Міжнародні та національні джерела спадкового права: до питання про визначення змісту. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право</i> , (65). https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/19.pdf	Vatras, V. (2021). International and national sources of Inheritance Law: on the issue of defining the content. <i>Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law</i> , (65). https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/19.pdf
Гайворонський, В. (2005). <i>Міжнародне приватне право.</i> Юрінком Інтер.	Haivoronskyi, V. (2005). <i>International Private Law.</i> Yurinkom Inter.
Гайворонський, В., & Жушман, В. (2007). <i>Міжнародне приватне право.</i> Юрінком Інтер.	Haivoronskyi, V., & Zhushman, V. (2007). <i>International Private Law.</i> Yurinkom Inter.
Галущенко, Г. (2005). <i>Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу.</i> Юстініан.	Galushchenko, G. (2005). <i>Issues of private international law in international treaties of Ukraine on legal assistance.</i> Justinian.
Діковська, І. (2020). <i>Міжнародне спадкування у ЄС та Україні: напрями адаптації права України до права ЄС.</i> Алерта.	Dikovska, I. (2020). <i>International inheritance in the EU and Ukraine: directions of adaptation of Ukrainian law to EU law.</i> Alerta.
Довгерт, А. (2008). <i>Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону.</i> Одиссей.	Dovgert, A. (2008). <i>International Private Law. Scientific and practical commentary on the Law.</i> Odyssey.
Довгерт, А., & Кисіль, В. (2014). <i>Міжнародне приватне право.</i> Алерта.	Dovgert, A., & Kysil, V. (2014). <i>International Private Law.</i> Alerta.
Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text	Agreement between Ukraine and the Republic of Moldova on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text
Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах (1995). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text	Agreement between Ukraine and the Republic of Latvia on legal assistance and legal relations in civil, family, labour and criminal cases (1995). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text

Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах (1995). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_542#Text	Agreement between Ukraine and the Republic of Georgia on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases (1995). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_542#Text
Договір між Україною та Республікою Узбекистан про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах (1998). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_013#Text	Agreement between Ukraine and the Republic of Uzbekistan on legal assistance and legal relations in civil and family cases (1998). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_013#Text
Енциклопедія міжнародного права (Т. 2. Е-Л). (2017). Академперіодика.	<i>Encyclopaedia of International Law</i> (Vol. 2. E-L). (2017). Akademperiodyka.
Європейська конвенція про скасування легалізації документів, складених дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами (1968). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-68#Text	European Convention on abolition of legalization of documents drawn up by diplomatic agents or consular officials (1968). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-68#Text
Жушман, В., & Шуміло, І. (2011). <i>Міжнародне приватне право</i> . Право.	Zhushman, V., & Shumilo, I. (2011). <i>International Private Law</i> . Law.
Закон України "Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року" № 2783-IX (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text	Law of Ukraine "On suspension of action and withdrawal from the Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal cases and the Protocol to the Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal cases of January 22, 1993" No. 2783-IX (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text
Закон України "Про міжнародне приватне право" № 2709-IV (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text	Law of Ukraine "On International Private Law" No. 2709-IV (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text
Кармаза, О. (2006). <i>Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві</i> . (Дис. канд. юр. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка).	Karmaza, O. (2006). <i>Inheritance in modern international private law</i> . (PhD thesis Taras Shevchenko National University of Kyiv).
Килимник, І., & Бровдій, А. (2018). <i>Міжнародне приватне право</i> . Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.	Kylymnyk, I., & Brovdiy, A. (2018). <i>International Private Law</i> . O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv.
Конвенція держав-членів Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886_001-22#n2	Convention of member states of the Organization for democracy and economic development – GUAM on mutual assistance in consular issues (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886_001-22#n2
Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів (1972). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_678#Text	Convention on the introduction of the will registration system (1972). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_678#Text
Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів (1961). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text	Convention on the conflicts of laws concerning the form of wills (1961). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_424#Text
Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text	Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal cases (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text
Консульська Конвенція між Україною та Китайською Народною Республікою (1992). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_013#Text	Consular Convention between Ukraine and the People's Republic of China (1992). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_013#Text
Консульський Договір між Україною та Республікою Казахстан (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398_024#Text	Consular Agreement between Ukraine and the Republic of Kazakhstan (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398_024#Text

Крупеня, І. (2019). <i>Дипломатична та консульська служба</i> . КиМУ.	Krupenia, I. (2019). <i>Diplomatic and consular service</i> . KyIU.
Кузьменко, С. (2010). <i>Міжнародне приватне право</i> . ЦУЛ.	Kuzmenko, S. (2010). <i>International Private Law</i> . CUL.
Кулак, Н. (2017). Аналіз джерел правового регулювання міжнародного спадкового права. <i>Національний юридичний журнал: теорія і практика</i> . http://jurnaluljuristic.in.ua/archive/2017/6/part_2/34.pdf	Kulak, N. (2017). Analysis of sources of legal regulation of international inheritance law. <i>National Legal Journal: Theory and Practice</i> . http://jurnaluljuristic.in.ua/archive/2017/6/part_2/34.pdf
Лист Міністерства закордонних справ України "Щодо припинення дії міжнародного договору" № 72/11-612/1-81401 (2022). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8140321-22#Text	Letter of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine "Regarding the termination of the international treaty" No. 72/11-612/1-81401 (2022). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8140321-22#Text
Лист Міністерства юстиції України № 4/12.1.1/32-24 (2024). https://ips.ligazakon.net/document/MUS39012	Letter of the Ministry of Justice of Ukraine No. 4/12.1.1/32-24 (2024). https://ips.ligazakon.net/document/MUS39012
Манько, Д. (2004). Юридичні документи та їх легалізація. <i>Актуальні проблеми держави і права</i> . http://www.apdp.in.ua/v22/09.pdf	Manko, D. (2004). Legal documents and their legalization. <i>Actual problems of the state and law</i> . http://www.apdp.in.ua/v22/09.pdf
Мережко, О. (2010). <i>Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права</i> . Юстиніан.	Merezhko, O. (2010). <i>Problems of the theory of international public and private law</i> . Justinian.
Мироненко, І. (2013). <i>Міжнародне приватне право</i> . Алерта.	Myronenko, I. (2013). <i>International Private Law</i> . Alerta.
Михайлів, М. (2020a). Національне законодавство як джерело правового регулювання міжнародних спадкових відносин. <i>Науковий вісник публічного та приватного права</i> , (3). https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3401/1/%D0%BC%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%282%29.pdf	Mykhailiv, M. (2020a). National legislation as a source of legal regulation of international inheritance relations. <i>Scientific bulletin of public and private law</i> , (3). https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3401/1/%D0%BC%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%282%29.pdf
Михайлів, М. (2020b). Особливості правового режиму спадкування в міжнародному приватному праві. <i>Право і суспільство</i> , (4), 292–301. http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/4_2020/44.pdf	Mykhailiv, M. (2020b). Peculiarities of the legal regime of inheritance in international private law. <i>Law and society</i> , (4), 292–301. http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/4_2020/44.pdf
Міністерство закордонних справ України. (2019, 23 жовтня). Подорожнім. 2) Країни світу: режим в'їзду громадян України. https://mfa.gov.ua/podorozhchim/krayini-svitu-poperedzhennya-ta-poradirezhim-vyizdu	Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2019, October 23). To travellers. 2) Countries of the world: entry regime for citizens of Ukraine. https://mfa.gov.ua/podorozhchim/krayini-svitu-poperedzhennya-ta-poradirezhim-vyizdu
Міністерство закордонних справ України. (2019, 23 жовтня). Режим в'їзду іноземців до України за державами. Інформація щодо режиму в'їзду іноземців в Україну (за державами громадянства подорожуючих та типами проїзних документів) станом на 08.06.2023. https://mfa.gov.ua/consul/foreigners/entry-and-stay/rezhim-vyizdu-inozemciv-do-ukrayini-za-derzhavami	Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2019, October 23). The regime of entry of foreigners to Ukraine by states. Information on the regime of entry of foreigners into Ukraine (by countries of citizenship of travellers and types of travel documents) as of 08.06.2023. https://mfa.gov.ua/consul/foreigners/entry-and-stay/rezhim-vyizdu-inozemciv-do-ukrayini-za-derzhavami
Міністерство закордонних справ України. (2019, 29 жовтня). Українська громада в країнах світу. https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobitnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu	Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (2019, October 29). The Ukrainian community in the countries of the world. https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spivrobitnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu
Наказ Міністерства юстиції України "Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України" № 296/5 (2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text	Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Procedure for notarial acts by notaries of Ukraine" No. 296/5 (2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text

Наказ Міністерства юстиції України "Про затвердження Правил проставлення апостиля на офіційних документах, призначених для використання на території інших держав" № 125/209/293/139/999/5 (2023). https://ips.ligazakon.net/document/RE39534	Order of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Rules for affixing an apostille on official documents intended for use on the territory of other states" No. 125/209/293/139/999/5 (2023). https://ips.ligazakon.net/document/RE39534
Панов, А. (2015). <i>Дипломатична і консульська служба</i> . Аутдор-Шарк.	Panov, A. (2015). <i>Diplomatic and consular service</i> . Outdoor-Shark.
Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання прийняття на території України під час воєнного стану документів, виданих уповноваженими органами іноземних держав" № 107 (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2023-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of accepting documents issued by authorized bodies of foreign states on the territory of Ukraine during martial law" No. 107 (2023). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2023-%D0%BF#Text
Постанова Кабінету Міністрів України "Про надання повноважень на проставлення апостиля, передбаченого Конвенцією, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів" № 61 (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2003-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On granting powers to affix the apostille provided for by the Convention abolishing the requirement of legalization of foreign official documents" No. 61 (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2003-%D0%BF#Text
Постанова Кабінету Міністрів України "Про припинення дії Угоди між Урядом України і урядом російської федерації про безвізові поїздки громадян України і російської федерації та застосування деяких міжнародних договорів України з російською федерацією" № 692 (2022, 17 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2022-%D0%BF#Text	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On termination of the Agreement between the Government of Ukraine and the government of the russian federation on visa-free travel for citizens of Ukraine and the russian federation and the application of certain international treaties of Ukraine with the russian federation" No. 692 (2022, June 17). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-2022-%D0%BF#Text
Проект Закону про припинення дії Консульської конвенції між Україною і російською федерацією № 0231 (2023). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43085	Draft Law on termination of the Consular Convention between Ukraine and the russian federation No. 0231 (2023). https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43085
Протокол до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року (1997). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_018#Text	Protocol to the Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal cases of January 22, 1993 (1997). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_018#Text
Пуртова, А. (2022). Міжнародні договори у системі джерел правового регулювання консульської діяльності. <i>Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право</i> , (69). http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254989/252090	Purtova, A. (2022). International treaties in the system of sources of legal regulation of consular activities. <i>Uzhhorod National University Herald. Series: Law</i> , (69). http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254989/252090
Репецький, В. (2006). <i>Дипломатичне і консульське право</i> . Знання.	Repetskyi, V. (2006). <i>Diplomatic and consular law</i> . Znannia.
Сайт Гаазької конференції з міжнародного приватного права. (1961). Статус Гаазької Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів. https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/print/?cid=41	The website of the Hague Conference on private international law. (1961). Status of the Hague Convention abolishing the requirement of legalization of foreign official documents. https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/print/?cid=41
Турчин, Я. (2018). <i>Дипломатична та консульська служба</i> . Вид-во "Львівської політехніки".	Turchyn, Ya. (2018). <i>Diplomatic and Consular Service</i> . Lviv Polytechnic Publishing House.
Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз (2007). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_850#Text	Agreement between Ukraine and the European Community on the simplification of visa registration (2007). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_850#Text
Угода між Урядом України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про умови взаємних безвізових поїздок громадян (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_017#Text	Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Socialist Republic of Vietnam on the conditions of mutual visa-free travel for citizens (1993). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704_017#Text

Указ Президента України "Про встановлення безвізового режиму для громадян Австралії, Нової Зеландії, Королівства Бахрейн, Держави Кувейт, Султанату Оман, Королівства Саудівська Аравія" № 289/2020 (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289/2020#Text	Decree of the President of Ukraine "On the establishing a visa-free regime for citizens of Australia, New Zealand, the Kingdom of Bahrain, the State of Kuwait, the Sultanate of Oman, and the Kingdom of Saudi Arabia" No. 289/2020 (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/289/2020#Text
Указ Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" № 64/2022 (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text	Decree of the President of Ukraine "On the introduction of martial law in Ukraine" No. 64/2022 (2022). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text
Указ Президента України "Про Консульський статут України" № 127/94 (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text	Decree of the President of Ukraine "On the Consular Statute of Ukraine" No. 127/94 (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text
Фединяк, Г., & Фединяк, Л. (2021). <i>Міжнародне приватне право</i> . Алерта.	Fedyniak, H., & Fedyniak, L. (2021). <i>International Private Law</i> . Alerta.
Фурса, С. (2010). <i>Міжнародний цивільний процес України</i> . КНТ.	Fursa, S. (2010). <i>International Civil Procedure of Ukraine</i> . KNT.
Цибульська, О. (2020). <i>Міжнародне спадкове право: актуальний вектор дослідження</i> . https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/38347698-431c-4134-be11-9307a95cc0c0/content	Tsybulska, O. (2020). <i>International inheritance law: a current research vector</i> . https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/38347698-431c-4134-be11-9307a95cc0c0/content
Цибульська, О. (2023) <i>Міжнародне сімейне та спадкове право</i> . Видавець Кошовий Б.-П.О. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstream/s/99618a86-7d34-4e20-a510-02508658bff7/content	Tsybulska, O. (2023) <i>International family and inheritance law</i> . Publisher Koshovyi B.-P.O. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstream/s/99618a86-7d34-4e20-a510-02508658bff7/content
Цивільний кодекс України, № 435-IV (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text	Civil Code of Ukraine, No. 435-IV (2003). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
Чередник, Р. (2023). Апостилювання як форма легалізації документів. <i>Право і суспільство</i> , (6). http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/6_2023/73.pdf	Cherednyk, R. (2023). Apostillation as a form of document legalization. <i>Law and society</i> , (6). http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/6_2023/73.pdf
Чубарєв, В. (2008). <i>Міжнародне приватне право</i> . Атіка.	Chubariev, V. (2008). <i>International Private Law</i> . Attica.
Юлдашев, О. (2004). <i>Міжнародне приватне право: Теоретичні та прикладні аспекти</i> . МАУП.	Yuldashev, O. (2004). <i>International Private Law: Theoretical and Applied Aspects</i> . IAPM.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою..

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Голубева, В. (2025). Міжнародно-правові особливості реалізації спадкових відносин. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, 2(139), 50–71. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)05](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)05)

Надійшла до редакції 27.12.2024.

Прийнято до друку 03.05.2025.

Публікація онлайн 11.06.2025.

ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)06](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)06)
УДК 341.3

МЕЛЬНИЧЕНКО Руслан

<https://orcid.org/0000-0002-9562-6983>

к. ю. н., доцент, завідувач кафедри
правового забезпечення безпеки бізнесу
Державного торговельно-економічного
університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна
r.melnychenko@knute.edu.ua

MELNYCHENKO Ruslan

<https://orcid.org/0000-0002-9562-6983>

PhD (Law), Associate Professor,
Head of the Department of Legal Support
for Entrepreneurship Security
State University of Trade and Economics

19, Kyoto St., Kyiv, 02156, Ukraine
r.melnychenko@knute.edu.ua

ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ФІНАНСУВАННЯ АГРЕСОРА

Від початку російсько-української війни економічні зв'язки з державою-агресором стали предметом підвищеної суспільної та політичної уваги. У цьому контексті звинувачення у співпраці з росією нерідко використовувались як привід для політичного й економічного тиску, в т. ч. на законний бізнес. Спричинений такий тиск, зокрема, нововведеннями до Кримінального кодексу України, що дали змогу охопити більший обсяг діянь, за які український бізнес можна притягнути до відповідальності за економічні зв'язки з державою-агресором. Водночас оновлені положення кримінального законодавства мають суттєві недоліки, що зумовлюють ризики свавільного тлумачення таких норм правоохоронними органами. Метою цього дослідження є комплексний аналіз правового регулювання змін у Кримінальному кодексі України, що впливають на ступінь тиску на бізнес, а також виявлення проблемних аспектів правозастосування та розробка рекомендацій щодо мінімізації ризиків для підприємницької діяльності. Наукова новизна дослідження полягає в системному підході до вивчення впливу змін у кримінальному законодавстві на українське підприємництво та розробленні рекомендацій для покращення правового захисту підприємців в умовах посилення кримінального тиску. Згідно з проведеним дослідженням основними проблемами, пов'язаними з тиском правоохоронних органів на українське підприємництво, є недосконалість законодавчого регулювання (відсутність чіткого визначення об'єктивної сторони злочинів,

LEGAL QUALIFICATION OF CRIMES ON FINANCING THE AGGRESSOR

Since the beginning of the russian-Ukrainian war, economic relations with the aggressor state have become the subject of increased public and political attention. In this context, accusations of cooperation with russia have often been used as a reason for political and economic pressure, including legitimate businesses. Such pressure has been caused, among other factors, by amendments to the Criminal Code of Ukraine, which expanded the range of actions for which Ukrainian businesses can be held liable for economic relations with the aggressor state. At the same time, the updated provisions of the criminal legislation have significant shortcomings, leading to the risk of arbitrary interpretation of these norms by law enforcement agencies. The purpose of this study is a comprehensive analysis of the legal regulation of changes in the Criminal Code of Ukraine which affect the degree of pressure on businesses, as well as the identifying problematic aspects of law enforcement and developing recommendations to minimize risks for entrepreneurial activity. The scientific novelty of the research is a systematic approach to studying the impact of changes in criminal legislation on Ukrainian entrepreneurship and the development of recommendations for improving the legal protection of entrepreneurs under conditions of increasing criminal pressure. According to the conducted research, the main problems in the area of pressure of law enforcement agencies on Ukrainian businesses are the following: the imperfection of legislative regulation (the lack of

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

за які бізнес може бути притягнутий до відповідальності за економічні зв'язки з рф, відсутність визначених процесуальних строків для вручення підозри після відкриття кримінального провадження). Також значними проблемами можуть бути свавілля у трактуванні законів правоохоронцями, необґрунтоване відкриття кримінальних проваджень, корупційні ризики "замовних" справ. На основі виявлених у дослідженні проблем можна запропонувати такі практичні рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання: встановлення обов'язкової попередньої перевірки фактів до реєстрації кримінального провадження; запровадження чітких часових обмежень для вручення підозри після відкриття кримінального провадження; конкретизація об'єктивної сторони певних статей Кримінального кодексу України для усунення можливості неоднозначного тлумачення цих норм і зловживань з боку правоохоронців; вдосконалення механізмів контролю за діями слідчих і прокурорів. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення законодавства України у сфері захисту національної безпеки та економічної стабільності, зокрема щодо захисту бізнесу від неправомірного тиску та свавілля правоохоронних органів.

Ключові слова: економічні зв'язки, тиск на бізнес, Кримінальний кодекс, правоохоронні органи, свавільне тлумачення.

a clear definition of the objective side of crimes, for which business can be held accountable for economic ties with russia, the absence of specified procedural deadlines for issuing charges after the initiation of criminal proceedings). Other significant issues can include the arbitrary interpretation of laws by law enforcement officers, unjustified initiation of criminal proceedings, and corruption risks related to "ordered" cases. Based on the problems identified in the study, the following practical recommendations for improving legal regulation can be offered: establishing mandatory preliminary verification of facts before the registration of criminal proceedings; introducing clear time limits for issuing charges after the initiation of a criminal proceedings; specifying the objective side of certain articles of the Criminal Code of Ukraine to eliminate the possibility of ambiguous interpretation of these norms and abuses by law enforcement officers; improving the mechanisms of control over the actions of investigators and prosecutors. The research results may be used to improve Ukrainian legislation in the field of national security and economic stability protection, particularly regarding the protection of businesses from unlawful pressure and arbitrariness of law enforcement agencies.

Keywords: economic relations, pressure on business, Criminal Code, law enforcement agencies, arbitrary interpretation.

Вступ

Війна рф проти України створила умови для посилення тиску на бізнес з боку правоохоронних органів, що часто обґрунтовується питаннями національної безпеки та боротьбою з економічними зв'язками з державою-агресором. Внаслідок цього тиску багато українських підприємств стикаються з неправомірним втручанням, відкриттям необґрунтованих кримінальних проваджень та зловживанням владою з боку слідчих і прокурорів. Такі дії негативно впливають на бізнес-середовище в Україні, зокрема через арешти майна, обшуки та заморожування активів.

Актуальність дослідження зумовлена постійним зростанням кількості відкритих кримінальних проваджень в умовах воєнного стану за статтями, що потенційно можуть бути інкриміновані представникам українського бізнесу за економічні зв'язки з рф, і водночас неефективністю розслідувань у межах таких кримінальних справ з огляду, зокрема, на недоліки чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про існування суттєвих прогалин у правовому регулюванні відповідальності за економічні зв'язки з державою-агресором. Автори підкреслюють недосконалість нових кримінально-правових норм у сфері визначення об'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з економічною діяльністю підприємств у контексті взаємодії з рф. У працях таких дослідників, як Т. Шевчук, Є. Письменський, С. Мірошніченко, М. Хавронюк, А. Музика, І. Медичний, В. Навроцький, О. Марін, В. Мисливий, Р. Мовчан, Ю. Орлов,

О. Матюшенко, А. Лігун, В. Шлапаченко та ін., розглядаються проблемні питання застосування деяких положень Кримінального кодексу України у зв'язку із внесенням до нього змін та доповнень після 24 лютого 2022 р. Водночас недостатньо досліджено вплив цих змін у кримінальному законодавстві на одну з ключових складових функціонування української економіки – підприємницьку діяльність.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз правового регулювання змін у Кримінальному кодексі України, що впливають на ступінь тиску на українське підприємництво, а також виявлення проблемних аспектів правозастосування та розробка рекомендацій щодо мінімізації ризиків для підприємницької діяльності. У ході дослідження використовувалися методи аналізу чинного законодавства, систематизації судової практики, а також порівняльно-правовий аналіз національних і міжнародних норм.

Отже, результати дослідження дозволять більш детально окреслити ризики для підприємницької діяльності під час воєнного стану та сприятимуть розробленню рекомендацій щодо вдосконалення правозастосування для уникнення безпідставного тиску на бізнес.

1. Правові підстави для кримінального переслідування бізнесу за економічні зв'язки з державою-агресором

1.1. Правові основи кримінальної відповідальності за економічні зв'язки з державою-агресором

Війна суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя, і правова система не стала винятком. З запровадженням воєнного стану Кримінальний кодекс України (далі – КК України) зазнав низки змін, зокрема в першому розділі Особливої частини, що стосується злочинів проти основ національної безпеки України. Ці нововведення передбачають розширення окремих статей КК України, що, своєю чергою, призводить до збільшення кількості випадків притягнення до відповідальності за дії, які можуть бути трактовані як загроза суверенітету та територіальній цілісності держави. Це суттєво впливає на правозастосовну практику в умовах війни, створюючи додаткові можливості для тиску на законний бізнес.

До початку повномасштабного вторгнення притягнення українського бізнесу до відповідальності за "економічні зв'язки з державою-агресором" було можливим лише в рамках кількох статей КК України, наприклад ст. 110-2, що передбачає кримінальну відповідальність за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, а також зміни меж території або державного кордону України. Відповідно до цієї статті вітчизняним підприємцям могли бути пред'явлені звинувачення за вкладання коштів у бізнес або підприємства, розташовані на

території держави-агресора чи на тимчасово окупованих нею територіях, або за фінансування юридичних осіб, створених та зареєстрованих відповідно до законодавства рф, а також підприємств, кінцевим бенефіціарним власником яких є громадянин рф, які ведуть економічну діяльність в Україні, й при цьому наведені приклади не є вичерпними. Крім того, ст. 111 КК України, що регулює питання державної зради, також могла використовуватися як підстава для притягнення українського бізнесу до кримінальної відповідальності до введення в дію нових норм, які набули чинності з 2022 р. Приміром, інкримінувати цю статтю могли у випадку навмисного доведення до банкрутства власних компаній кінцевими бенефіціарами та/або вищим керівним складом цих компаній з метою підризу економічної безпеки України. Це свідчить про те, що вже на початкових етапах воєнних дій існували законодавчі механізми, які давали змогу правоохоронним органам здійснювати контроль за економічними зв'язками з державою-агресором, незважаючи на обмеженість відповідних статей.

У 2022 р. до переліку злочинів проти основ національної безпеки України внесено зміни у вигляді доповнень до ст. 111 КК України (Державна зрада). Саме розширення цієї статті надає правоохоронним органам можливість включати в поле зору широкий спектр дій, які формують економічні зв'язки з рф, що створює підґрунтя для притягнення українського бізнесу до відповідальності, а також підсилює тиск та контроль з боку держави. Крім того, додано ст. 111-1 (Колабораційна діяльність) (Закон України № 2108-ІХ, 2022, 3 березня) та 111-2 (Пособництво державі-агресору) КК України (Закон України № 2198-ІХ, 2022, 14 квітня).

Проте в законодавстві України відсутнє чітке визначення термінів "економічні зв'язки" та "економічні зв'язки з державою-агресором". Понятійний зміст цих термінів є критично важливим, оскільки вони формують обов'язкову складову кримінального правопорушення – об'єктивну сторону злочину. Отже, на основі зазначених вище положень КК України формується обсяг та склад діянь, які правовою системою розглядаються в контексті "економічних зв'язків з державою-агресором". Водночас вищезгадані статті є дещо розмитими та не містять достатньої конкретики. Це, своєю чергою, призводить до правової невизначеності, що дає змогу правоохоронним органам свавільно тлумачити норми закону та перешкоджати нормальному функціонуванню підприємств.

Як зазначав Письменський (2024), "кримінально-правова норма про колабораційну діяльність містить неточності та загалом сформульована невдало".

Матюшенко та Лігун (2024) наголошували на певній нечіткості певних норм кримінального законодавства, зокрема ст. 111 КК України, що безпосередньо впливає на правильне застосування того чи іншого

положення, вони стверджували: "Вимагають узгодження об'єктивні та суб'єктивні ознаки зазначених у ст. 111-1 КК кримінальних правопорушень, які сконструйовані таким чином, що ускладнюють, а інколи й унеможливають відмежування між собою діянь, передбачених ст. 111 "Державна зрада", 111-1 "Колабораційна діяльність", 111-2 "Пособництво державі агресору"..."

Свою чергою, Шлапаченко (2023) зазначив, що "не визнаючи криміналізовані у ст. 111-2 КК діяння ані зрадою, ані колабораційною діяльністю, а утворюючи нове поняття, – "пособництво державі-агресору", і не пропонуючи при цьому розмежувальних ознак (ба навіть традиційної ремарки: – "за відсутності ознак державної зради"), законодавець додатково ускладнює кваліфікацію форм співпраці з агресором та посилює невизначеність у й без того не бездоганному понятійному апараті злочинів проти основ національної безпеки України".

Отже, ці статті виступають або як законна підстава для відкриття кримінальних справ, або ж можуть використовуватися як інструмент неправомірного тиску на український бізнес. Тому зміни в кримінальному законодавстві, що відбулися після початку повномасштабного вторгнення, не лише розширили обсяги можливих правопорушень, а й створили додаткові ризики для бізнесу в умовах все більшого тиску з боку правоохоронних органів.

1.2. Динаміка розслідувань кримінальних справ у сфері економічних зв'язків з державою-агресором

Згідно з відомостями, наданими самими ж правоохоронними органами, після початку повномасштабної війни значно зросла кількість кримінальних проваджень щодо українських компаній, які нібито мають економічні зв'язки з державою-агресором. Зокрема, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідування, Бюро економічної безпеки та Національна поліція України активно займаються розслідуванням таких справ. Проте такі кейси зазвичай активно ініціюються з метою інтимідації українського бізнес-середовища, кінцева мета якої є досить очевидною – встановлення повного контролю або ж ліквідація підприємства.

Для ілюстрації вищесказаного доречним буде навести проведений автором статті аналіз статистичних даних сайту Офісу Генерального прокурора України, де простежується певне співвідношення динаміки розгляду кримінальних справ, відкритих за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки. Відповідну статистику за 2022 р. представлено у таблиці.

Оцінка кількості вироків, виданих у кримінальних справах, пов'язаних з економічними зв'язками з державою-агресором, є ускладненою, оскільки, як свідчить статистика, лише незначна частина облікованих справ доходить до стадії судового розгляду. Аналізуючи

відсоткове співвідношення справ, направлених до суду, стосовно зареєстрованих правопорушень можна констатувати, що приблизно 80%, а в деяких випадках до 98% справ не отримують логічного завершення протягом тривалого часу, залишаючись у стані невизначеності. Це викликає питання щодо ефективності роботи правоохоронних органів у забезпеченні оперативного та справедливого розгляду справ.

Таблиця

Динаміка розгляду кримінальних справ за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, за 2022 р.

Назва статті	Відкриті кримінальні провадження	Кількість вручених підозр	Кількість переданих до суду справ	Відсоткове співвідношення відкритих кримінальних справ до переданих з них до суду, %
ст. 110-2 КК України (Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змін меж території або державного кордону України)	246	7	4	1.6
ст. 111 КК України (Державна зрада)	1957	609	309	15.8
ст. 111-1 КК України (Колабораційна діяльність)	3851	1090	620	16.1
ст. 111-2 КК України (Посібництво державі-агресору)	379	77	25	6.6

Джерело: складено автором за Єдиним звітом про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 р. (2024).

За даними 2023 р., відсоткове співвідношення справ, переданих до суду, становить лише 2.3, 28.06, 30.7 і 10.2% відповідно до порядку згадування статей (див. таблицю). Отже, значна частина справ залишається на досудовому етапі, що надає правоохоронним органам можливість чинити тиск на осіб, яких вважають "правопорушниками", використовуючи свої повноваження.

Хоча ці показники можуть не викликати занепокоєння у контексті статистичного аналізу, досудові дії правоохоронних органів, здійснювані в рамках розслідувань, нерідко призводять до затримок у діяльності підприємств, а в деяких випадках стають причинами її повного припинення. Жодне підприємство не може функціонувати без негативних наслідків у такому стані невизначеності, коли існує постійна загроза неочікуваних обшуків, незаконних прослуховувань та сфабрикованих справ.

Проблема тиску на бізнес набрала таких масштабів, що питання економічної безпеки та захисту бізнес-середовища в Україні було

винесено на розгляд Ради національної безпеки і оборони (РНБО). Як наслідок, рішення РНБО було реалізовано Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про невідкладні заходи із забезпечення економічної безпеки на період дії правового режиму воєнного стану" № 21/2024 (2024, 23 січня), що передбачає мораторій на "маски-шоу", створення Ради з підтримки підприємництва та внесення змін до законодавства про Бюро економічної безпеки (БЕБ) для обмеження тиску на легальний бізнес. Така реакція держави свідчить про критичний рівень проблеми тиску на бізнес в Україні, що змусило уряд вжити рішучих заходів для її розв'язання.

Отже, основною причиною посиленого тиску на український бізнес та зловживань з боку правоохоронних органів, у т. ч. через звинувачення у злочинах за "економічні зв'язки з державою-агресором", є не лише наявність нових статей Кримінального кодексу, а і їхня розмитість та невизначеність, зокрема, об'єктивної сторони. Цей суттєвий недолік надає правоохоронним органам можливість вільно трактувати законодавчі норми, що сприяє свавіллям та зловживанням і створює додаткові перешкоди для легального бізнесу. Необхідно чітко визначити межі та критерії правопорушень, аби забезпечити захист підприємців від несправедливого переслідування та сприяти справедливому правозастосуванню.

2. Законодавчі прогалини та недоліки в регулюванні ліквідації економічних зв'язків з державою-агресором: причини зловживань

Поряд із невизначеністю нововведених положень кримінального законодавства, які були включені до розділу, що криміналізує діяння, пов'язані з посяганням на основи національної безпеки України, існує низка інших прогалин. Ці прогалини, своєю чергою, внаслідок застосування зазначених статей, негативно впливають на тривалість та ефективність відкритих кримінальних проваджень.

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України створює умови, за яких слідчі змушені відкривати кримінальні провадження практично миттєво після отримання заяви. Це зумовлено ризиком притягнення слідчого до відповідальності у разі невідкриття провадження. Хоча така система має на меті забезпечити швидке реагування на можливі злочини, на практиці вона призводить до низки проблем.

Основним недоліком такого підходу є відсутність попередньої перевірки фактів і доказів, які підтверджують наявність ознак складу кримінального правопорушення. Як наслідок, відкриваються тисячі кримінальних справ, значна частина яких не має реальних підстав. У деяких випадках різні правоохоронні органи (наприклад Національне антикорупційне бюро України та Служба безпеки України) можуть відкривати кримінальні справи за аналогічними фактами, що спричиняє

дублювання розслідувань, які не закриваються роками. Це створює надмірне навантаження на правоохоронні органи та призводить до неефективного використання ресурсів. Замість того, щоб зосередитися на розслідуванні реальних злочинів, правоохоронці змушені витрачати час і зусилля на ведення численних безперспективних або замовних справ, які часто використовуються як інструмент тиску на бізнес.

Аналіз публічних джерел, включно з офіційними повідомленнями та звітами Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Вищого антикорупційного суду та інших правоохоронних органів, свідчить про наявність серйозної проблеми корупції в системі правоохоронних органів України. Одним із найбільш тривожних аспектів є існування так званих "замовних" кримінальних справ, які відкриваються не на підставі реальних правопорушень, а за ініціативою зацікавлених осіб з метою тиску на конкурентів або досягнення інших неправомірних цілей. Такі справи підривають довіру до правоохоронної системи та створюють суттєві перешкоди для нормального функціонування бізнесу і суспільства в цілому.

Наприклад, 16 липня 2024 р. детективи Національного антикорупційного бюро України затримали прокурора Офісу Генерального прокурора України під час отримання хабаря у 170 тисяч доларів (170 тис. дол. США за закриття справи: викрито прокурорів (ФОТО)). У ході розслідування НАБУ та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури також викрито групу прокурорів у керівництві генеральної прокуратури, які порушували та закривали кримінальні справи на замовлення.

Слід зазначити, що чинне кримінальне законодавство не встановлює обмежень щодо строків проведення досудового розслідування, що призводить до тривалості кримінальних проваджень. Зокрема, Кримінально-процесуальний кодекс України визначає кілька стадій кримінального провадження, де досудове розслідування є першим етапом. Воно розпочинається з внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань на підставі заяви особи або рапорту працівника правоохоронного органу.

Після початку досудового розслідування слідчий отримує право проводити слідчі дії, включно з негласними розшуковими заходами, а також ініціювати заходи забезпечення кримінального провадження. Відповідно до законодавства України ці повноваження повинні мати часові обмеження, щоб забезпечити досягнення завдань кримінального провадження у розумні строки. До початку 2024 р. ст. 219 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначала, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (12 місяців для нетяжких злочинів та 18 місяців для тяжких або особливо тяжких злочинів). Проте з 1 січня 2024 р. набрав чинності Закон України "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу

України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури" № 3509-IX (2023, 8 грудня), який змінив порядок обчислення строків досудового розслідування. Тепер строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом або іншим процесуальним документом.

Відповідно до КПК України вручення підозри здійснюється прокурором або слідчим. Однак процес прийняття рішення щодо вручення або невручення підозри відбувається в так званому ручному режимі, без чітко визначених строків. Це ставить підприємства та фізичних осіб у залежність від суб'єктивного рішення слідчого або прокурора.

Особливе занепокоєння викликає відсутність відповідальності за необґрунтоване затягування вручення підозри. Слідчий або прокурор можуть на власний розсуд відкладати цю процедуру, що негативно впливає на права підозрюваного й ефективність розслідування в цілому.

У рішенні у справі "Нечипорук і Йонкало проти України" (2011, 21 квітня) Європейський суд з прав людини зазначив, що термін "обґрунтована підозра" означає наявність фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення. Тлумачення поняття "обґрунтованості" залежить від усіх обставин справи. Обґрунтованість підозри не може встановлюватися *in abstracto* або ґрунтуватися на суб'єктивних припущеннях; вона має підкріплюватися конкретними доказами в кримінальному провадженні. Для оцінки обґрунтованості підозри слідчий суддя має виходити з того, чи може ця сукупність доказів переконати незацікавлену особу в тому, що підозрюваний імовірно вчинив злочин.

Нові правила застосовуються до всіх кримінальних проваджень, які не були завершені на момент набрання чинності законом. У "фактових" справах (де немає підозрюваних і жодній особі не було повідомлено про підозру) строки досудового розслідування не обчислюються. Це створює загрозу для штучного затягування справ і насамперед призводить до постійного тиску на бізнес – арештів майна, замороження коштів, обшуків, витоку конфіденційної інформації, неможливості захистити своє підприємство і, зрештою, його повної ліквідації. КПК України також не забороняє повторне застосування забезпечувальних заходів, що в поєднанні з тривалими та нерегульованими строками досудового розслідування є вбивчим для бізнесу фактором.

Ключовою проблемою є також ситуація, коли український бізнес використовує товари, вироблені в росії або білорусі, але придбані в країнах ЄС. Це може розглядатися як підтримка економічних зв'язків із державою-агресором, що створює репутаційні та юридичні ризики для українських компаній, навіть якщо вони здійснюють діяльність за межами України.

Однак важливо зазначити, що повна заборона на використання російських товарів українськими підприємствами в будь-якій точці світу може бути надмірною та непрактичною. Якщо легальний український бізнес купує російські товари на території Європейського Союзу, це не має вважатися фінансуванням держави-агресора. Заборона на використання товарів, легально придбаних у третіх країнах, може суперечити міжнародному праву та принципам вільної торгівлі, що негативно вплине на конкурентоспроможність українського бізнесу на міжнародних ринках.

На внутрішньому фронті зростає тиск на бізнес з боку правоохоронних органів, які зацікавлені в отриманні коштів у вигляді хабарів. Бізнесмени стають жертвами стратегії тиску з боку силових структур, що використовують законодавство для зловживання своїми повноваженнями. Це свідчить про серйозні прогалини в законодавстві, які необхідно терміново усунути для забезпечення справедливості та правопорядку в країні.

На жаль, з багаторічної практики, можна лише зазначити, що станом на сьогодні бізнесу дуже важко протистояти неправомірному впливу та тиску з боку слідчого та інших правоохоронних органів, адже наявні механізми оскарження дій слідчих та прокурорів просто неефективні. Нерідкістю є і те, що прокурори не реагують на скарги адвоката належним чином, прикриваючись "таємницею досудового слідства", а суди кажуть про "відсутність права на втручання в досудове розслідування слідчого або прокурора". Так, увесь цей бізнесовий терор може тривати роками, доки компанія повністю не самоліквідується.

Та все ж є ще одна "особлива" загроза для українських підприємств – це замовні кримінальні провадження. Останнім часом це набуло надзвичайно дивакуватих форм. І одна з цікавих і справді нових схем – конкуренти по бізнесу (або ж недобросовісні представники правоохоронних органів) "замовляють кримінальні правопорушення проти компанії або ж конкретної фізичної особи" шляхом використання громадських організацій. Ці організації (часто з авторитетними учасниками у складі, зокрема військовими) подають формальну заяву до правоохоронних органів про вчинення кримінального правопорушення, і після цього правоохоронні миттєво її "підхоплюють" і відкривають кримінальне провадження.

3. Шляхи вдосконалення правового регулювання для забезпечення стабільності бізнес-середовища

Сформована вище проблематика застосування певних статей кримінального кодексу та усталеної практики щодо тиску на бізнес з боку правоохоронних органів, а також статистичні дані щодо динаміки розгляду кримінальних справ у сфері захисту основ національної безпеки свідчать про нагальну потребу у вдосконаленні чинного кримінального законодавства. Це вдосконалення має на меті зменшити

свавільне тлумачення його норм і знизити рівень зловживань з боку правоохоронних органів.

Крім того, запропоновані зміни не лише сприятимуть посиленню захисту українського бізнесу від кримінальних переслідувань, які виникають через незначні або вигадані економічні зв'язки з державою-агресором, а й позитивно вплинуть на загальну ефективність кримінальних розслідувань.

По-перше, важливо впровадити механізм попередньої ретельної перевірки повідомлень про можливі кримінальні правопорушення, що стосуються основ національної безпеки. Чинний КПК України змушує слідчих і прокурорів відкривати провадження майже відразу після отримання заяви, що призводить до тисяч безпідставних кримінальних справ. Для уникнення подібних ситуацій слід запровадити обов'язок правоохоронних органів проводити попередню перевірку наявності складу злочину. У разі виявлення свідомо неправдивих відомостей, поданих заявниками, необхідно відкривати кримінальні провадження проти них. Цей підхід забезпечить не лише захист бізнесу від необґрунтованих звинувачень, а й стимулюватиме заявників діяти відповідально.

По-друге, потрібно встановити обмеження термінів проведення досудового розслідування. Згідно зі змінами до КПК України терміни досудового розслідування наразі визначаються з моменту повідомлення про підозру, що ставить підприємства в залежність від суб'єктивного рішення слідчого. Варто забезпечити чіткі терміни для досудового розслідування, що допоможе уникнути ситуацій, коли підприємства зазнають збитків через затягування процесу з боку правоохоронних органів.

Водночас важливо конкретизувати ст. 110-2, 111, 111-1, 111-2 КК України. Необхідно розкрити й уточнити, що саме становить об'єктивну сторону злочину за згаданими вище статтями, для зменшення випадків свавільного тлумачення цих норм та безпідставного відкриття кримінальних проваджень проти українських підприємств. Розуміння суті та елементів злочинів, які пов'язані з наявністю економічних зв'язків з державою-агресором, допоможе не лише створити чіткі критерії для правоохоронних органів, а й убезпечити добросовісних підприємців від переслідувань. Це, своєю чергою, сприятиме формуванню правового середовища, яке не тільки захищатиме національні інтереси, але й підтримуватиме розвиток економіки, заважаючи зловживанням з боку правоохоронних органів. Чітке визначення об'єктивних складових злочинів також забезпечить правову визначеність, що є важливим аспектом для належної організації бізнес-процесів в Україні.

Крім того, необхідно юридично закріпити легальність закупівлі українським бізнесом російських товарів на території країн, які не є державами-агресорами. Це дозволить уникнути двозначностей і неправомірних звинувачень, які підривають бізнесову активність. Законодавство має чітко встановити, що купівля товарів російського походження в країнах, що не підтримують агресивну політику рф, є законною практикою, а не фінансуванням держави-агресора.

Ще одним важливим аспектом є вирішення проблеми імпорту товарів з російським походженням. Після запровадження заборони на імпорт товарів з росії регіональні митні органи часто трактують цю заборону неправильно, звинувачуючи українські підприємства в економічних зв'язках з рф. Слід запровадити чітке визначення терміна "заборона імпорту", щоб уникнути неправомірних звинувачень.

Також важливо удосконалити процедуру оскарження дій правоохоронних органів. Наявні механізми оскарження їхніх дій часто є неефективними, оскільки прокурори можуть ігнорувати скарги, посилаючись на "таємницю досудового слідства". Потрібно забезпечити швидкий і ефективний розгляд скарг від підприємців, сформувавши спеціалізовані комісії для розгляду таких звернень.

Останнім, але не менш важливим аспектом є створення аналітичного модуля в Єдиному реєстрі досудових розслідувань з можливістю публічного доступу до узагальнених даних. Цей крок дасть змогу забезпечити прозорість та контроль за діяльністю правоохоронних органів, а також допоможе бізнесу своєчасно реагувати на можливі зловживання.

Впровадження цих змін є необхідним кроком для формування правового середовища, яке сприятиме розвитку бізнесу в Україні, захисту прав підприємців і зменшенню зловживань з боку правоохоронних органів. Це створить основи для стабільного й успішного бізнес-клімату в умовах війни та післявоєнного відновлення країни.

Висновки

В умовах російського нападу на Україну питання економічних зв'язків з державою-агресором стало надзвичайно актуальним. Значні зміни в КК України, запроваджені після початку повномасштабного вторгнення, кардинально вплинули на правову обстановку щодо відповідальності українських підприємств за співпрацю з росією. Це привело до розширення можливостей для притягнення бізнесу до кримінальної відповідальності, однак водночас стало основою для безпідставних звинувачень і тиску з боку правоохоронних органів.

Невизначеність правового поля та розмиті формулювання, що містяться в статтях Кримінального кодексу, створюють умови для свавільного тлумачення норм, які можуть бути використані для інтимідації підприємств. Статистичні дані свідчать про те, що значна частина кримінальних справ залишається на досудовому етапі й не доходить до судового розгляду, що ставить під сумнів ефективність розслідувань і викриває проблеми в системі кримінального правосуддя. Наявність серйозних корупційних ризиків, зокрема "замовних" справ, підкреслює недоліки чинного кримінально-процесуального законодавства.

Відсутність у законодавстві чітких правових норм щодо кримінальної відповідальності за економічні зв'язки з державою-агресором ускладнює діяльність легального бізнесу, погіршуючи інвестиційний

клімат і знижуючи рівень довіри до правової системи. В умовах постійного тиску з боку правоохоронних органів підприємства змушені витратити ресурси на правовий захист замість розвитку бізнесу.

Для вирішення цих проблем необхідно внести зміни до законодавства, які сприятимуть стабільності й передбачуваності правового середовища. Це включає запровадження обов'язкової попередньої перевірки фактів перед відкриттям кримінального провадження, чітке визначення термінів, що стосуються економічних зв'язків, а також вдосконалення механізмів контролю за діями слідчих і прокурорів. Лише завдяки системним змінам у законодавстві та практиці його застосування можна досягти зменшення зловживань, забезпечити правову визначеність і створити сприятливі умови для розвитку бізнесу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність" № 2108-IX (2022, 3 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text	Law of Ukraine "On amendments to certain legislative Acts of Ukraine on criminal liability for collaboration" No. 2108-IX (2022, March 3). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text
Закон України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки" № 2198-IX (2022, 14 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text	Law of Ukraine "On amendments to the Criminal and Criminal procedure Codes of Ukraine on improving liability for collaboration and features of applying preventive measures for crimes against the foundations of national and public security" No. 2198-IX (2022, April 14). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text
Письменський, Є. О. (2024). Про проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (на прикладі однієї справи про колабораційну діяльність). <i>Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка</i> , (1), 130–144. https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.130-144	Pysmenskyi, Ye. O. (2024). On the problems of forming and implementing Ukraine's criminal law policy in the conditions of martial law (on the example of one case about collaborative activity). <i>Bulletin of Luhansk Scientific-Educational Institute named after E. O. Didorenko</i> , (1), 130–144. https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.130-144
Матюшенко, О. І., & Лігун, А. І. (2024). Колабораційна діяльність: проблемні питання та перспективи їх вирішення. <i>Південноукраїнський правничий часопис</i> , (2), 36–42. https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.6	Matiushenko, O. I., & Lihun, A. I. (2024). Collaborative activities: problematic issues and prospects for their resolution. <i>South Ukrainian Law Journal</i> , (2), 36–42. https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.6
Шлапаченко, В. М. (2023). Проблемні питання криміналізації пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). <i>Вісник кримінального судочинства</i> , (1–2), 162–172. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/164-172	Shlapachenko, V. M. (2023). Problematic Issues of Criminalizing Assistance to the Aggressor State (Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine). <i>Bulletin of Criminal Justice</i> , (1–2), 162–172. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/164-172
Офіс Генерального прокурора. (2023). <i>Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 року</i> . https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2024/01/Zahalni-vidomosti-pro-kilkist-zareiestrovanykh-kryminalnykh-pravoporushen-ta-rezultaty-ikh-dosudovoho-rozsliduvannia-u-sichni-hrudni-2022-r.pdf	Office of the Prosecutor General. (2023). <i>Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2022</i> . https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2024/01/Zahalni-vidomosti-pro-kilkist-zareiestrovanykh-kryminalnykh-pravoporushen-ta-rezultaty-ikh-dosudovoho-rozsliduvannia-u-sichni-hrudni-2022-r.pdf
Офіс Генерального прокурора. (2024). <i>Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року</i> . https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2024/04/Zahalni-vidomosti-pro-kilkist-zareiestrovanykh-kryminalnykh-pravoporushen-ta-rezultaty-ikh-dosudovoho-rozsliduvannia-u-sichni-hrudni-2023-r.pdf	Office of the Prosecutor General. (2024). <i>Unified Report on Criminal Offenses for January-December 2023</i> . https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2024/04/Zahalni-vidomosti-pro-kilkist-zareiestrovanykh-kryminalnykh-pravoporushen-ta-rezultaty-ikh-dosudovoho-rozsliduvannia-u-sichni-hrudni-2023-r.pdf

Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про невідкладні заходи із забезпечення економічної безпеки на період дії правового режиму воєнного стану" №21/2024 (2024, 23 січня). https://www.president.gov.ua/documents/212024-49521	Decree of the President of Ukraine "On the Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine "On urgent measures to ensure economic security for the period of legal regime of martial law" No. 21/2024 (2024, January 23). https://www.president.gov.ua/documents/212024-49521
Національне антикорупційне бюро України. (2024, 16 липня). <i>170 тис. дол. США за закриття справи: викрито прокурорів (ФОТО)</i> . https://nabu.gov.ua/news/170-tys-dol-ssha-za-zakryttia-spravy-vykryto-prokuroriv	National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. (2024, July 16). <i>USD 170 000 for case closure: prosecutors (PHOTO) were exposed</i> . https://nabu.gov.ua/news/170-tys-dol-ssha-za-zakryttia-spravy-vykryto-prokuroriv
Закон України "Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури" № 3509-IX (2023, 8 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text	Law of Ukraine "On amendments to the Criminal procedure Code of Ukraine and other legislative Acts of Ukraine on strengthening the independence of the Specialized anti-corruption prosecutor's office" No. 3509-IX (2023, December 8). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#Text
Нечипорук і Йонкало проти України, заява № 42310/04 (2011, 21 квітня). Європейський суд з прав людини. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text	Nechyporuk and Yonkalo v. Ukraine, App. No. 42310/04 (2011, April 21). The European Court of Human Rights. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин з державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору. З огляду на те, що автор працює в установі, яка є видавцем журналу, що може зумовити потенційний конфлікт або підозру в упередженості, остаточне рішення про публікацію цієї статті (включно з вибором рецензентів і редакторів) приймалося тими членами редколегії, які не пов'язані з цією установою.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Мельниченко, Р. (2025). Правова кваліфікація злочинів щодо фінансування агресора. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, 2(139), 72–85. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)06](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)06)

Надійшла до редакції 24.10.2024.
Прийнято до друку 16.12.2024.
Публікація онлайн 11.06.2025.

DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)07](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)07)

УДК 328.185(477)

ДОБРЯНСЬКА Наталія <https://orcid.org/0000-0002-6319-0409>

к. ю. н., професор, доцент кафедри
публічного та приватного права
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського

вул. Дрона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, Україна
Natalya2008@ukr.net

DOBRIANSKA Nataliia <https://orcid.org/0000-0002-6319-0409>

PhD (Law), Professor,
Associate Professor at the Department of State,
Law and Humanities Scientific Humanitarian
Institute
V. I. Vernadsky Taurida National University
33, John McCain St., Kyiv, 01042, Ukraine
Natalya2008@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено нормативно-правове забезпечення антикорупційної політики в Україні та його вплив на ефективність боротьби з корупцією у сфері публічного управління. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що корупція залишається однією з найсерйозніших проблем в Україні, яка негативно впливає на всі сфери суспільного життя – економіку, політику, судову систему, правоохоронні органи та державне управління. Високий рівень корупції підриває довіру громадян до влади, перешкоджає заточенню іноземних інвестицій, сповільнює процеси європейської інтеграції та загрожує національній безпеці. Тому особливо важливим аспектом є оцінка дієвості Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки, яка покликана забезпечити системний підхід до боротьби з корупцією. Водночас війна, економічна нестабільність та політичні виклики можуть стати факторами, що ускладнюють її реалізацію. Вивчення нормативно-правового забезпечення антикорупційної політики є надзвичайно важливим для виявлення її сильних і слабких сторін, формування ефективних механізмів запобігання корупції та забезпечення верховенства права в Україні. В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що ефективність антикорупційної політики в Україні значною мірою залежить від узгодженості та дієвості нормативно-правового забезпечення, а також від інституційної спроможності антикорупційних органів. Вдосконалення правових механізмів і підвищення незалежності контролюючих структур можуть суттєво знизити рівень корупції. Для перевірки та підтвердження висунутої гіпотези застосовано низку методів загальноправового і спеціально-юридичного характеру. За допомогою таких методів, як аналіз законодавства, вивчено нормативно-правові акти, що регулюють антикорупційну політику; порівняльний аналіз – зіставлено антикорупційні підходи в Україні та в інших країнах; контент-

IMPROVEMENT OF THE REGULATORY LEGAL FRAMEWORK OF ANTI-CORRUPTION POLICY

The regulatory and legal support for anti-corruption policy in Ukraine and its impact on the effectiveness of the fight against corruption in the field of public administration has been studied. The relevance of this study is due to the fact that corruption remains one of the most serious problems in Ukraine, which negatively affects all spheres of public life – the economy, politics, the judiciary, law enforcement agencies and public administration. The high level of corruption undermines citizens' trust in the authorities, hinders the attraction of foreign investment, slows down the processes of European integration and threatens national security. Therefore, a particularly important aspect is the assessment of the effectiveness of the Anti-Corruption Strategy for 2021–2025, which is designed to provide a systematic approach to combating corruption. At the same time, war, economic instability and political challenges can become factors that complicate its implementation. The research on the regulatory and legal support of anti-corruption policy is extremely important for identifying its strengths and weaknesses, the formation of effective mechanisms for preventing corruption and ensuring the rule of law in Ukraine. This study is based on the hypothesis that the effectiveness of anti-corruption policy in Ukraine largely depends on the coherence and effectiveness of regulatory and legal support, as well as on the institutional capacity of anti-corruption bodies. Improving legal mechanisms and increasing the independence of controlling structures can significantly reduce the level of corruption. A number of methods of general legal and special legal nature have been used to verify and confirm the hypothesis. Using methods such as legislative analysis, the normative and legal acts regulating anti-corruption policy have been studied; comparative analysis – anti-corruption approaches in Ukraine and other countries were compared; content analysis – an analysis of scientific research

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

аналіз – проведено аналіз наукових досліджень та публікацій на тему антикорупційної політики; емпіричний аналіз – надано оцінку ефективності діяльності антикорупційних органів на основі відкритих даних. На підставі цього зіставлення підтверджено висунуту на початку дослідження гіпотезу.

Ключові слова: антикорупційна політика, нормативно-правове забезпечення, запобігання корупції, публічна служба, електронне декларування.

and publications on the topic of anti-corruption policy was conducted; empirical analysis – an assessment of the effectiveness of the activities of anti-corruption bodies was provided based on open data. Based on this comparison, the hypothesis put forward at the beginning of the study was confirmed.

Keywords: anti-corruption policy, regulatory and legal support, corruption prevention, public service, electronic declaration.

JEL Classification: K14, K42.

Вступ

Актуальність цієї теми дослідження зумовлена тим, що корупція є однією з найгостріших проблем, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток України, підриває довіру громадян до органів влади та перешкоджає євроінтеграційним процесам. Попри численні антикорупційні реформи, що впроваджуються впродовж останніх років, питання ефективного нормативно-правового забезпечення антикорупційної політики залишається неповністю врегульованим. Отже, аналіз нормативно-правового забезпечення антикорупційної політики в Україні є важливим для визначення його сильних і слабких сторін, а також розробки рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері протидії корупції.

Окремі аспекти нормативного регулювання антикорупційної діяльності України досліджували такі вчені, як Є. Вандін, М. Гришук, Н. Курко та багато інших, оскільки проблема протидії корупції викликає чимало дискусій у науковому співтоваристві.

Огляд наявних наукових праць з цієї проблематики свідчить, що часто аналізуються окремі питання антикорупційного законодавства, однак відсутні комплексні дослідження того, наскільки ефективно ці норми застосовуються на практиці. Крім того, здебільшого розглядаються антикорупційні заходи в умовах мирного часу, проте війна в Україні створює нові виклики для боротьби з корупцією. Попри наявність численних наукових праць у цій сфері, актуальність зміцнення та підвищення ефективності антикорупційної політики держави, особливо в сучасних умовах, не втрачається, а лише посилюється, а тому наукові пошуки потребують нових підходів до її дослідження.

Метою статті є аналіз чинного законодавства України у сфері запобігання та протидії корупції, оцінка його ефективності, а також визначення проблем та шляхів удосконалення нормативно-правового регулювання антикорупційної політики в Україні.

В основу цього дослідження покладено гіпотезу про те, що ефективність антикорупційної політики в Україні значною мірою залежить від узгодженості та дієвості нормативно-правового забезпечення, а також інституційної спроможності антикорупційних органів. Також висунуто припущення про те, що вдосконалення правових механізмів та підвищення незалежності контролюючих структур можуть суттєво знизити рівень корупції.

Для перевірки та підтвердження висунутої гіпотези використано низку загальноправових та спеціально-юридичних методів.

Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних та міжнародних експертів з питань антикорупційної політики, публікації у фахових юридичних та економічних виданнях, дослідження українських і закордонних аналітичних центрів щодо ефективності антикорупційного законодавства, а також аналітичні матеріали.

Перевірка гіпотези на підставі окресленої методології дослідження проводилася у три етапи. На першому визначено мету, завдання та висунуто гіпотезу дослідження. За допомогою аналітичного методу проведено аналіз наукових джерел, огляд наявних досліджень у сфері антикорупційної політики, вивчено нормативно-правові акти, що регулюють запобігання корупції в Україні, та сформовано теоретичну й інформаційну базу дослідження. Другим став аналітичний етап, на якому досліджено структуру та зміст антикорупційного законодавства України, проведено оцінку діяльності антикорупційних органів і їхньої ефективності, проаналізовано Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки та її вплив на боротьбу з корупцією й виявлено основні проблеми у реалізації антикорупційної політики, включно з неефективністю правозастосування, політичним тиском та інституційною слабкістю антикорупційних органів. На останньому, підсумковому етапі, узагальнено отримані результати та сформульовано висновки, визначено ключові напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення антикорупційної політики, розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності антикорупційних заходів.

Для досягнення поставленої мети та завдань цієї статті її структуровано на три частини, кожна з яких розкриває окремі питання, що у комплексі зумовлюють цілісність та ґрунтовність дослідження проблем нормативно-правового забезпечення антикорупційної політики в Україні та його впливу на ефективність боротьби з корупцією.

Перша частина дослідження зосереджена на вивченні основних законодавчих актів, а саме Кримінального кодексу України, Закону України "Про запобігання корупції", визначенні ролі міжнародних стандартів у формуванні антикорупційного законодавства, встановленні взаємозв'язку між антикорупційними законами та проблемами їх імплементації.

У другій частині висвітлюється діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Вищого антикорупційного суду (ВАКС), визначаються проблеми функціонування антикорупційних органів та їх незалежність, проводиться оцінка ефективності державної антикорупційної політики.

Третя, завершальна частина статті, присвячена аналізу Антикорупційної стратегії України на 2021–2025 роки, викликам у боротьбі

з корупцією (політичні, економічні, воєнні фактори) та розробці пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення та зміцнення антикорупційних інституцій.

1. Нормативно-правові акти, що регулюють антикорупційну політику в Україні

Правове регулювання формування та реалізації антикорупційної політики в Україні на сьогодні представлено чималою кількістю нормативно-правових актів, серед яких найбільш важливими є закони України "Про запобігання корупції" (2014), "Про Національне антикорупційне бюро України" (2014) та ін.

Як наголошується у науковій літературі, на стрімкий розвиток новітнього антикорупційного законотворення, яке відбувалося починаючи з 2014 р., одразу вплинуло декілька факторів: соціальний тиск на владу, що зумовив виникнення політичної кризи; відмова від поліцентричного міжнародного статусу та перехід на цілковитий проєвропейський курс розвитку України; погіршення рівня життя населення, економічна криза (Вандін, 2016).

На підставі аналізу всієї сукупності актів антикорупційного законодавства деякі науковці доходять висновку, що останнє включає акти, що регулюють: 1) діяльність, що полягає в обмеженні, нейтралізації чи усуненні корупційних факторів, запобіганні конфлікту інтересів, нормативному визначенні рамок поведінки правового й етичного характеру суб'єктів відповідальності за корупцію тощо; 2) чітке визначення ознак корупційних злочинів, передбачених адекватних заходів відповідальності за їх скоєння, належне врегулювання діяльності державних владних органів та їх спецпідрозділів, якими безпосередньо чиниться протидія корупції (Паутов, 2019).

Беззаперечно, Закон України "Про запобігання корупції" (2014) є фундаментальним нормативно-правовим актом, який визначає правові засади запобігання корупції, механізми контролю та відповідальності за корупційні правопорушення. Його ухвалення стало важливим кроком у реформуванні антикорупційної політики України відповідно до міжнародних стандартів.

Основне значення цього Закону у сфері регулювання антикорупційної політики виражається у визначенні основних принципів та механізмів антикорупційної політики; закріпленні основних засад запобігання корупції, таких як верховенство права, прозорість, доброчесність, невідворотність покарання та громадський контроль; регулюванні діяльності антикорупційних органів тощо.

Отже, Закон України "Про запобігання корупції" є ключовим інструментом превентивної боротьби з корупцією, оскільки не лише передбачає покарання за корупційні діяння, але й впроваджує ефективні запобіжні механізми. Його реалізація сприяє зниженню рівня корупції,

підвищенню доброчесності державних службовців і зміцненню демократичних інститутів в Україні.

Не менш важливе значення для регулювання антикорупційної політики в Україні має Кримінальний кодекс України (2001) (далі – КК України), що відіграє ключову роль у правовому забезпеченні антикорупційної політики, встановлюючи кримінальну відповідальність за корупційні злочини та визначаючи санкції для осіб, причетних до корупційних правопорушень.

КК України містить окремий розділ (Розділ XVII "Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг"), що визначає склад корупційних злочинів, зокрема: одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); декларування недостовірної інформації (ст. 366-2), незаконне збагачення (ст. 368-5), зловживання впливом (ст. 369-2) та ін.

Важливо, що вказані норми у КК України імplementовані на основі Конвенції ООН проти корупції, Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи та інших міжнародних стандартів у сфері боротьби з корупцією тощо.

Отже, КК України є основним інструментом кримінально-правового впливу на корупційні злочини. Його ефективне застосування сприяє зменшенню рівня корупції, посиленню відповідальності посадовців та формуванню доброчесного державного управління.

2. Інституційне забезпечення формування та реалізації антикорупційної політики в Україні

Важливим документом, що визначає засади державної антикорупційної політики на відповідний період, є затверджена Законом Верховної Ради України Антикорупційна стратегія (2022). Стаття 18 Закону України "Про запобігання корупції" визначає основи державної антикорупційної політики, відомої як Антикорупційна стратегія. Цей документ затверджується Верховною Радою України та реалізується через державну антикорупційну програму, яку розробляє Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) і затверджує Кабінет Міністрів України.

Антикорупційна стратегія є фундаментальним документом, що забезпечує цілісне, системне та стратегічне бачення боротьби з корупцією. Вона сприяє усуненню корупційних ризиків, підвищенню прозорості державного управління, зміцненню антикорупційних органів та формуванню суспільної нетерпимості до корупції.

Антикорупційна стратегія України на 2021–2025 роки, затверджена Верховною Радою 20 червня 2022 року, спрямована на зниження рівня корупції в ключових сферах державного управління (Закон України "Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки", 2022).

Документ ґрунтується на п'яти основних принципах: оптимізація функцій державних органів та місцевого самоврядування; цифрова трансформація та прозорість їхньої діяльності; створення законних альтернатив корупційним практикам; забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні правопорушення; формування суспільної нетерпимості до корупції та утвердження культури доброчесності.

Реалізація цієї стратегії має на меті забезпечити скоординовану роботу всіх державних органів для побудови доброчесної влади і справедливого суспільства, мінімізувати рівень корупції та зекономити до 200 млрд грн.

Оцінити ефективність Антикорупційної стратегії на 2021–2025 роки можна, аналізуючи її впровадження, досягнуті результати та рівень корупції в Україні.

Так, до позитивних аспектів чинної Антикорупційної стратегії слід віднести системний підхід, оскільки стратегія охоплює ключові сфери з високими корупційними ризиками, такі як суди, митниця, будівництво, оборона й охорона здоров'я; диджиталізацію, яка передбачає впровадження електронних сервісів та автоматизацію процесів, що зменшує вплив людського фактора; посилення відповідальності через запровадження механізмів контролю і невідворотності покарання для корупціонерів та ін.

Водночас Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки не позбавлена певних недоліків та викликів, що виявляються у затримці в реалізації – державну антикорупційну програму для реалізації стратегії ухвалено лише в червні 2023 року, що скорочує час на її впровадження; можливому опорі реформам тощо.

Стратегія є потенційно ефективною, оскільки містить чіткі кроки та підходи до зменшення корупції, але її успіх залежить від політичної волі, громадського контролю та незалежності антикорупційних органів.

Необхідно зазначити, що органом, уповноваженим формувати державну антикорупційну політику в Україні, є Національна рада з питань антикорупційної політики, яка відповідно до Указу Президента України від 14 жовтня 2014 р. № 808/2014 (2014) є консультативно-дорадчим органом при Президентові України. При цьому одним із завдань Національної ради є, зокрема, підготовка і подання Президенту України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії.

Крім того, в Україні діє ціла система антикорупційних органів, до якої входять такі ключові установи: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – розслідує корупційні злочини серед вищих посадових осіб; Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) – здійснює процесуальне керівництво справами НАБУ та підтримує державне обвинувачення в суді; Вищий антикорупційний суд (ВАКС) – розглядає кримінальні справи щодо корупційних правопорушень,

розслідуваних НАБУ та САП; Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) – перевіряє декларації посадовців, контролює фінансування партій та запобігає конфлікту інтересів; Державне бюро розслідувань (ДБР) – розслідує корупційні злочини, вчинені правоохоронцями, суддями та високопосадовцями, які не підслідні НАБУ; Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА) – здійснює виявлення, розшук та управління арештованими активами, отриманими незаконним шляхом.

3. Перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання антикорупційної політики в Україні

Необхідно погодитися з науковцями, які вказують на те, що, попри сформовану нормативно-правову основу у сфері регулювання антикорупційної політики, а також розгалужену систему антикорупційних органів, в Україні й досі спостерігаються корупційні прояви майже в усіх сферах суспільних відносин, а сама корупція є вагомим фактором стагнаційних процесів в національній економіці, серйозною загрозою верховенству закону та демократичним перетворенням в країні (Грищук, 2020).

Наприклад, В. Чорнописька та М. Ліпковська, досліджуючи правове забезпечення антикорупційної діяльності, вказують на недосконалість нормативно-правового підґрунтя діяльності Національної ради з питань антикорупційної політики, пояснюючи це тим, що більшість норм мають опосередковане значення та лише частково регламентують функціонування Національної ради за окремими напрямками (Чорнописька & Ліпковська, 2022).

Що стосується нормативного аспекту, то передусім варто проаналізувати ст. 18 Закону України "Про запобігання корупції", що регулює засади формування та реалізації антикорупційної стратегії.

Так, прогалинами у регулюванні засад антикорупційної політики в Україні є:

- відсутність чітких строків – у Законі не завжди вказані конкретні строки розроблення та затвердження Антикорупційної стратегії й супутніх програм, що може призводити до затримок у їх реалізації;
- недостатня деталізація відповідальності – механізми притягнення до відповідальності у разі невиконання не конкретизовані;
- обмежена участь громадськості – Закон не містить чітких механізмів активного залучення громадянського суспільства до процесу розроблення, моніторингу та оцінки Антикорупційної стратегії, що може знижувати рівень довіри та підтримки з боку суспільства.

Висновки

Нормативно-правове забезпечення антикорупційної політики в Україні має комплексний характер і охоплює низку законодавчих

та підзаконних актів, які регулюють питання запобігання, виявлення та покарання за корупційні правопорушення. Ключовими документами у цій сфері є Закон України "Про запобігання корупції", КК України, а також антикорупційні стратегії, затверджені на державному рівні.

Для підвищення ефективності функціонування антикорупційних інституцій та успішної реалізації положень Антикорупційної стратегії необхідно здійснити низку комплексних заходів, а саме: 1) посилити інституційну незалежність антикорупційних органів через упровадження надійних запобіжників від політичного впливу та втручання в їхню діяльність; 2) підвищити рівень цифровізації антикорупційної інфраструктури шляхом розширення використання автоматизованих систем для аналізу електронних декларацій, державних закупівель і бюджетних витрат, а також інтеграції технологій штучного інтелекту для виявлення фінансових аномалій у діяльності посадових осіб; 3) оптимізувати міжвідомчу координацію через створення єдиної цифрової платформи для оперативного обміну інформацією між НАЗК, НАБУ, САП, ДБР та іншими дотичними правоохоронними органами, а також розробку уніфікованих алгоритмів розслідування корупційних правопорушень для запобігання дублюванню функцій і конфліктам юрисдикцій; 4) розширити участь громадянського суспільства у системі громадського контролю за антикорупційними процесами, у т. ч. через підтримку механізмів незалежного моніторингу; 5) запровадити ефективну систему захисту та стимулювання викривачів корупції, що передбачає, зокрема, надання фінансових заохочень, гарантії конфіденційності та правовий захист від можливих переслідувань.

Отже, подальший розвиток антикорупційної політики в Україні потребує посилення незалежності антикорупційних органів, реформування судової системи, впровадження ефективних механізмів контролю за витрачанням бюджетних коштів, підвищення прозорості державного управління й активної участі громадянського суспільства. Лише комплексний підхід до боротьби з корупцією сприятиме утвердженню доброчесності влади та економічному розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Вандін, Є. (2016). Правове регулювання антикорупційної діяльності в Україні. <i>Національний юридичний журнал: теорія і практика</i> , (3), 72–76.	Vandin, Ye. (2016). Legal regulation of anti-corruption activities in Ukraine. <i>National Legal Journal: Theory and Practice</i> , (3), 72–76.
Гришук, М. (2020). Правове забезпечення антикорупційної діяльності: загальнотеоретичний аспект. <i>Наукові записки. Серія: Право</i> , (8, спец-випуск), 106–114.	Hryshchuk, M. (2020). Legal support of anti-corruption activities: general theoretical aspect. <i>Scientific Notes. Series: Law</i> , (8, special issue), 106–114.
Закон України "Про запобігання корупції" № 1700-VII (2014, 14 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n239	Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption" No. 1700-VII (2014, October 14). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n239
Закон України "Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки" № 2322-IX (2022, 20 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93	Law of Ukraine "On the principles of the state anti-corruption policy for 2021–2025" No. 2322-IX (2022, June 20). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93

Закон України "Про Національне антикорупційне бюро України" № 1698-VII (2014, 14 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text	Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" No. 1698-VII (2014, October 14). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text
Кримінальний кодекс України. Закон України № 2341-III (2001, 5 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text	Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 2341-III (2001, April 5). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
Паутов, В. О. (2019). Нормативно-правовий аспект протидії корупції в системі забезпечення національної безпеки України. <i>Держава і регіони</i> . Серія: Державне управління, 4(68), 171–175.	Pautov, V. O. (2019). The normative and legal aspect of combating corruption in the system of national security of Ukraine. <i>State and Regions</i> . Series: Public Administration, 4(68), 171–175.
Указ Президента України "Про Національну раду з питань антикорупційної політики" № 808/2014 (2014, 14 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text	Decree of the President of Ukraine "On the National Council on Anti-Corruption Policy" No. 808/2014 (2014, October 14). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014#Text
Чорнописька, В., & Ліпковська, М. (2022). Нормативно-правові засади правового статусу Національної ради з питань антикорупційної політики. <i>Вісник Національного університету "Львівська політехніка"</i> . Серія: Юридичні науки, 4(36), 136–143.	Chornopyska, V., & Lipkovska, M. (2022). Regulatory and legal foundations of the legal status of the National Council on Anti-Corruption Policy. <i>Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"</i> . Series: Legal Sciences, 4(36), 136–143.

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Добрянська, Н. (2025). Удосконалення нормативно-правового регулювання антикорупційної політики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія: Юридичні науки, 2(139), 86–94. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)07](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)07)

Надійшла до редакції 12.03.2025.

Прийнято до друку 22.04.2025.

Публікація онлайн 11.06.2025.

DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)08](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)08)
УДК 347.91/.95

ХАЛЮЗОВ Єгор

<https://orcid.org/0009-0006-3912-5398>

магістр, аспірант кафедри права
Національного аерокосмічного університету
імені М. Є. Жуковського
"Харківський авіаційний інститут"
вул. Вадима Манька, 17, Харків, 61070, Україна
khalugor@gmail.com

KHALIUZOV Yehor

<https://orcid.org/0009-0006-3912-5398>

Full Higher Education, Postgraduate Student
at the Department of Law
National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"
17, Vadym Manko St., Kharkiv, 61070, Ukraine
khalugor@gmail.com

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто процесуальні аспекти порядку та строків подання до суду висновку експерта, виконаного за зверненням учасника справи, враховуючи положення законодавства про адміністративне судочинство України. Актуальність дослідження зумовлена наявною суперечливою судовою практикою щодо строків подання цього доказу до суду, а також можливості долучити його до матеріалів справи на стадії розгляду справи по суті. Дискусійним виявилось і різне тлумачення адміністративними судами питання зупинення провадження судом на час проведення експертизи, яка була замовлена учасником справи самостійно у договірному порядку. Гіпотезою цього дослідження є те, що подання до суду такого висновку експерта необхідно здійснювати до початку розгляду справи по суті, в іншому випадку судом може бути відмовлено у його прийнятті. Для перевірки вказаної гіпотези проведено детальний аналіз судової практики. Відмічено, що існування поважних причин неможливості подачі цього доказу у встановлений законодавством строк є підставою для поновлення судом процесуального строку для його подання. Аналіз судової практики свідчить, що найбільша ймовірність поновити процесуальний строк та долучити самостійно отриманий експертний висновок до матеріалів справи існує саме до початку розгляду справи по суті. Проте є приклади, в яких адміністративні суди більш вільно тлумачать процесуальні норми, задовольняючи клопотання про приєднання такого доказу на пізніших стадіях судового процесу. Зазначено, що зупинення судом провадження на період проведення експертизи, яка була самостійно ініційована учасником справи, не узгоджується з вимогами чинного законодавства. Якщо така судова експертиза перебуває у процесі виконання, належним способом дотримання процесуальної дисципліни щодо строків подання доказів буде звернення до суду з клопотанням про надання додаткового строку для

EXPERT REPORT IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

This article examines the procedure and deadlines for submission to the court of an expert report commissioned by a party to the case under Ukrainian administrative proceedings legislation. The relevance of this study is due to the existing conflicting case law regarding the deadline for submission of such evidence to the court, as well as the possibility of attaching it to the case file during the merits stage of proceedings. The paper considers how parties may submit this evidence. Another contentious issue is the different interpretations provided by the administrative courts as to whether proceedings should be suspended for the duration of a forensic examination ordered independently by a party. The hypothesis of this study is that such an expert report must be submitted before the merits stage of proceedings, otherwise, the court may refuse to accept it. In order to test this hypothesis, a detailed analysis of case law was conducted. It was noted that a party-appointed expert report constitutes procedural evidence in administrative cases and, according to the general rules, must be attached to the first statement on the merits of the case submitted to the court. If this document cannot be submitted within the prescribed time limit, it should be filed together with a motion to renew the procedural deadlines before the merits stage of proceedings begins. Analysis of the case law shows that valid reasons for failing to submit such evidence within the prescribed deadline may justify the court renewing the procedural time limits for its submission. Courts are most likely to attach independently obtained expert reports to the case file before the substantive consideration of the case begins, based on case law analysis. In turn, whereas some administrative courts have interpreted the law to allow such evidence to be submitted even at later stages, others have not. The author emphasizes that the suspension of proceedings by the court for the duration of a forensic examination, initiated independently by a party to the case, is inconsistent with current legislation. If a party has commissioned an examination that is still ongoing, the appropriate procedural step is to apply to the court for an

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

подання висновку експерта, виконаного на замовлення учасника справи.

Ключові слова: висновок експерта, судова практика, процесуальні строки, адміністративне судочинство, доказ, судова експертиза.

extension of the deadline to submit the party-appointed expert report.

Keywords: expert report, case law, procedural deadlines, administrative proceedings, evidence, forensic examination.

JEL Classification: K30, K41.

Вступ

Чинне законодавство про адміністративне судочинство передбачає різні механізми для залучення судового експерта до справи з метою подальшого отримання висновку експерта. Самостійне звернення учасника справи до експерта або експертної установи є окремою підставою для ініціювання проведення судової експертизи на договірних засадах. Безумовно, більш розширене коло можливостей для отримання доказів позитивно впливає на процес доказування, допомагаючи всебічно з'ясувати обставини справи через надання суду більш повної доказової бази, яка буде знаходитись у матеріалах справи на момент постановлення судового рішення.

Отримання висновку експерта, виконаного на замовлення учасника справи, а також його подальше подання до суду може супроводжуватись певними труднощами. Це пов'язано з тим, що широке коло можливостей для здобуття доказів корелюється з необхідністю дотримання процесуальної дисципліни щодо встановлених законодавством строків для подання доказів у судовому процесі. Не завжди учасник справи може володіти усіма необхідними матеріалами, які потрібно надати для проведення судової експертизи.

Деякі докази учасник справи позбавлений можливості здобути самостійно без відповідної ухвали суду про витребування доказів, у зв'язку з чим долучити експертний висновок до першої заяви по суті справи у таких випадках не вбачається можливим. У процесі розгляду справи, подаючи після відкриття провадження до суду висновок експерта, підготовлений на договірних засадах, на перший план виходить суддівський розсуд щодо оцінки поважності причин пропуску процесуального строку для подання такого доказу.

У судовій практиці адміністративних судів додатково виникає певна неузгодженість щодо можливості чи неможливості зупинення провадження судом у справі на період проведення судової експертизи, ініційованої самостійно учасником справи, – до отримання ним експертного висновку з подальшим приєднанням до матеріалів судової справи. Усі вказані обставини мають прямий вплив на процес дотримання учасниками провадження строків подання до суду цього експертного висновку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню подання до суду висновку експерта, виконаного на замовлення учасника в адміністративному судочинстві, не приділялась належна увага з боку наукової спільноти. Зазначалось про договірний порядок призначення експертизи (Рувін, 2019, с. 105), якому, на думку автора, процесуальним законодавством надається пріоритет перед судовим порядком, оскільки за процесуальними нормами експертиза призначається судом, якщо

сторонами не було надано відповідних експертних висновків з цих питань. Деякими науковцями піднімалися важливі та актуальні питання щодо можливих переваг у разі запровадження правового регулювання для залучення іноземних експертів в адміністративному судочинстві, у тому числі пропонувалось дати змогу сторонам процесу звертатись до іноземних експертів у самостійному порядку, що позитивно вплине на конкуренцію, яка виникає у сфері приватних експертиз (Ковальчук & Наконечна, 2025, с. 5). Науковець Жеребко (2020, с. 49) в рамках колективної монографії звертав увагу на можливість залучення експертів сторонами процесу, яких умовно називав "не зовсім нейтральними" у порівнянні з "нейтральними" експертами, що залучались у разі призначення експертизи судом. У статті Юшкевич (2009) визначено поняття та особливості висновку експерта як доказу в адміністративному судочинстві України, проте вказана праця була опублікована у 2009 році, коли чинне на той час законодавство не дозволяло учасникам справи самостійно отримати висновок експерта, виконаний на їх замовлення.

Дослідження зарубіжних вчених на прикладі Швеції (*Friis & Åström*, 2017, с. 69) демонструє, що у справах, які розглядались адміністративними судами, самостійно залучались сторонами процесу судові експерти у менш ніж 5% адміністративних справ, при цьому судом призначались експертизи приблизно у 30% справ, вказане свідчить про превалювання випадків призначення експертизи за судовим рішенням, ніж за зверненням сторін в адміністративному процесі Швеції. В іншій науковій праці проведено аналіз польського законодавства та судової практики, за результатами якого зроблено висновки, що домінуюча роль експертних висновків в адміністративному судочинстві стає більш помітною (*Smarż*, 2022, с. 394). Досить цікаве дослідження проведено в контексті довіри судів до експертів, яких залучали сторони самостійно, де зазначалось, що серед 42 суддів, які висловили свою думку, усі віддали перевагу експерту, який призначався судом (*Stridbeck et al.*, 2015, с. 8). Зверталась також увага, що у багатьох випадках в адміністративному процесі судовий експерт залучався стороною самостійно лише з метою затягування розгляду справи (*Rowland*, 2024, с. 174).

Враховуючи наявність суперечливих правових позицій та рішень адміністративних судів щодо строків подання висновку експерта, виконаного на замовлення учасника справи, а також те, що наразі недостатньо розглянута ця проблематика в адміністративному судочинстві України, відсутні наукові напрацювання із детальним аналізом судової практики адміністративних судів у зазначених правовідносинах, можна констатувати необхідність наукового розгляду вказаного питання.

Метою статті є дослідження порядку та строків подання до суду висновку експерта, виконаного на замовлення учасника справи в адміністративному судочинстві, а також висвітлення судової практики в рамках окресленого питання.

Гіпотеза цього дослідження полягає в тому, що подання до суду такого висновку експерта необхідно здійснювати до початку розгляду справи по суті, в іншому випадку судом буде відмовлено у його прийнятті.

Для перевірки вказаної гіпотези проведено детальний аналіз судової практики адміністративних судів щодо розгляду цього питання із застосуванням логічних методів пізнання та порівняльно-правового методу. Інформаційною базою слугували нормативно-правові акти України, наукова література, рішення національних судів, розміщені у відкритому доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень України.

Структурно стаття поділена на три розділи. У першому розглядається правове регулювання процесуального порядку подання до суду висновку експерта, підготовленого на замовлення учасника справи, а також наводиться судова практика розгляду питання долучення цього доказу на стадії розгляду справи по суті. У другому розділі проведено аналіз ухвали адміністративного суду як приклад, в якому наведено правову позицію, що строки подання учасником справи висновку експерта жодним чином не обмежені, а також розглянуто іншу судову практику, де судом надавався додатковий строк для подання цього висновку експерта, коли експертиза на замовлення ще не була завершена. У третьому розділі досліджується судова практика можливості зупинення провадження судом на період проведення судової експертизи, яка була самостійно ініційована учасником справи, для дотримання строків подання до суду в подальшому висновку експерта.

1. Правові засади та судова практика подання до адміністративного суду висновку експерта, підготовленого за зверненням учасника справи

Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) у ч. 3 ст. 101 (2005, 6 липня) встановлює, що висновок експерта може бути наданий на замовлення учасника справи або на підставі ухвали суду про призначення експертизи. Аналіз загальних засад адміністративного судочинства щодо порядку та строків подання доказів, встановлених у ст. 79 КАС України, дозволяє стверджувати, що учасники справи повинні додавати усі наявні у них докази до першої заяви по суті справи (для позивача – позовна заява, для відповідача – відзив на позовну заяву, для третьої особи – пояснення третьої особи), яка подається ними до суду. Висновок експерта є доказом в адміністративному процесі, отже, на нього також поширюються зазначені вимоги.

Водночас учасники справи не завжди мають змогу дотримуватись процесуальних строків для подання до суду висновку експерта з різних підстав. Наприклад, через відсутність усієї необхідної документації, яку слід надати судовому експерту для дослідження. У випадку позивача це може бути непередбачуваність майбутньої правової позиції, яку у відзиві займе відповідач, а саме: чи буде він заперечувати обставини, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи тощо.

Можуть існувати інші поважні причини, які позбавляють можливості подати у встановлений законом строк висновок експерта, отриманий самостійно на договірних засадах. Саме для таких випадків процесуальне законодавство у ст. 79, 121 КАС України містить окреме регулювання

(2005, 6 липня), що, у разі доведення учасником справи перед судом поважності причин неможливості подання доказу у встановлений законом строк, суд може встановити додатковий строк для подання такого доказу або поновити чи продовжити процесуальний строк.

Судова практика вирішення судом таких клопотань про поновлення процесуального строку для долучення до матеріалів справи висновку експерта, виконаного на замовлення учасника справи, свідчить, що суди досить часто стають на бік заявників. Вони визнають поважними причини неподання доказу, поновлюють процесуальний строк та долучають експертний висновок до матеріалів справи. Більше того, таке поновлення строків може відбуватись не тільки до початку розгляду справи по суті, але й безпосередньо під час судового розгляду по суті.

Прикладом такого правозастосування може слугувати адміністративна справа № 815/5012/15, у якій Одеський окружний адміністративний суд в ухвалі від 14 лютого 2024 року встановив, що клопотання про долучення до матеріалів справи висновку експерта подано після закриття підготовчого провадження. Суд звернув увагу на процесуальні положення ст. 173, 183 КАС України, наголошуючи, що збирання та подання відповідних доказів здійснюється під час подання позову та у подальшому в ході підготовчого провадження, при цьому неподання доказів протягом підготовчого провадження є підставою для залишення їх без розгляду, якщо не буде обґрунтовано неможливість заявити відповідне клопотання раніше. За матеріалами цієї справи суд встановив, що докази у вигляді висновку експерта та висновку спеціаліста були отримані позивачем після закриття підготовчого провадження, що, на думку суду, унеможливило їх подання до суду. За наслідками розгляду вказаного клопотання суд визнав поважними причини пропуску строку для подання клопотання про долучення доказів, поновив строк та долучив до матеріалів справи висновки експерта та висновки спеціаліста, виконані на замовлення позивача (Ухвала Одеського окружного адміністративного суду, 2024, 14 лютого).

Аналогічної правової позиції дотримався і Львівський окружний адміністративний суд у рамках адміністративної справи № 380/4885/22, де в ухвалі суду від 26 березня 2024 року було встановлено, що представник третьої особи просив суд поновити процесуальний строк та долучити до матеріалів справи висновки експерта, виконаний на замовлення учасника справи. Суд, встановивши, що висновок експерта був підготовлений вже після закриття підготовчого провадження, визнав вказані причини поважними та поновив процесуальний строк на подання висновку експерта, виконаного за зверненням третьої особи (Ухвала Львівського окружного адміністративного суду, 2024, 26 березня).

Незважаючи на наявність позитивної для заявників судової практики, слід звернути увагу на протилежне тлумачення зазначеного питання. Так, в адміністративній справі № 600/1879/21 Чернівецький окружний адміністративний суд в ухвалі від 19 жовтня 2021 року розглядав клопотання позивача про долучення до матеріалів справи висновку експерта, виконаного на її замовлення. Цей висновок, як і в

раніше приведених справах, також був отриманий вже після закриття підготовчого провадження та поданий до суду на стадії розгляду справи по суті. Суд, надаючи оцінку заявленому клопотанню, зазначив, що висновок експерта як один з доказів в адміністративному судочинстві, якщо він був наданий на замовлення позивача, повинен бути поданий разом з позовом або у підготовчому судовому засіданні. Оскільки клопотання представника позивача про долучення висновку експерта без поважних причин не було подано в підготовчому провадженні, суд визнав неповажними причини пропуску позивачем процесуального строку та відмовив у поновленні пропущеного процесуального строку (Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду, 2021, 19 жовтня). У подальшому ця справа переглядалась в апеляційному порядку, де Сьомий апеляційний адміністративний суд у постанові від 27 травня 2022 року зазначив, що наявний у матеріалах справи висновок експерта оцінці не підлягає, оскільки судом першої інстанції було визнано неповажними причини пропуску строку та відмовлено у поновленні пропущеного процесуального строку (Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду, 2022, 27 травня), тобто фактично апеляційним судом було підтримано процесуальне рішення суду першої інстанції, як наслідок, наявний в матеріалах справи висновок експерта не брався судами до уваги під час постановлення судових рішень по суті справи.

Висвітлена судова практика показує, що, коли висновок експерта, підготовлений на замовлення учасника справи, не було додано до першої поданої до суду заяви по суті справи, на перший план виходить суддівський розсуд щодо оцінки поважності причин пропуску процесуального строку. У такому разі найбільша ймовірність долучити вказаний доказ існує протягом підготовчого провадження, метою якого, серед іншого, є збір доказової бази.

Необхідно зауважити, що під час розгляду справи по суті адміністративні суди з певною регулярністю можуть і задовольняти такі клопотання, особливо якщо вказаного висновку експерта ще не існувало на момент закриття підготовчого провадження, а підготовлений він був вже після такого закриття. Хоча деякі випадки свідчать про застосування більш суворого підходу до перспективи подання експертного висновку на стадії розгляду справи по суті, що призводить до відмови у поновленні строку та прийнятті судом поданого учасником справи висновку експерта.

2. Строки подання до суду висновку експерта. Встановлення додаткового строку для подання цього доказу як механізм дотримання процесуальної дисципліни

Окрему увагу слід приділити ухвалі Окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 640/22380/18 (2019, 13 листопада), в якій суд повернув без розгляду клопотання про поновлення строку для долучення до матеріалів справи висновку експерта, виконаного на

замовлення учасника справи, зазначивши, що "процесуальним законодавством не обмежено учасника справи у строках подання висновку експерта, оскільки це є його диспозитивним правом", а також що "кодексом адміністративного судочинства України не передбачено процедури поновлення строку для подання висновку експерта, у разі надання його учасником справи самостійно".

Для надання оцінки вказаним в ухвалі суду доводам необхідно звернутись до положень ст. 72 КАС України (2005, 6 липня), яка регулює поняття доказів та дозволяє стверджувати, що висновок експерта, незалежно від підстав його отримання, є одним із засобів, за допомогою якого встановлюються дані про наявність чи відсутність обставин справи, тобто фактично цей документ має статус процесуального доказу у справі.

У зв'язку з цим не можна погодитись з наведеною вище правовою позицією суду, що строки подання до матеріалів справи висновку експерта жодним чином не обмежені. Оскільки висновок експерта, складений на замовлення учасника справи, має статус доказу, до процедури його подання застосовуються загальні правила щодо порядку та строків подання доказів, закріплені у процесуальному законодавстві. Тому під час його подання до суду може застосовуватись процедура поновлення чи продовження строку, якщо заявник доведе поважність причин пропуску строку.

Одним із дієвих механізмів, спрямованих на дотримання строків в рамках досліджуваного питання, є звернення до суду з клопотанням про надання додаткового строку для подання експертного висновку, посилаючись на те, що ініційована за зверненням учасника справи судово експертиза не завершена та перебуває у процесі виконання. Тим самим сторона процесу завчасно повідомляє та попереджає як суд, так і процесуального опонента про те, що така експертиза проводиться і в подальшому буде подано до суду висновок експерта.

Особливо важливо такі дії вчиняти у випадку розгляду справи в порядку загального позовного провадження, коли справа ще перебуває на стадії підготовчого провадження (або до початку розгляду справи по суті, якщо розгляд справи відбувається в порядку спрощеного провадження). Така процесуальна поведінка дозволить зменшити ймовірність більш суворого застосування процесуального законодавства з боку суду до заявленого у майбутньому клопотання про долучення до матеріалів справи висновку експерта.

Прикладом такого встановлення судом додаткового строку для подання висновку експерта, що перебуває у процесі виконання на замовлення сторони процесу, слугує адміністративна справа № 560/4655/22, в якій Хмельницький окружний адміністративний суд спочатку ухвалою суду (2022, 20 червня) визнав поважними причини неподання позивачем доказу та встановив додатковий строк для подання висновку експерта, який на той час ще не був підготовлений, а в подальшому ухвалою суду (2022, 16 серпня) долучив до матеріалів справи висновок експерта, виконаний на замовлення позивача, запропонувавши стороні відповідача

надати свої пояснення щодо змісту зазначеного експертного висновку, що відповідає принципу змагальності сторін.

3. Зупинення провадження судом у зв'язку з проведенням самостійно ініційованої учасником справи експертизи

Інколи учасники справи, бажаючи уникнути істотного порушення строків щодо подання до суду висновку експерта, звертаються з клопотанням про зупинення судом провадження у справі на період проведення експертизи, яка виконується за їх зверненням. У такий спосіб вони намагаються отримати та долучити усю необхідну доказову базу, у тому числі експертні висновки, до початку розгляду справи по суті.

Адміністративні суди, розглядаючи такі клопотання, мають різні міркування та тлумачення процесуальних норм із зазначеного питання. Так, в рамках адміністративної справи № 520/20064/21 Харківським окружним адміністративним судом розглядалось клопотання позивача про зупинення підготовчого провадження до отримання ним висновку експертизи, що проводиться за його зверненням. Представник позивача пояснив, що згідно з вимогами процесуального законодавства подання доказів здійснюється до початку розгляду справи по суті, а для підтвердження позовних вимог необхідний висновок експерта. Розглядаючи клопотання, суд зазначив, що перелік підстав для зупинення провадження не є вичерпним у процесуальному законодавстві. Приймаючи рішення, суд посилався на ту обставину, що клопотання було подано до закінчення підготовчого провадження, а також врахував, що для проведення експертизи потрібний певний час, у зв'язку з чим було ухвалено задовольнити подане клопотання та зупинити провадження до отримання позивачем висновку експертизи, яка проводилась за його зверненням (2021, 10 листопада). До аналогічних висновків дійшов і Черкаський окружний адміністративний суд в ухвалі у справі № 580/1726/24 (2024, 23 травня), де зверталась увага на неврегульованість питання зупинення провадження у разі замовлення експертизи учасником справи, проте суд для дотримання принципів адміністративного судочинства вирішив зупинити провадження у справі до одержання судом результатів експертизи, одночасно зобов'язавши представника позивача подати до суду висновки експерта, складений за результатами експертизи.

Водночас непоодинокими є випадки відмови адміністративних судів зупиняти провадження до моменту самостійного отримання учасником справи експертного висновку, прикладом чого є адміністративна справа № 320/25653/24, в рамках якої Київський окружний адміністративний суд, розглядаючи клопотання про зупинення провадження до отримання позивачем висновку експерта, складеного на замовлення, наголосив, що підставами для зупинення провадження є призначення експертизи саме судом, а не самостійне її замовлення учасником справи. Суд вирішив відмовити у задоволенні поданого клопотання, оскільки експертиза судом не призначалась (Ухвала Київського окружного адміністративного суду, 2024, 18 листопада). Таку ж позицію зайняв і Хмельницький

окружний адміністративний суд у справі № 560/9678/23 (2023, 9 серпня), наголосивши, що процесуальним законодавством не передбачено право суду зупинити провадження у зв'язку із замовленням учасником справи експертизи.

Отже, зупинення провадження судом до одержання результатів самостійно замовленої експертизи має неоднозначну перспективу задоволення адміністративними судами таких клопотань. Поведінка учасників справи, що заявляють такі клопотання, зрозуміла та мотивована бажанням отримати і долучити до матеріалів адміністративної справи експертний висновок до початку розгляду справи по суті. Слід звернути увагу, що наведені у цьому дослідженні приклади ухвал адміністративних судів про задоволення клопотання та зупинення провадження судом у зв'язку із самостійним проведенням експертизи учасником справи не оскаржувались в апеляційному порядку, а тому цим правовідносинам не надавалась оцінка з боку судів апеляційної інстанції.

Здійснивши аналіз процесуальних норм, які встановлені у п. 4 ч. 2 ст. 236 КАС України (2005, 6 липня) та регулюють підстави для зупинення провадження в адміністративному судочинстві у зв'язку з призначенням експертизи, можна дійти висновку, що законодавцем чітко окреслюється можливість зупинення провадження виключно у разі призначення експертизи судом. Натомість можливість суду зупинити провадження у разі самостійного замовлення експертизи учасником справи не передбачена, тому таке зупинення провадження не узгоджується з вимогами чинного законодавства.

Висновки

Враховуючи вищевикладене, підготовлений на замовлення учасника справи висновок експерта є процесуальним доказом в адміністративному судочинстві, тому вимоги щодо порядку та строків його подання до суду регулюються встановленими у КАС України загальними правилами для подання доказів. Отже, цей документ повинен долучатись до першої заяви по суті справи, яка подається учасником справи до суду, але у разі пропущення процесуального строку для його подання, він може бути поновлений судом за умови доведення учасником справи існування поважних причин неможливості подати такий доказ у встановлений законодавством строк.

Наведена судова практика свідчить про існування різних правових позицій у рамках розгляду питання поновлення адміністративними судами процесуального строку для подання такого висновку експерта. Варто зазначити, що якщо неможливо додати його до першої заяви по суті справи, то слід намагатись подавати такий експертний висновок разом із клопотанням про поновлення строку до початку розгляду справи по суті. Це пов'язано з тим, що на більш пізній стадії процесу суди можуть як поновити процесуальний строк, так і більш суворо тлумачити процесуальні норми, посилаючись на неможливість приєднання вказаного доказу до матеріалів справи на стадії розгляду справи по суті, що призводить до неврахування судами цього доказу під час ухвалення рішення

за наслідками розгляду справи. У зв'язку з чим можна зробити висновок, що гіпотеза цього дослідження – про те, що адміністративні суди не будуть приймати до розгляду самостійно отриманий учасником висновок експерта у випадку його неподання до початку розгляду справи по суті – частково знайшла своє підтвердження на практиці.

Додатково шляхом аналізу судової практики встановлено наявність суперечливих висновків адміністративних судів за наслідками розгляду клопотань про зупинення провадження судом на період проведення самостійно ініційованої учасником справи на договірних засадах судової експертизи. Слід зауважити, що КАС України не передбачає можливість суду зупинити провадження за такими підставами. Якщо експертиза, ініційована учасником процесу самостійно, ще не завершена та перебуває у процесі виконання, доцільною процесуальною дією у такому разі буде звернення до суду з клопотанням про надання додаткового строку для подання висновку експерта, виконаного на замовлення учасника справи, що цілком відповідає чинному законодавству про адміністративне судочинство. Це дослідження може слугувати підґрунтям для проведення подальшого наукового розгляду вказаної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Friis, E., & Åström, K. (2017). The use of court- and party-appointed experts in legal proceedings in Sweden: Judges' experiences and attitudes. <i>Oslo Law Review</i> , 1(2), 63–81. https://doi.org/10.18261/issn.2387-3299-2017-02-01	
Rowland, Z. (2024). Private expert opinion – legal framework and meaning. <i>Ad alta</i> , 14(1), 171–175. https://doi.org/10.33543/j.1401.171175	
Smarż, J. (2022). Role of experts and their opinions in administrative proceedings in light of current judicial decisions. <i>Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie</i> , 14(1), 383–396. https://doi.org/10.32084/tekapr.2021.14.1-32	
Stridbeck, U., Grøndahl, P., & Grønnerød, C. (2015). Expert for whom? Court-appointed versus party-appointed experts. <i>Psychiatry, Psychology and Law</i> , 23(2), 246–255. https://doi.org/10.1080/13218719.2015.1052334	
Жеребко, О. І. (2020). Висновок експерта: актуальні питання. У <i>Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку</i> (с. 48–54). Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз.	Zherebko, O. I. (2020). Expert's report: actual issues. In <i>Forensic examination: Current problems and prospects for development</i> (pp. 48–54). Lviv Research Institute of Forensic Science.
Ковальчук, А., & Наконечна, І. (2025). Залучення іноземних експертів під час здійснення адміністративного судочинства в Україні. <i>ScienceRise: Juridical Science</i> , 1(31), 4–9. https://doi.org/10.15587/2523-4153.2025.325943	Kovalchuk, A., & Nakonechna, I. (2025). Engagement of foreign experts in the administrative judicial proceedings in Ukraine. <i>ScienceRise: Juridical Science</i> , 1(31), 4–9. https://doi.org/10.15587/2523-4153.2025.325943
Кодекс адміністративного судочинства України, № 2747-IV (2005, 6 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text	Code of Administrative Procedure of Ukraine, Law of Ukraine, No. 2747-IV (2005, July 6). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text
Постанова Сьомого апеляційного адміністративного суду у справі № 600/1879/21 (2022, 27 травня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/104506261	Resolution of the Seventh Administrative Court of Appeal in case No. 600/1879/21. (2022, May 27). https://reyestr.court.gov.ua/Review/104506261
Рувін, О. Г. (Ред.). (2019). <i>Судові експертизи в процесуальному праві України</i> . Видавництво Ліра-К.	Ruvyn, O. H. (Ed.). (2019). <i>Forensic examinations in procedural law of Ukraine</i> . Publishing House Lira-K.

Ухвала Київського окружного адміністративного суду у справі № 320/25653/24 (2024, 18 листопада). https://reyestr.court.gov.ua/Review/123174025	Decision of the Kyiv Circuit Administrative Court in case No. 320/25653/24 (2024, November 18). https://reyestr.court.gov.ua/Review/123174025
Ухвала Львівського окружного адміністративного суду у справі № 380/4885/22 (2024, 26 березня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/117978478	Decision of the Lviv Circuit Administrative Court in case No. 380/4885/22 (2024, March 26). https://reyestr.court.gov.ua/Review/117978478
Ухвала Одеського окружного адміністративного суду у справі № 815/5012/15 (2024, 14 лютого). https://reyestr.court.gov.ua/Review/117019358	Decision of the Odessa Circuit Administrative Court in case No. 815/5012/15 (2024, February 14). https://reyestr.court.gov.ua/Review/117019358
Ухвала Окружного адміністративного суду міста Києва у справі № 640/22380/18 (2019, 13 листопада). https://reyestr.court.gov.ua/Review/85611756	Decision of the Circuit Administrative Court of Kyiv City in case No. 640/22380/18 (2019, November 13). https://reyestr.court.gov.ua/Review/85611756
Ухвала Харківського окружного адміністративного суду у справі № 520/20064/21 (2021, 10 листопада). https://reyestr.court.gov.ua/Review/101071408	Decision of the Kharkiv Circuit Administrative Court in case No. 520/20064/21 (2021, November 10). https://reyestr.court.gov.ua/Review/101071408
Ухвала Хмельницького окружного адміністративного суду у справі № 560/4655/22 (2022, 16 серпня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/105754481	Decision of the Khmelnytskyi Circuit Administrative Court in case No. 560/4655/22 (2022, August 16). https://reyestr.court.gov.ua/Review/105754481
Ухвала Хмельницького окружного адміністративного суду у справі № 560/4655/22 (2022, 20 червня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/104836026	Decision of the Khmelnytskyi Circuit Administrative Court in case No. 560/4655/22 (2022, June 20). https://reyestr.court.gov.ua/Review/104836026
Ухвала Хмельницького окружного адміністративного суду у справі № 560/9678/23 (2023, 9 серпня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/112727241	Decision of the Khmelnytskyi Circuit Administrative Court in case No. 560/9678/23 (2023, August 9). https://reyestr.court.gov.ua/Review/112727241
Ухвала Черкаського окружного адміністративного суду у справі № 580/1726/24 (2024, 23 травня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/119270935	Decision of the Cherkasy Circuit Administrative Court in case No. 580/1726/24 (2024, May 23). https://reyestr.court.gov.ua/Review/119270935
Ухвала Чернівецького окружного адміністративного суду у справі № 600/1879/21 (2021, 19 жовтня). https://reyestr.court.gov.ua/Review/100468320	Decision of the Chernivtsi Circuit Administrative Court in case No. 600/1879/21 (2021, October 19). https://reyestr.court.gov.ua/Review/100468320
Юшкевич, О. Г. (2009). Висновок експерта як доказ в адміністративному судочинстві України. <i>Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ</i> , (4), 164–171. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4be0263d-7c3b-406e-9407-1df99c37917/content	Yushkevych, O. H. (2009). Expert report as evidence in administrative proceedings of Ukraine. <i>Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs</i> , (4), 164–171. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4be0263d-7c3b-406e-9407-1df99c37917/content

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Автор не отримував прямого фінансування для цього дослідження.

Халюзов, Є. (2025). Експертний висновок в адміністративному судочинстві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, 2(139), 95–105. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)08](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)08)

Надійшла до редакції 13.05.2025.

Прийнято до друку 19.05.2025.

Публікація онлайн 11.06.2025.

ПРИВАТНЕ ПРАВО

DOI: [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)09](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)09)
УДК 340.12:7.061(477)

БОЯР Андрій

<https://orcid.org/0000-0002-9379-8140>

д. е. н., професор, завідувач кафедри
міжнародних економічних відносин
та управління проектами
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
просп. Волі, 321/13, м. Луцьк, 43025, Україна
Andrij.Boyar@vnu.edu.ua

BOIAR Andrii

<https://orcid.org/0000-0002-9379-8140>

Doctor of Sciences (Economics),
Professor, Head of the Department
of International Economic Relations
and Project Management
Lesya Ukrainka Volyn National University
321/13, Voli Avenue, Lutsk, 43025, Ukraine
Andrij.Boyar@vnu.edu.ua

КАТЕГОРІЙНО-ПРАВОВА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПЛАГІАТУ

Присвячено аналізу правових категорій "плагіат", "академічний плагіат", "самоплагіат" з позицій їх співвідношення між собою та відповідності сучасному законодавству України у сферах авторського права й академічної доброчесності. Висувається гіпотеза про існування певних суперечностей у правовому змісті цих категорій, яка частково знаходить підтвердження на основі теоретичних моделей, що базуються на досвіді автора, наведених у літературі кейсах і нововведеннях Закону України "Про авторське право і суміжні права". Аналізуються зміст і структура категорій "авторське право", "плагіат", "академічний плагіат", "самоплагіат", "академічна доброчесність", відстежуються сфери перетину їх предметних областей. Робиться спроба провести системну диспозицію зазначених категорій та пропонується нове уточнене визначення категорії "академічний плагіат". Робиться висновок про те, що за змістом найбільш широкою з цих категорій є "академічна доброчесність". Категорії "авторське право" і "плагіат" є частинами єдиної системи, адже плагіат є різновидом порушень авторських прав на твір. Поняття "плагіат" та "академічний плагіат" близькі, але не тотожні; перша категорія частково перекриває предметну область другої. Обидві

CATEGORICAL AND LEGAL DETERMINATION OF PLAGIARISM

The article is devoted to the analysis of the legal categories "plagiarism", "academic plagiarism", "self-plagiarism" from the standpoint of their correlation with each other and their compliance with the current legislation of Ukraine in the fields of copyright and academic integrity. A hypothesis is put forward about the existence of certain contradictions in the legal content of these categories, which is partially confirmed on the basis of theoretical models based on the author's experience, given in other empirical cases and innovations of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights". The content and structure of the categories "copyright", "plagiarism", "academic plagiarism", "self-plagiarism", "academic integrity" are analysed, the areas of intersection of their subject areas are traced. An attempt is made to carry out a systematic disposition of these categories and a new refined definition of the category of "academic plagiarism" is proposed. It is concluded that in terms of content, the broadest of these categories is "academic integrity". The categories of "copyright" and "plagiarism" are parts of a single system, because plagiarism is a type of copyright infringement. The concepts of "plagiarism" and "academic plagiarism" are close, but not identical; the first category partially overlaps the subject area of the second. Both categories are

Copyright © 2025, Автор (и). Це стаття відкритого доступу, яка розповсюджується на умовах ліцензії [Creative Commons Attribution License 4.0 \(CC-BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Міжнародна ліцензія

категорії наразі потребують перегляду. Категорія "самоплагіат" не має безпосереднього стосунку ані до плагіату, ані до академічного плагіату, однак належить до видів порушень норм академічної доброчесності, а в окремих випадках може тягнути за собою і порушення авторських прав.

Ключові слова: авторське право, плагіат, академічний, доброчесність, самоплагіат, законодавство, твір.

currently in need of revision. The category of "self-plagiarism" is not directly related to plagiarism or academic plagiarism, but it belongs to the types of violations of academic integrity norms, and in some cases, it may also entail copyright violations.

Keywords: copyright, plagiarism, academic, integrity, self-plagiarism, legislation, creation.

Вступ

З прийняттям Законів України "Про вищу освіту" у 2014 р. і "Про освіту" у 2017 р. у вітчизняному правовому лексиконі з'явилося кілька нових категорій, співвідношення яких із системою авторського права в Україні та з таким поняттям, як "плагіат", сприймається неоднозначно і може навіть викликати певні протиріччя та суперечності. Йдеться про категорії, як-от: "академічна доброчесність", "академічний плагіат" та "самоплагіат". Тому дослідження, які вносять ясність і системність у категоріальний апарат у цій сфері, впорядковують його і привертають увагу до слабких місць, є актуальними сьогодні. Посилують цю актуальність перехід нашої держави на нові принципи реалізації освітньої та наукової політики, зокрема у сфері вищої освіти, що проявляється у підвищеній увазі до питань контролю за якістю освітньо-наукового процесу, відповідності європейським підходам і нормам, урахування інших глобалізаційних закономірностей і тенденцій, таких як цифровізація, інформатизація, екологізація, підвищена увага до питань безпеки, сталого розвитку тощо.

Питання авторського права і плагіату досить досліджені вітчизняними і зарубіжними вченими. Зокрема, Бахрушин (2018) здійснює аналіз плагіату і самоплагіату і проводить паралелі між ними з позицій академічної доброчесності. Бернацький (2020), Вербовська та Дівнич (2019), Коваленко (2014) розглядають види плагіату з точки зору порушення прав інтелектуальної власності. Якубівський (2023) наводить аргументацію щодо розмежування понять "плагіат" і "академічний плагіат". Усі вони акцентують увагу на необхідності встановлення спеціальними законами та нормативними документами закладів вищої освіти та наукових установ чітких процедур і критеріїв ідентифікації порушень норм академічної доброчесності, у т. ч. і академічного плагіату, та відповідальності за них.

Серед зарубіжних джерел виділимо праці Fishman (2009), Rolg (2015), які пропонують набір критеріїв для виявлення плагіату, проводять паралелі з іншими видами порушень норм доброчесного академічного письма. Слід зазначити також нормативні акти університетів, які дають дефініцію плагіату, встановлюють його види та відповідальність за порушення (Yale University, 2025; University of Cambridge, 2023; Stanford University, 2011). Є низка праць, присвячених питанням самоплагіату (Mudrak, Yasutis, 2024; Ithenticate, 2011; Scanlon, 2007).

У науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника зібрано близько 30 статей і книг, безпосередньо присвячених питанням плагіату, близько 45 – авторському праву в Україні та світі, 130 – теорії та історії авторського права (Сичик, 2020). І це лише видання 2000–2020 рр.

Однак, незважаючи на широке обговорення питань плагіату, авторського права й академічної доброчесності в науковій літературі, категоріальний апарат у цій сфері в правовому полі нашої держави є недостатньо впорядкованим і потребує уваги науковців.

Відповідно, мета статті – провести системну диспозицію категорій "авторське право", "плагіат" та "академічна доброчесність", здійснивши їх порівняльний аналіз і встановивши площини перетину їх предметних областей.

Для зрозумілого та ефективного викладення інформації й досягнення мети використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення. Так, контент-аналіз текстів на предмет наявності у них ключових слів і словосполучень за тематикою дослідження, виконаний за допомогою технологій штучного інтелекту (зокрема *ChatGPT*), дав можливість ідентифікувати релевантну інформацію і виділити головні думки, ідеї та підходи; порівняльний аналіз слугує інструментом порівняння та зіставлення предметних областей категорій, що розглядаються; синтез – для побудови теоретично-абстрактної моделі перетину предметних областей досліджуваних категорій; узагальнення – для пошуку закономірностей у співвідношенні компонентів моделі, виділення когнітивних пробілів у ній та пропозицій щодо удосконалення.

1. Дефініції

Почнемо з дефініції обох категорій. Цивільним кодексом (ЦК) *авторське право* визначається як право інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (глава 36) (Цивільний кодекс України, 2003). До об'єктів авторського права належать найрізноманітніші твори, до яких віднесено і комп'ютерні програми та компіляції (бази) даних (ст. 433 ЦК). Згідно з главою 36 ЦК до авторських прав належать особисті немайнові права автора та майнові права (ст. 438, 440). До числа перших серед іншого відносять і право на визнання людини автором (творцем). До числа других – право на використання твору, виключне право дозволяти використання твору, право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання, та інші майнові права.

Порушення майнових авторських прав шкодить інтересам тільки того суб'єкта, якому ці права належать. Натомість плагіат і порушення немайнових особистих прав є порушенням прав не тільки автора, а й читачів на одержання об'єктивної інформації, зокрема про авторство твору (Ніколаєв, 2019).

Охорона авторським правом поширюється лише на форму вираження. Вона не поширюється на технології створення та вираження твору, на ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони у творі виражені, описані, пояснені, проілюстровані (Закон України "Про авторське право та суміжні права", ст. 7, 2023). Є ціла низка об'єктів, які не вважаються об'єктами авторського права, та низка випадків вільного використання творів за певних умов і з дотриманням певних вимог (Закон України "Про авторське право та суміжні права", ст. 8, 22, 2023).

В українському законодавстві існують три категорії, що містять слово "плагіат", а саме: власне "плагіат", "академічний плагіат" та "самоплагіат".

Визначень *плагіату* в літературі є безліч, і вони часто суттєво відрізняються одне від одного, варіюючись від розуміння цієї категорії як привласнення авторства на чужий твір чи його частину до привласнення авторства на будь-який об'єкт права інтелектуальної власності або будь-які ідеї чи результати інтелектуальної, творчої діяльності, досягнуті іншими особами (Бернацький, 2020, с. 74–76; Коваленко, 2014, с. 36; Бахрушин, 2018). У багатьох країнах поняття "плагіат" і "академічний плагіат" розуміються тотожно, або останній розуміється як плагіат, допущений в академічному (освітньо-науковому) середовищі (Якубівський, 2023, с. 127, 131). Однак фактично усі джерела, які визначають плагіат, є єдиними щодо того, що ключовою ознакою його вчинення є привласнення авторства (Бернацький, 2020; Вербовська & Дівнич, 2019; Коваленко, 2014 та ін.).

Для цілей цього дослідження аналіз етимології слова "плагіат" і наявних визначень цієї категорії у світовій та вітчизняній літературі не вбачається доцільним, оскільки поняття плагіату чітко визначається законодавством України і саме це визначення є базовим у правовому врегулюванні правовідносин з цього питання. Згідно з новою редакцією Закону України "Про авторське право та суміжні права" (2023), плагіат – це опублікування твору або його частини у незмінному або видозміненому вигляді, включаючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору. Це визначення міститься у підпункті 2 ст. 53, де здійснюється перелік порушень особистих немайнових та/або майнових авторських прав. Своєю чергою, поняття "опублікування" визначається законом дуже широко, як "поширення твору, фонограми, відеограми у будь-який спосіб розповсюдження або доведення до загального відома публіки. Опублікуванням твору, фонограми, відеограми вважається також депонування рукопису твору, фонограми, відеограми" (Закон України "Про авторське право та суміжні права", ст. 1, 2023).

У ст. 42 п. 4 Закону України "Про освіту" (2017) *академічний плагіат* визначається як оприлюднення (частково або повністю)

наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства. Це визначення передбачає два види дій, які можуть вважатись академічним плагіатом: оприлюднення чужих наукових результатів як власних та відтворення творів інших авторів без зазначення авторства. Зауважимо, що поняття "науковий результат" закріплено у ст. 1 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" (2016) – нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. У першій своїй частині визначення академічного плагіату дозволяє вести мову про присвоєння авторства щодо змісту наукового результату іншої особи. У другій – щодо тексту (твору), тобто переважно форми вираження. Отже, поняття "академічний плагіат" і "плагіат" перетинаються у другій частині чинного визначення академічного плагіату.

Варто зазначити, що нинішнє законодавство України не тільки послуговується термінами "плагіат" та "академічний плагіат", але й містить визначення цих категорій. Водночас у зарубіжних країнах (США, Німеччина, Японія, Канада, Китай та ін.) правове визначення обох категорій часто відсутнє, а при виникненні суперечок спираються на норми законодавства про авторське право, прецедентне, звичаєве право та/або на етичні кодекси установ та організацій.

Цілком виправдано розглядати академічний плагіат як порушення етичних норм академічної спільноти (академічної доброчесності), а плагіат – як порушення авторського права, відповідальність за яке встановлюється законодавством (Вербовська & Дівнич 2019, с. 30–33). З такою думкою погоджується і професор Якубівський (2023, с. 127), який зазначає, що таке розмежування важливе передусім з точки зору порядку захисту та правових наслідків. У випадку академічного плагіату йдеться про позасудовий порядок захисту і відповідальність, передбачену законодавством про освіту і науку та/або нормативними актами самих освітньо-наукових закладів. У разі плагіату застосовується цивільно-правовий механізм захисту авторського права та (або) притягнення порушника до адміністративної чи кримінальної відповідальності в судовому порядку.

За порушення норм академічної доброчесності (у т. ч. за академічний плагіат) науково-педагогічні працівники закладів освіти можуть бути притягнуті до академічної відповідальності, як-от відмова у присудженні наукового ступеня, вченого звання; позбавлення присудженого ступеня, вченого звання; позбавлення права брати участь у роботі певних органів чи обіймати посади у закладі освіти та ін. До здобувачів освіти може висуватись вимога повторного проходження оцінювання

(контрольна робота, іспит тощо), повторного проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми тощо. Вони також можуть бути відраховані із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту) (Закон України "Про освіту" ст. 42, п. 5, 2017)).

Правові наслідки академічного плагіату застосовуються у позасудовому порядку (відповідними органами наукових установ, закладів вищої освіти, Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти тощо) з можливістю оскарження прийнятого рішення до суду (Якубівський, 2023, с. 132).

Визначення *самоплагіату* (як і, до речі, академічного плагіату) міститься у переліку видів порушень норм академічної доброчесної (Закон України "Про освіту", ст. 42, п. 4, 2017). Під самоплагіатом розуміється оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів. Отже, самоплагіат вводить в оману особу, яка знайомиться з результатом наукового дослідження, не щодо фактичного авторства, а щодо новизни представленого наукового результату. Тому, хоч ця категорія і містить слово "плагіат" у назві, вона за змістом абсолютно відрізняється від понять "плагіат" і "академічний плагіат". У літературі зустрічаються навіть критичні зауваження щодо правильності застосування назви "самоплагіат" щодо цього виду академічно недоброчесної поведінки.

Різновидами самоплагіату є дуплікація публікацій або повторна публікація, дублювання наукових результатів, повторення тих самих наукових результатів у різних проєктних звітах, агрегування чи дезагрегування даних, повторний аналіз раніше опублікованих даних (Бахрушин, 2018).

Академічна доброчесність визначається у ст. 42 Закону України "Про освіту" (2017) як сукупність етичних принципів та встановлених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає: посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання вірогідної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання (Закон України "Про освіту", 2017).

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти включає: самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей); посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання вірогідної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації (Закон України "Про освіту", 2017).

Окрім академічного плагіату і самоплагіату порушенням академічної доброчесності вважається фабрикація, фальсифікація, списування, хабарництво, необ'єктивне оцінювання тощо.

2. Сентенції

Зважаючи на наведену правову та наукову інформацію, можна висловити кілька тверджень:

- "авторське право" і "плагіат" – прямо пов'язані поняття. Плагіат є порушенням авторських прав, а саме особистого немайнового права на визнання автором, коли він вчиняється щодо об'єктів, на які поширюється охорона авторським правом; у таких випадках плагіат може тягнути за собою ще й порушення майнових авторських прав;

- поняття "плагіат" та "академічний плагіат" хоч і близькі, але не тотожні; перша категорія не повністю перекриває предметну область другої. Академічний плагіат є більш "суворою" дефініцією плагіату, оскільки у ній йдеться не лише про форму вираження твору, а й про наукові (творчі) результати; однак академічний плагіат, згідно з нинішнім визначенням, не поширюється на випадки опублікування чужих наукових результатів чи творів під іменем якоїсь третьої особи;

- визначення плагіату, наведене у ст. 53 Закону України "Про авторське право та суміжні права" (2023), стосується лише творів, що робить його незастосовним щодо об'єктів права особливого роду (*sui generis*) та до об'єктів, які не охороняються авторським правом згідно зі ст. 8 цього Закону (фольклор, законодавчі акти тощо);

- самоплагіат не є різновидом ані плагіату, ані академічного плагіату. Не є він, як правило, і порушенням авторських прав; однак він належить до видів порушень норм академічної доброчесності. Самоплагіат у нинішньому трактуванні стосується лише наукових творів.

Співвідношення між категоріями "авторське право", "плагіат", "академічний плагіат", "самоплагіат" і "академічна доброчесність" може бути проілюстровано графічно (рис. 1).

Наведена схема демонструє можливість існування досить суперечливих, близьких до колізійних або й колізійних випадків.

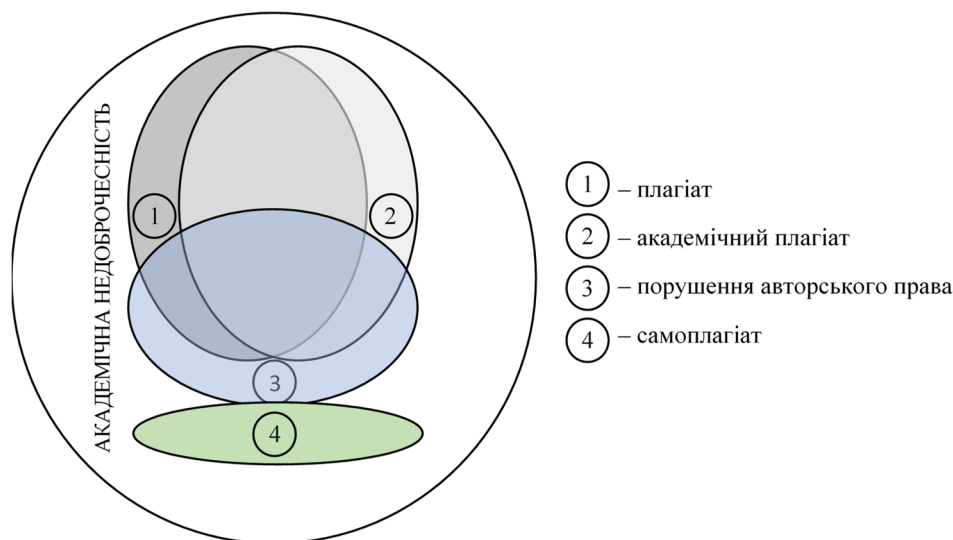

Рис. 1. Перетин предметних областей категорій "авторське право", "плагіат", "академічний плагіат", "самоплагіат" і "академічна доброчесність"

Джерело: складено автором.

Наприклад, коли явне введення в оману щодо справжнього авторства не може кваліфікуватись ані як плагіат, ані як академічний плагіат, ані як порушення авторських прав (навіть особистих немайнових). Зокрема, відтворення фольклору чи тексту законодавчого акта не під своїм іменем, але під іменем якоїсь іншої особи. Аналогічні дії, вчинені під своїм іменем або без зазначення авторства (джерела запозичення), слід кваліфікувати як академічний плагіат, але вони не будуть ні порушенням авторського права, ні плагіатом, бо останні дві дії можуть вчинятися *лише щодо творів*, а зазначені об'єкти не належать до таких згідно із Законом України "Про авторське право і суміжні права" (2023). Іншим прикладом присутності у роботі академічного плагіату і відсутності у ній плагіату та/або порушення авторських прав є оприлюднення результатів чужого дослідження як власних у докорінно зміненій формі.

Цілком закономірно можуть виникати випадки, коли (академічний) плагіат не є порушенням майнових авторських прав, але є порушенням немайнових особистих прав. Наприклад, опублікування роботи автора XVII ст. під своїм іменем або опублікування роботи живого автора під своїм іменем з його дозволу. Або випадки, коли порушення майнових авторських прав не є ані плагіатом, ані академічним плагіатом – використання дуже великого уривка (цитати) з посиланням на джерело чи опублікування перекладу сучасного твору без згоди правовласника.

Колізії можуть виникати, коли йдеться про використання неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою (штучним інтелектом) і оприлюднених законним носієм прав на такий об'єкт. Дії з їх використання не можуть кваліфікуватись як порушення авторських прав, оскільки права, що на них надаються, мають іншу назву (права особливого роду (*sui generis*) (Закон України "Про

авторське право та суміжні права", ст. 33, 2023) і є лише майновими. Відповідно, такі дії можуть кваліфікуватись як порушення прав особливого роду (*sui generis*) і в такому випадку тягнути за собою відповідальність, аналогічну до тієї, яка передбачена законодавством у разі порушення авторського права чи суміжних прав. Водночас дії з використання таких неоригінальних об'єктів без зазначення імені автора (суб'єкта прав на нього) та джерела запозичення навряд чи можуть кваліфікуватись як плагіат, оскільки останній може вчинятися за визначенням лише щодо творів. Сумнівною є і кваліфікація таких дій як академічний плагіат, який у нинішньому визначенні стосується використання наукових результатів, отриманих людьми (авторами).

За певних обставин самоплагіат може бути і порушенням авторських прав, зокрема коли йдеться про дуплікацію публікації, повторну публікацію чи інші види самоплагіату, вчинені стосовно творів, які створені у співавторстві, але не всі автори надали згоду на такі дії. Або у випадку службових творів, якщо самоплагіат вчиняється автором без згоди роботодавця, якому належать майнові авторські права на відповідний твір. Самоплагіат може також тягнути за собою порушення майнових авторських прав видавців, переданих їм автором (авторами) при першому опублікуванні оригінальних результатів дослідження.

Загалом питання обсягів і способів використання технологій штучного інтелекту при створенні творів, питання порядку подальшого використання створених у такий спосіб об'єктів (цитування, повторна публікація тощо) лише фрагментарно інтегровані у національне законодавство у сферах авторського права і суміжних прав та у сфері академічної доброчесності. Прописані у ст. 33 Закону України "Про авторське право та суміжні права" (2023) положення лише встановлюють загальні норми, які мають знайти відображення в оновлених визначеннях плагіату, академічного плагіату, переліку видів порушень норм академічної доброчесності тощо.

Варто зазначити, що *покращеним варіантом законодавчого визначення академічного плагіату* могло б бути таке: "опублікування (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, або творів інших авторів, або неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою, або об'єктів, які не охороняються авторським правом, як результатів власного дослідження (творчості), без зазначення авторства, або із неправдивим зазначенням авторства".

Висновки

Підсумовуючи, слід зауважити, що між категоріями "авторське право", "плагіат", "академічний плагіат", "самоплагіат" і "академічна доброчесність" існує певний перехресний зв'язок і навіть взаємозалежність. Найбільш загальною з цих категорій є "академічна доброчесність", адже будь-які дії, що кваліфікуються як плагіат, академічний плагіат, самоплагіат чи порушення авторських прав, належать до академічно недоброчесної поведінки. Категорії "авторське право" і "плагіат" прямо

пов'язані між собою, адже є частинами єдиної системи авторського права; плагіат є різновидом порушень авторських прав, а саме особистого немайнового права на визнання автором твору. Поняття "плагіат" та "академічний плагіат" близькі, але не тотожні; перша категорія частково перекриває предметну область другої. Обидві категорії наразі не адаптовані до нової категорії об'єктів права особливого роду (*sui generis*), введеної ст. 33 нового Закону України "Про авторське право та суміжні права" (2023), і, певно, потребують перегляду. Причинами, які актуалізують перегляд категорії "академічний плагіат", є також необхідність охоплення випадків недоброчесної поведінки в інтересах третіх осіб і стосовно об'єктів, що не охороняються авторським правом. Запропоноване у статті визначення "академічного плагіату" враховує зазначені недоліки. Категорія "самоплагіат" не має безпосереднього стосунку ані до плагіату, ані до академічного плагіату, однак належить до видів порушень норм академічної доброчесності, а в окремих випадках може тягнути за собою і порушення авторських прав.

У контексті результатів наведеного аналізу подальших досліджень та удосконалення потребує правова категорія "плагіат".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCE

Fishman, T. (2009). "We know it when we see it" is not good enough: toward a standard definition of plagiarism that transcends theft, fraud, and copyright. *University of Wollongong Conference contribution*. <https://hdl.handle.net/10779/uow.27825690.v1>

Ithenticate. (2011). *The Ethics of Self-Plagiarism*. <https://www.ithenticate.com/hs-fs/hub/92785/file-5414624-pdf/media/ith-selfplagiarism-whitepaper.pdf>

Mudrak, B., & Yasutis, K. (2024). Self-Plagiarism: How to Define it and Why You Should Avoid It. *American Journal Experts*. <https://www.aje.com/en/arc/self-plagiarism-how-to-define-it-and-why-to-avoid-it>

Rolg, M. (2015). *Avoiding Plagiarism, Self-plagiarism, and Other Questionable Writing Practices: A Guide to Ethical Writing*. <https://ori.hhs.gov/sites/default/files/plagiarism.pdf>

Scanlon, P. M. (2007). Song from myself: An anatomy of self-plagiarism. In *Plagiarism: Cross-Disciplinary Studies in Plagiarism, Fabrication, and Falsification* (pp. 57–66). <https://quod.lib.umich.edu/cgi/p/pod/dod-idx/song-from-myself-an-anatomy-of-self-plagiarism.pdf?c=plag;idno=5240451.0002.007;format=pdf>

Stanford University. (2011). *What Is Plagiarism?* <https://communitystandards.stanford.edu/policies-guidance/bja-guidance-definitions-and-clarifications/what-plagiarism>

University of Cambridge. (2023). *University-wide Statement on Plagiarism*. <https://www.plagiarism.admin.cam.ac.uk/what-plagiarism/university-definition-plagiarism>

Yale University. (2025). *What Is Plagiarism?* <https://ctl.yale.edu/writing/using-sources/understanding-and-avoiding-plagiarism/what-plagiarism>

Бахрушин, В. (2018). Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід. *Освітня політика: портал громадських експертів*. <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplagiat-v-nausti-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>

Bakhrushyn, V. (2018). Academic plagiarism and self-plagiarism in science and higher education: regulatory framework and world experience. *Educational Policy: Portal of Public Experts*. <http://education-ua.org/ua/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplagiat-v-nausti-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid>

Бернацький, О. В. (2020). Плагіат як порушення права інтелектуальної власності. У <i>Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє</i> (с. 74–76). https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/bernatsskyi/419	Bernatskyi, O. V. (2020). Plagiarism as a violation of intellectual property rights. In <i>Human rights in Ukraine: past, present, future</i> (pp. 74–76). https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/bernatsskyi/419
Вербовська, Р. І., & Дівнич, Т. Я. (2019). Академічний плагіат. Види плагіату. У <i>Академічна доброчесність: виклики сучасності</i> (с. 30–33). https://www.iiasc.org/wp-content/uploads/2020/02/iiasc_academic_integrity_12_2019.pdf	Verbovska, R. I., & Divnych, T. Ya. (2019). Academic plagiarism. Types of plagiarism. In <i>Academic integrity: challenges of our time</i> (pp. 30–33). https://www.iiasc.org/wp-content/uploads/2020/02/iiasc_academic_integrity_12_2019.pdf
Закон України "Про авторське право і суміжні права" (2023). <i>Відомості Верховної Ради України</i> , (57). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text	Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" (2023). <i>Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine</i> , (57). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text
Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність" (2016). <i>Відомості Верховної Ради України</i> , (3). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text	Law of Ukraine "On Scientific and Scientific-Technical Activities" (2016). <i>Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine</i> , (3). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text
Закон України "Про освіту" (2017). <i>Відомості Верховної Ради України</i> , (38–39). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text	Law of Ukraine "On Education" (2017). <i>Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine</i> , (38–39). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
Коваленко, Т. (2014). Плагіат: види та відповідальність. <i>Теорія і практика інтелектуальної власності</i> , (46). http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2014_4/6.pdf	Kovalenko, T. (2014). Plagiarism: types and responsibilities. <i>Theory and Practice of Intellectual Property</i> , (46). http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2014_4/6.pdf
Ніколаєв, Є. (2019). Академічна доброчесність. <i>Інформаційний бюлетень</i> , (2). https://zu.edu.ua/doc/academic-integrity/02-academic-integrity.pdf	Nikolaiev, Ye. (2019). Academic integrity. <i>Newsletter</i> , (2). https://zu.edu.ua/doc/academic-integrity/02-academic-integrity.pdf
Сичик, О., & Блинчук, О. (Ред.). (2020). <i>Авторське право та плагіат</i> . Прикарпатський університет, наукова бібліотека. http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/plagiat2020.pdf	Sychyk, O., & Blinchuk, O. (Eds.). (2020). <i>Copyright and Plagiarism</i> . Precarpathian University, Scientific Library. http://lib.pnu.edu.ua/files/pokajchiki/plagiat2020.pdf
Цивільний кодекс України (2003). <i>Відомості Верховної Ради України</i> , (40–44). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text	Civil Code of Ukraine (2003). <i>Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine</i> , (40–44). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
Якубівський, І. (2023). Академічний плагіат як вид порушення академічної доброчесності. <i>Нове українське право</i> , (4). https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.17	Yakubivskyi, I. (2023). Academic plagiarism as a type of violation of academic integrity. <i>New Ukrainian Law</i> , (4). https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.17

Конфлікт інтересів. Автор заявляє, що не має фінансових чи нефінансових конфліктів інтересів щодо цієї публікації; не має відносин із державними органами, комерційними або некомерційними організаціями, які могли б бути зацікавлені у поданні цієї точки зору.

Статтю підготовлено в межах проєкту № 101085834 Модуль Жана Моне програми Європейського Союзу ERASMUS+ "Сприяння розвитку академічної доброчесності та відповідальності: політика ЄС – FAIR" (ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH).

Бояр, А. (2025). Категорійно-правова детермінація плагіату. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Серія. Юридичні науки, 2(139), 106–116. [https://doi.org/10.31617/3.2025\(139\)09](https://doi.org/10.31617/3.2025(139)09)

Надійшла до редакції 04.01.2025.

Прийнято до друку 29.01.2025.

Публікація онлайн 11.06.2025.